

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL XXXV

1

IANUARIE — Iunie

1990

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CONSILIUL DE CONDUCERE

IOAN PĂTRUȚ — redactor-șef
ROMULUS TODORAN — redactor-șef adjunct
VIOREL BÎDIAN — membru al Colegiului de redacție
VASILE BREBAN
DUMITRU D. DRAȘOVEANU
ION MĂRII
PETRU NEIESCU
GRIGORE RUSU — membru al Colegiului de redacție
SABINA TEIUȘ
CARMEN VLAD
MIRCEA ZDRENGHEA
EUGEN BELTECHI — secretar responsabil de redacție
NICOLAE MOCANU — secretar responsabil de redacție
membru al Colegiului de redacție

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistelor, reînnoiți abonamentul dv.

În țară, revistele se pot procura prin poștă, pe bază de abonamente.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la Consiliul de conducere al revistei „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

La revue parait 2 fois par an.

Toute commande de l'étranger (fascicules ou abonnements) sera adressée à ROMPRESFILATELIA, Sectorul Export-Import Presă, P.O.Box 12-201, telex 10376, prsfir, Calea Griviței nr. 64-66, 78104 Bucarest, Roumanie.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés en échange, ainsi que toute correspondance seront envoyés au Conseil de Direction de la revue „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

APARE DE DOUĂ ORI PE AN

ADRESA REDACȚIEI
3400 Cluj-Napoca, Str. Emil Racoviță 21
Telefon : 3.48.98 (INT. 2), 3.62.05

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Anul XXXV, nr. 1

1990

ianuarie — iunie

SUMAR

ISTORIA LINGVISTICII ROMÂNEȘTI

- MIRCEA BORGILĂ, Studiul științific al limbajului poetic în viziunea lui G. Ivănescu . . . 3
 MIHAI GHERMAN, Păreri despre limbă la Teodor Corbea . . . 13

ISTORIA LIMBII ROMÂNE

- CRISTIAN MIHAIL, Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influența
 mediului militar . . . 21
 IOAN PĂTRUȚ, Referitor la proveniența sufixului -esc- . . . 33

LEXICOLOGIE

- IOANA ANGHEL și VASILE BREBAN, Din istoria vocabularului românesc: *fanc*,
fâncușă. Considerații semantice și etimologice . . . 39
 D. BEJAN, Transferuri lexico-gramaticale în opera literară a lui Mihai Eminescu . . . 45
 DUMITRU LOȘONȚI, Toponime provenite de la apelative pentru noțiunea 'depresiune',
 'groapă, văgăună' (III) . . . 55
 Note lexicale și etimologice (Doina Grecu, Valentina Șerban) . . . 65

GRAMATICĂ

- D. D. DRAȘOVEANU, Elipsă gramaticală și glisare . . . 69

STILISTICĂ ȘI POETICĂ

- EUGEN CÂMPEANU, Interjecția la începutul poeziei românești . . . 75
 RODICA MARIAN, Ipostaze ale nemuririi: Luceafărul și Hyperion . . . 83

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI

- Noul Testament*, Alba Iulia, 1988 (Anton Gofia) . . . 93
 DUMITRU NICA, *Teoria părților de vorbire. Cu aplicații la adverbe*, Iași, 1988 (Mircea
 Zdrenghea) . . . 95
 VASILE FRĂȚILĂ, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, 1987 (Dumitru
 Loșonfi) . . . 96
 MARIANA NEȚ, *O poetică a atmosferei*, București, 1989 (Rodica Marian) . . . 99
 „Caiet de semiotică”, 6, 1987, Timișoara, 1989 (Mirela Păcurariu) . . . 101
 „Romanische Forschungen”, 100. Band, Heft 1—3, 1988 (Ioan Băciu) . . . 103

IN MEMORIAM

- Radu Flora (1922—1989) (Ioan Pătruț) . . . 105
 Mircea Homorodean (1927—1989) (Pompiliu Dumitrescu) . . . 107

ACADEMIA ROMÂNĂ
 FILIALA CIUJ
 BIBLIOTECA
 INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
 ȘI ISTORIE LITERARĂ ȘTEFIL PUȘCARIU
 Nr. 20

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ RECHERCHES DE LINGUISTIQUE

Année XXXV, n° 1

1990

janvier — juin

SOMMAIRE

HISTOIRE DE LA LINGUISTIQUE ROUMAINE

MIRCEA BORCILĂ, L'étude scientifique du langage poétique dans la vision de G. Ivănescu	3
MIHAI GHERMAN, Opinions sur la langue chez Teodor Corbea	13

HISTOIRE DE LA LANGUE ROUMAINE

CRISTIAN MIHAIL, Modifications sémantiques dans le lexique latin du roumain sous l'influence du milieu militaire	21
IOAN PĂTRUȚ, Sur la provenance du suffixe <i>-esc-</i>	33

LEXICOLOGIE

IOANA ANGHEL et VASILE BREBAN, De l'histoire du vocabulaire roumain : <i>țanc</i> , <i>țancușă</i> . Considérations sémantiques et étymologiques	39
D. BEJAN, Transferts lexico-grammaticaux dans l'œuvre littéraire de Mihai Eminescu	45
DUMITRU LOȘONȚI, Toponymes issus d'appellatifs pour la notion 'depresiune, groapă, vâgăună' (III)	55
Notes lexicales et étymologiques (Doina Grecu, Valentina Șerban)	65

GRAMMAIRE

D. D. DRAȘOVEANU, Ellipse grammaticale et glissement	69
--	----

STYLISTIQUE ET POÉTIQUE

EUGEN CÂMPEANU, L'interjection au début de la poésie roumaine	75
RODICA MARIAN, Hypostases de l'immortalité : Luceafărul et Hyperion	83

COMPTES RENDUS ET PRÉSENTATIONS DE LIVRES

<i>Noul Testament</i> , Alba Iulia, 1988 (Anton Goția)	93
DUMITRU NICA, <i>Teoria părților de vorbire. Cu aplicații la adverbe</i> , Iași, 1988 (Mircea Zdrengea)	95
VASILE FRĂȚILĂ, <i>Lexicologie și toponimie românească</i> , Timișoara, 1987 (Dumitru Loșonți)	96
MARIANA NEȚ, <i>O poetică a atmosferei</i> , București, 1989 (Rodica Marian)	99
„Caiet de semiotică”, 6, 1987, Timișoara, 1989 (Mirela Păcurariu)	101
„Romanische Forschungen”, 100. Band, Heft 1—3, 1988 (Ioan Băciu)	103

IN MEMORIAM

Radu Flora (1922—1989) (Ioan Pătruț)	105
Mircea Homorodean (1927—1989) (Pompiliu Dumitrașcu)	107

STUDIUL ȘTIINȚIFIC AL LIMBAJULUI POETIC ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIRCEA BORCILĂ

Regretatul Gheorghe Ivănescu se numără, fără îndoială, printre puținii lingviști ai timpului nostru care au supus studiul științific al limbajului poetic unei temeinice și grave dezbateri de principiu. O evaluare a semnificației și aportului acestei dezbateri nu este, însă, o sarcină deloc ușoară, nici astăzi după încheierea și editarea parțială a operei sale¹, deoarece contribuția sa în acest domeniu se integrează organic în strădaniile de impresionantă intensitate și amploare ale acestui învățat de a-și afirma o poziție proprie în mai toate marile probleme și în raport cu principalele direcții ale științei lingvistice contemporane. Pentru o abordare pe deplin legitimă a acestei problematici², ar trebui să se pornească, așadar, de la o cuprindere de ansamblu a concepției lingvistice implicate în întreaga sa operă — concepție orientată, cum bine se știe, în direcția unei profunde restructurări a înseși temeiurilor constitutive ale paradigmei moderne a științei limbajului și a științelor umane în general. Viziunea sa asupra fundamentelor limbajului poetic ar trebui situată, în această perspectivă, în chiar focarul generator al unui extrem de vast și de ambițios proiect, în zona centrală a căruia eruditul lingvist preconiza constituirea unei „științe unice a stilisticii” ca „știință[generală] a spiritului” sau ca știință menită să „lege toate științele spiritului în una singură” (incluzând aici nu numai studiile lingvistice și literare, în sens larg, ci și stilistica artelor plastice, a muzicii și chiar a „comportamentelor și temperamentelor umane” — i.e., științele sociopsihologice și istorice; — 1985a, p. 6, 10).

¹ Pe lângă *Istoria limbii române*, Iași, 1980, principalele aspecte ale acestei problematice apar cuprinse, acum, în culegerea editată postum de Al. Andriescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989. Dintre articolele neincluse în această culegere, ne vom referi, în continuare, în text, prin an și pagină, la următoarele surse: *Stilistică, lingvistică, poetică și alte științe sociale*, în AUI, s. III_e, t. XXXI, 1985 [a], p. 3—11; *Despre așa-zisele figuri de stil*, în „Convorbiri literare”, 1985 [b], nr. 10—12 (secțiunea „Pagini bucovinene”); *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, în D. Irimia et al. (ed.), *Lingvistică, poetică, stilistică*, Iași, 1986, p. 223—224. (La articolele cuprinse în culegerea din 1989 se va indica și anul inițial al apariției, iar pentru 1985b se va trimite la numărul revistei; alte surse vor fi menționate în note.)

² Contribuții fundamentale în această privință furnizează, deja, Șt. Munteanu, *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichității*, în AUI, s. III_e, t. XXXIII, 1987, p. 76—81; D. Irimia, *G. Ivănescu despre limbajul poetic*, în AUI, s. III_e, t. XXXIV, 1988, p. 37—45; Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, în AUI, s. III_e, t. XXXIV, 1988, p. 21—36.

Modul în care G. Ivănescu concepe studiul științific al limbajului poetic poate fi aproximat, firește (cu mai mulți sorți de izbândă, în stadiul actual al cercetărilor), și printr-un demers preponderent inductiv, în care explorarea strictă a acestui sector problematic al operei sale să nu fie direct orientată *de*, ci să se constituie într-o posibilă cale de acces *spre* viziunea globală menționată. Ca un prim moment într-o asemenea exegeză mai modestă, se impune, totuși, după credința noastră, o situare teoretică preliminară a contribuției lingvistului nostru în raport cu premisele care stau la baza principalelor abordări disciplinare ale limbajului poetic în acest secol, i.e. stilistica „lingvistică” și „literară”, poetica lingvistică și/sau semiotica literară. În raport cu aceste abordări, dezbateră de principiu propusă de G. Ivănescu se constituie, evident, într-o pledoarie pasionată pentru o soluție alternativă, ce vizează, în esență, reactualizarea și restructurarea, „într-un spirit nou”, a doctrinei stilistice a antichității și a epocii clasice. Confruntarea cu principiile fundamentale ale disciplinelor moderne ne poate servi, însă, în bună măsură, la o delimitare inițială cât mai exactă a spațiului teoretic în care se înscrie concepția lui G. Ivănescu. Însuși efortul constructiv al lingvistului ieșean se dezvoltă, de altfel, preponderent, în acest sens, printr-o permanentă referire critică la marile repere teoretice moderne, iar aportul propriu al demersului său poate fi descifrat ușor, în acest fel, dincolo de ferveura și de vehemența polemică a afirmării sau a negării, în chiar temeinicia cu care sînt examinate (sau numai întimpinate) premisele de principiu ale acestor discipline. În contextul mai larg al promovării, la noi și pe plan internațional, a unor demersuri similare în domeniu, acesta ni se pare, de fapt, aspectul definitoriu al contribuției sale proprii³.

Coordonatele cele mai clare pentru o primă situare a concepției lui G. Ivănescu asupra problemelor limbajului poetic, în această perspectivă, ne sînt furnizate de confruntarea directă a opiniilor sale cu principiile fundamentale ale celor două discipline științifice constituite în secolul nostru sub numele de ‘stilistică’. Deși nu întreprinde o analiză sistematică a acestor discipline, lingvistul ieșean are, după înțelegerea noastră, meritul de a fi propus o critică radicală a premiselor teoretice ale acestor abordări care au dominat pînă de curînd (și într-un mod aproape exclusiv) cercetarea științifică românească în acest domeniu. În pofida tuturor diferențelor (posibile) de motivație și de interpretare, asupra cărora nu ne vom opri aici, ni se pare că judecata de ansamblu a lui G. Ivănescu se dovedește, în esență, profund întemeiată: stilistica „lingvistică”, propusă în perspectiva științei saussuriene a *limbii* de către Charles Bally, și stilistica „estetică” sau „literară”, promovată pe bazele lingvisticii „idealiste” de către Karl Vossler și Leo Spitzer, nu pot constitui un cadru adecvat pentru studiul limbajului poetic prin chiar modul în care aceste discipline își definesc obiectul specific și își delimitează obiectivele și domeniul lor propriu de investigație.

³ O încadrare a concepției sale în acest sens și o analiză de detaliu a unor aspecte particulare am propus în *Introducere în poetica lui Blaga* (teză de doctorat, Cluj, 1980, p. 93—114); împreună cu articolul de față, paginile respective alcătuiesc o parte din secțiunea consacrată lui G. Ivănescu într-un anunțat istoric al contribuțiilor la întemeierea poeziei în lingvistica românească (vezi și *infra*, nota 10).

Rățiunile acestei evaluări globale negative apar, desigur, mai evidente la G. Ivănescu în cazul stilisticii „lingvistice”, care își propune să studieze exclusiv expresiile „afective” ale limbajului „obișnuit”, eliminând, astfel, din capul locului, ceea ce e „artă în limbă”, în primul rând „limba” sau „stilul” scriitorilor. Lingvistul ieșean denunță această restrângere ca total nefondată, întâi de toate din unghiul aceleiași atitudini epistemologice realiste care îl condusesese și pe profesorul său, Iorgu Iordan, la depășirea practică, în planul investigației empirice, a granițelor impuse de Bally: „nu e posibil să vorbești despre expresiile afective [ale limbii comune — n.n.], fără a pomeni despre limbajul poetic” (i.e. fără a lua în considerare și manifestarea „afectivității” în textele scriitorilor — 1980, p. 19—20). Spre deosebire de Iorgu Iordan, G. Ivănescu merge, însă, mult mai departe și respinge însăși motivația de principiu a izolării domeniului expresiilor „afective comune” de cel al „artei în limbă”. Păcatul originar al stilisticii „lingvistice” va fi intuit, de fapt, tocmai în părerea promotorilor ei, la care subscrie în esență și I. Iordan, că „expresiile afective ale limbajului obișnuit” ar fi „de altă natură decît limbajul operelor literare” (1956/1989, p. 153; spațiarea n., M.B.). Stilistica lingvistică își definește, cum se știe, obiectul și își izolează domeniul propriu de cercetare pornind de la presupozitia fundamentală că expresiile afective ale limbajului obișnuit se opun, prin natura lor „spontană”, caracterului „deliberat” al fenomenelor de artă verbală. Împotriva acestei opoziții ireductibile, învățatul ieșean își afirmă, repetat, credința în existența unei dimensiuni fundamentale comune pentru cele două aspecte în discuție ale limbajului, dimensiune pe care o pune în legătură cu o „tendință” expresivă adînc înrădăcinată în vorbirea umană. Indiferent cum va fi definită mai precis această „tendință” (specificată, în sensul cel mai general, ca „tendință spre frumos” și ancorată în considerații mai profunde de natură filozofică), este important să reținem, însă, că, pe baza ei, G. Ivănescu contestă însuși principiul fundamental, constitutiv, al stilisticii „lingvistice”. Delimitarea obiectului și domeniului propriu al acestei discipline i se relevă, tocmai din acest unghi, ca lipsită de temei: „limbajul poetic aparține nu numai literaturii, dar și limbajului zilnic, în momentele în care individul vorbitor este stăpînit de tendința spre frumos” (1980, p. 15)⁴.

În pofida unor asemănări evidente, implicate în recursul la acest concept filozofic (al „tendinței spre frumos”) și în rolul acordat factorului estetic dincolo de domeniul strict al textelor literare, concepția lui G. Ivănescu se situează pe poziții radical diferite și în raport cu fundamentele teoretice ale lingvisticii idealiste, în speță ale stilisticii „estetice” fondate pe aceasta⁵. Disocierea sa de această direcție este schițată, destul de tranșant, încă din 1956, cînd lingvistul nostru apreciază că, deși Vossler

⁴ Pentru rolul crucial jucat de acest concept în viziunea lui G. Ivănescu, v. *infra* și D. Irimia, *op. cit.*, p. 38—39; unele aspecte ale raporturilor sale cu stilistica lui Bally rămîn, încă, să fie clarificate.

⁵ Pentru raporturile cu lingvistica ‘idealistă’ vor trebui examinate amănunțit freeventele sale referiri la Croce, a cărui filozofie a studiat-o aprofundat, și Vossler (un capitol central al cărții lui K. Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, este analizat critic, *in extenso*, de G. Ivănescu, în *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, 1972, p. 11—19).

și Spitzer „socoteau limba ca artă”, ei n-au reușit să pună cercetarea științifică în acest domeniu „pe adevăratele ei baze” (1956/1989, p. 154). Rațiunea ultimă a acestui eșec va fi reperată, dacă nu ne înșelăm, mai târziu, în chiar identificarea (logică) primordială a *limbii cu arta*, de la care pornește stilistica estetică și care nu mai permite, de fapt, delimitarea unui obiect de studiu distinct, al „*limbii ca artă*” sau al „*limbajului poetic*” ca atare : „Vossler nu distingea un limbaj poetic, pentru că la el totul e poetic în limbă, cînd e vorba de inovațiile lingvistice, și totul e gramatizată, cînd inovația, individuală la origine, s-a generalizat, ceea ce e fals” (1980, p. 19). G. Ivănescu are intuiția profundă că „greșeala” primordială a acestor stilisticieni, care „au identificat stilul cu limba ca artă”, provine din absolutizarea de principiu a factorului subiectiv-individual și afectiv-estetic sau, altfel spus, din excluderea totală a dimensiunii pe care o va numi „obiectivă” sau „colectivă” și „logică” din domeniul faptelor lingvistice-stilistice. În opoziție directă cu individualismul estetizant și antilogicist al stilisticii vossleriene, lingvistul ieșean presupune, astfel, în definirea fenomenului stilistic, și un asemenea moment „obiectiv” sau „colectiv” și „logic”, datorită căruia putem avea, în opinia sa, și „stiluri absolut obiective”, și care face ca însăși gramatica limbii comune să poată fi considerată, la rigoare, ca un domeniu virtual al stilisticii (1985a, p. 4). Există, în orice caz, suficiente motive care îl determină pe G. Ivănescu să nu poată accepta teza vossleriană citată a „inovației individuale la origine” și să înțeleagă esența fenomenului stilistic, indiferent de domeniul lui de manifestare, mai degrabă ca o răsturnare a ecuației vossleriene : inovația stilistică, ar spune lingvistul nostru, este (și) *colectivă la origine*, în măsura în care ea își trage originea *din* sau devine posibilă numai *prin* existența unui aspect stilistic potențial sau virtual, înscris într-un „strat” colectiv al limbii (cf. *infra*)⁶.

Premisele obiective ale conceptului fundamental de ‘limbaj poetic’ dobîndesc o legitimare de principiu și mai temeinică în critica întreprinsă de G. Ivănescu împotriva modului în care stilistica de descendență vossleriană și spitzeriană preconiza studiul „stilurilor artistice” ale scriitorilor. Obiecțiile sale, în această privință, vizează, de data aceasta, cealaltă direcție a ecuației croceene, i.e. identificarea ‘*limbii ca artă*’ cu ‘*stilul*’, și urmăresc, în ultimă instanță, respingerea aceluiași principiu al lingvisticii ‘idealiste’ care făcea din utilizarea artistică a limbii un domeniu al realizărilor ireducibil *individuale, unice*. G. Ivănescu observă foarte bine că, dezvoltat pînă în ultimele lui consecințe, acest principiu ar conduce, inevitabil, la zădărnicierea oricărei aspirații științifice în acest domeniu, reducînd (așa cum s-a și întîmplat, nu o dată !) investigația sistematică la analiza stilului și stilistica la critică literară. Temeiurile ultime ale atitudinii sale rezidă, și de data aceasta, în afirmarea existenței unei dimensiuni „obiective” sau „colective”, dincolo de manifestările „strict individuale” ale stilurilor artistice ale scriitorilor. Această dimensiune este aproximată, mai întîi, sub unghi empiric, ca un fel de numitor comun al realizărilor artistice individuale. Astfel, fără să tăgăduiască adevărul că „orice mare poet

⁶ În raport cu poziția teoretică sintetizată aici, ar trebui analizate și unele contradicții reziduale ; între acestea, se numără teza sa despre limbajul poetic ca „o creație individuală [...] și nu o moștenire de la colectivitatea etnică” (vezi 1980, p. 17), pe care D. Irimia o integrează, „consecvent”, în concepția globală a lui G. Ivănescu (*op. cit.*, p. 39).

este creatorul unor fapte de limbă poetice, figurate sau nu, inexistente pînă la el", lingvistul ieșean își exprimă convingerea că „limbajul poetic, chiar cel figurat, este totuși în mare parte ceva colectiv” și că cercetarea empirică poate detecta acest „aspect care se întâlnește la toți poeții sau măcar la unii, în special la cei dintr-o anumită școală și epocă” (1956/1989, p. 159—160; 1980, p. 16). Polemizînd cu dezvoltările extremiste ale subiectivismului individualist vosslerian și spitzerian, manifestate și în cadrul celui de-al V-lea Congres Internațional al Lingviștilor, el argumentează, mai concret, că existența unor deosebiri în „utilizarea artistică a limbii” la diverși scriitori, precum Homer, Hesiod, Racine, V. Hugo, P. Valéry, P. Claudel, P. Eluard etc., „nu însemnează că nu există și unele elemente comune, în ce privește utilizarea artistică a limbii, la toți scriitorii pomeniți” sau „numai la unii” (*ibidem*). Această premisă euristică stă, de fapt, la baza extinsei investigații întreprinse de G. Ivănescu asupra „limbii poetice românești”, care inaugurează, prin amploarea și caracterul ei sistematic, un întreg capitol în istoria cercetării științifice a limbii române. Indiferent cum va fi evaluată contribuția acestei investigații în planul lingvisticii descriptive, importantă pentru noi aici este valoarea ei probatorie în raport cu premisa de principiu discutată.

G. Ivănescu urmărește, însă, și o soluție, deci o explicație, în plan pur teoretic a acestui aspect „comun” în utilizarea artistică a limbii. Pornind, foarte probabil, de la unele sugestii ale lui J. Vendryes și J. Kuryłowicz, lingvistul nostru propune, astfel, o formulare sintetică, deosebit de pregnantă, în această privință: „Limbajul poetic [...] trebuie conceput ca o sumă de virtualități actualizate sau încă nu de către diferiți scriitori, virtualități actualizate numai în parte de către un scriitor” (1956/1989, p. 160). Elementul nou și esențial din această definiție îl reprezintă, fără îndoială, inserierea naturii obiective a limbajului poetic într-un plan al potențialităților sistematice, în raport cu care realizările artistice concrete, individuale, trebuie concepute ca o actualizare parțială. Înțeles în sensul cel mai larg, acest mod de definire a limbajului poetic ne apare și astăzi ca o cucerire majoră a gândirii lui G. Ivănescu și un principiu cardinal în întemeierea științifică a studiului lingvistic al textelor literare. Prin acest principiu se accede, de fapt, pentru prima oară în lingvistica românească, la o depășire radicală a premiselor teoretice ale celor două discipline ale stilisticii contemporane și se deschide, în același timp, posibilitatea unei abordări sistematice, în acest domeniu, pe baze mult mai trainice⁷.

Pentru evaluarea acestui aspect crucial în ansamblul concepției lui G. Ivănescu asupra limbajului poetic, confruntarea care ni se impune, în acest punct, este aceea cu fundamentele teoretice ale unei alte discipline științifice moderne, profilate în acest domeniu, anume: *p o e t i c a*. Deși aprofundează mai puțin această disciplină și se referă direct la ea într-o măsură considerabil mai mică decît la stilistică⁸, lingvistul nostru își înscrie, în mai multe privințe, investigațiile sale într-un spațiu teoretic

⁷ Asupra acestui principiu am insistat în *Introducere...*, p. 94—95.

⁸ În 1985a, p. 5, G. Ivănescu tinde să integreze studiul artei verbale în domeniul „poeticii” ca „știință generală a literaturii” și consideră, chiar, că termenul de „estetică literară” ar fi „mai potrivit” pentru statutul ei modern decît cel de ‘poetică’. Pentru raporturile „stilisticii” sale generale cu poetica jakobsoniană, cf. *infra*.

comun cu cel al poeziei lingvistice contemporane. Acest spațiu trebuie izolat, desigur, în zona în care obiectivele 'stilisticii' sale generale se suprapun celor ale poeziei, i.e. în urmărirea limbajului poetic sub aspectul diferenței lui specifice, de „limbaj care aparține numai poeziei, concepută, în sens larg, ca artă a cuvintului...” (1956/1959, p. 156). Mai mult decât o simplă convergență de interese, ni se pare că putem descifra însă, în această zonă, și unele premise de principiu care situează considerațiile lui G. Ivănescu pe baze teoretice similare, dacă nu echivalente sau chiar identice cu cele ale poeziei, într-o dimensiune riguros delimitată a constituirii acestei discipline.

Temeiurile acestei apropieri trebuie recunoscute, desigur, înainte de toate, într-o bază comună, furnizată de „o tradiție în unele privințe milenară” și care constă, în primul rând, într-o anumită *viziune funcțională* asupra naturii artei verbale. G. Ivănescu circumscrie în termeni proprii această viziune în momentul în care postulează că „funcția specifică a literaturii artistice [...] duce la o serie de elemente specifice limbii literaturii artistice în raport cu limba operelor științifice, cu cea a politicianului și chiar cu aceea a conversației” (1956/1989, p. 154). Prin premisele mai generale, filozofice și estetice, ale concepției sale despre frumos și despre funcția estetică a literaturii, lingvistul ieșean se postează, evident, mai aproape de sursa originară a „tradiției milenare” invocate decât de orizonturile noii concepții semiotice care va defini funcția estetică prin „orientarea spre semn ca atare”⁹. Ni se pare, totuși, important să insistăm, în acest context, asupra încercării lui G. Ivănescu de a-și contura înțelegerea proprie a „tendinței spre frumos” a omului (cf. *supra*) și într-o direcție esențial convergentă cu această concepție modernă. Orientarea în această direcție poate fi reperată, în primul rând, în încercarea sa de a reformula conceptul antic de *frumos* pe care se baza „teoria limbii poetice creată în antichitate și acceptată fără schimbări esențiale pînă în secolul al XIX-lea” și pe care el îl recunoștea, firește, în perspectiva istorică a mutațiilor din sfera practicii artistice, ca „oarecum restrîns” (1956/1989, p. 156—162). În această privință, lingvistul român se situează, explicit, alături de (alți) „lingviști din epoca noastră”, iar referirea sa directă la filozoful și esteticianul praghez J. Mukařovsky, în acest context (p. 162), ni se pare cu deosebire semnificativă. Urmărind o conceptualizare lingvistică riguroasă a modului de „manifestare a frumosului în limbă”, G. Ivănescu recunoaște, pe de altă parte, că teoria antică a limbajului poetic, propusă încă în *Poetica* lui Aristotel (XXII) — care descoperea în „abateri” sau în „fuga de banal” principiul funcțional comun atît figurilor de stil cît și selecției lexicale specifice în poezie — se impunea a fi „reluată într-un spirit nou” sau chiar „total refăcută” (1956/1989, p. 156; 1985b, nr. 10; 1986, p. 223). Ni se pare esențial să subliniem că teoretizarea principiului „tendinței spre rar, spre neobișnuit, spre originalitate în vorbire”, pe care o propune lingvistul nostru, în această perspectivă, în preliminarile la *Limba poetică românească* și la *Istoria limbii române*, (§ 11), va împărtăși, în consecință, și un traseu comun cu cel al funda-

⁹ Pentru definirea acestor premise mai generale, filozofice și estetice, în opera lui G. Ivănescu, esențială ni se pare lucrarea sa *Concepția despre artă și frumos a lui Lucian Blaga*, în „Orizont”, XVIII, 1967, nr. 12, p. 8—14; XIX, 1968, nr. 1, p. 26—32.

mentării lingvistice a principiului cardinal al 'însolitării' sau al 'dezautomatizării' din poetica modernă¹⁰.

G. Ivănescu propune, în fond, și el, o conceptualizare a principiului tradițional al 'deviației poetice', pornind de la o viziune sistemic-opozițională, de orientare primordial saussuriană¹¹, asupra 'funcției' sau 'valorii' lingvistice și urmărind o definire, pe această bază, a unui concept fundamental de 'valoare poetică'. Focalizându-se asupra „limbajului poetic nefigurat” și, în speță, asupra nivelului lexical al acestuia, elaboreările sale în această direcție preconizează — într-un mod, poate, chiar mai net decât cel al fondatorilor praghezi ai poeticii funcționale sau al lingviștilor sovietici la care se referă — o extindere a principiului fundamental al lingvisticii structurale la domeniul limbajului poetic: „valoarea poetică a cuvintelor se stabilește, ca oricând e vorba de stabilirea unei valori în limbă (deci ca oricând e vorba de funcții), prin opoziție cu alte elemente ale limbii, ale sistemului lingvistic” (1956/1989, p. 160; 1980, p. 17). Ca și în cazul colegilor săi cehi și sovietici, teoretizările lingvistului nostru apar orientate, în același timp, și de o intuiție profundă a corelației dintre constituirea diacronică și funcționarea sincronică a fenomenului verbal-artistic (depășind, prin aceasta, punctul de plecare strict saussurian). „Valoarea poetică” sistemic-opozițională a cuvintelor nu poate fi concepută, astfel, la G. Ivănescu, fără a se ține seama, pe de o parte, de constituirea, în perspectivă diacronică, a unor ample serii paradigmatică în „sistemul” sau „tezaurul” limbii, iar pe de altă parte, de pierderea valorii strict lingvistice, opozițional *distinctive*, care face ca unele dintre aceste elemente să devină „un fel de sinonime”, în perspectiva strict sincronică a funcționării limbii. Mai mult, ni se pare că există suficiente elemente în considerațiile sale pentru o definire a valorii poetice a cuvintului nu doar ca o „abatere” în raport cu elementul impus în „normă” sau în varianta „standard” — cum ar prefera de ex. J. Mukařovský și lingviștii sovietici citați —, ci (și în primul rînd) ca o realizare mai deplină, în textul poetului, a virtualităților oferite de sistemul limbii¹². S-ar putea afirma, așadar, nu numai că aportul lui Ivănescu se înscrie, în acest prim moment, în obiectivul general al fundamentării unei poetici (funcționale) a limbii, ci că el oferă, chiar, în unele privințe, posibilități de dezvoltare mai fecunde în raport cu premisele prea înguste ale abordărilor lingvistice contemporane în această direcție.

¹⁰ Pentru primele teoretizări ale acestui principiu poetic în lingvistica românească, vezi articolul nostru *Sextil Pușcariu și problemele limbajului poetic românesc*, în LR, XXVI, 1977, nr. 6, p. 621—637.

¹¹ Raporturile lui G. Ivănescu cu fundamentele lingvisticii saussuriene și, în general, structuraliste vor trebui, desigur, explorate mult mai aprofundat. Din unghiul strict al contextului de față, este important să subliniem că — deși respinge, în ultimă instanță, concepția de ansamblu a lui Saussure, „care integrează sensurile cuvintelor, deci «semnificatele» [...] în fenomenul numit limbă, limbaj” (vezi 1972/1989, p. 231) — lingvistul ieșean își asumă, totuși, înțelegerea limbii ca „virtualitate”, precum și viziunea sistemic-opozițională asupra structurării semnificanților (vezi „limba în sens saussurian”, 1985, b, nr. 11).

¹² O valorificare a contribuțiilor lui G. Ivănescu în acest sens s-ar putea realiza, credem, prin înscrierea lor în perspectiva teoretizării, de către marele său elev E. Coseriu, a raporturilor dintre *sistem*, *normă* și *vorbire*. Pentru impactul acestor teoretizări asupra problematicei urmărite aici, vezi F. R. Adrados, *Lingüística estructural*, vol. II, Madrid, Gredos, 1974, p. 618—620 (lucrare cunoscută și citată de G. Ivănescu).

Diferențele profunde între poziția lui G. Ivănescu și temeiurile poeziei lingvistice moderne încep să se contureze, însă, cu pregnanță, în momentul în care se pune problema modului de integrare a 'valorii' poetice, definite din unghi sistemic-opozițional, în perspectiva funcționării globale a textului artistic. Lingvistul nostru este perfect conștient că delimitarea unei 'funcții' sau 'valorii' poetice a „limbii în sens saussurian” nu poate furniza decât o „explicație parțială” (1980, p. 17) pentru procesul total de „actualizare”, caracteristic limbajului poetic. În definirea acestui proces, el nu mai urmează, însă, încercările poeziei lingvistice de a descifra o 'funcție poetică' integrativă a limbajului în planul textului și, de fapt, nici nu poate acorda nici un credit unei asemenea investigații. Respingerea sa totală a teoriei jakobsoniene, ca „o mare greșeală”, ni se pare semnificativă, în această privință. G. Ivănescu critică, desigur, în primul rând, soluția particulară propusă de marele lingvist american, care ar avea în vedere doar un aspect secundar al construcției textuale și ar defini, în fond, o „funcție” de structurare (pur fonetică) a secvențelor expresive „asemănătoare cu cea a muzicii” (1985b, nr. 11). Dincolo de această critică — parțial îndreptătită, de altfel — lingvistul nostru contestă, însă, chiar legitimitatea de principiu a oricărei încercări de a fonda o „gramatică a poeziei” sau de a defini „arta literară” printr-un mod de funcționare a limbajului — încercare pe care o consideră „o greșeală și mai mare” (*ibidem*). Dacă a acceptat și teoretizat, cum s-a văzut, o poetică a limbii și, în speță, a cuvântului, G. Ivănescu nu mai poate accepta, așadar, și o poetică a textului.

Soluția pe care o propune el, ca o alternativă la această disciplină, constă într-o abordare proprie, inspirată, pe de o parte, din estetica clasică, pe de altă parte, din retorica antică. Interesându-ne, aici, numai situarea ei în raport cu poetica, să reținem, înainte de toate, natura duală a soluției propuse de G. Ivănescu. Funcția estetică a unui anumit text particular ar trebui raportată, astfel, mai întâi, la „funcția specifică a literaturii artistice”, teoretizată în termenii generali ai esteticii. În această privință eforturile lingvistului ieșean nu ne pot conduce mai departe decât delimitarea unor categorii estetice elementare („frumosul și uritul, pozitivul și negativul, sublimul și comicul, victoriosul, dramaticul și tragicul” — 1956/1989, p. 154) și postularea unei posibile „dialectici” între acestea (în special, 1956/1989, p. 162; 1980, p. 18). Pe de altă parte, textul literar particular ar trebui raportat și la o „funcție estetică” generală a „mijloacelor lingvistice”, pe care G. Ivănescu o teoretizează, de data aceasta, din perspectiva unei înțelegeri esențial retorice a funcționării poetice a limbajului: „În fond, limbajul poetic în întregimea lui, deci și limbajul poetic figurat, se explică prin nevoia de concret, de plasticitate, de expresivitate a poetului” (1980, p. 17). Deosebirea fundamentală a acestei funcții de cea similară vizată în conceptualizările poeziei se relevă, imediat, prin faptul că ea rămâne una derivată și se subordonează direct, la Ivănescu, funcției estetice generale, „aceea de a exprima frumosul și uritul” etc. Foarte simplu spus, rolul specific al limbajului în textul literar-artistice ar consta, în această concepție, în a exprima mai concret, mai plastic, mai expresiv „viziunea estetică” a scriitorului și/sau „conținutul” (de „idei și sentimente”) al operei respective (1972/1989, p. 235—241). Fără să ne oprim acum asupra rațiunilor și implicațiilor mai adinci

ale acestui mod — atît de răspîndit, de altfel — de a vedea lucrurile, să subliniem, aici, doar, că el se opune radical viziunii funcționale care stă la baza poeziei moderne. În perspectiva globală de sorginte evident retorică, pe care o adoptă, în ultimă instanță, G. Ivănescu, însăși dimensiunea 'valorii poetice' (delimitată anterior) apare valorizată într-o direcție diametral opusă în raport cu interpretările strict poetice. Să notăm, astfel, că fenomenele de 'deviație', în speță lexicale, prin care Ivănescu definise 'valoarea' poetică, în sens restrîns, deși servesc acest principiu general al „expresivității”, nu sînt menite să contribuie în text, cum argumentau poeticienii, la o „ambiguizare” sau chiar o „obliterare” a „referinței” și/sau „reprezentării” (pentru a face posibilă, în ultimă instanță, emergența unei alte 'imagini' a lumii, de natură diferită, esențial 'ficcională'). Dimpotrivă, pentru lingvistul nostru funcția „expresivă” valorizează aceste fenomene tocmai în direcția *potențării* „reprezentării”, imaginea artistică globală constituindu-se, pentru el, numai din asemenea „reprezentări” *mai concrete, mai plastice* etc. ale „conținutului” (de „idei” și „sentimente”) ¹³.

Nu ne putem opri, acum, asupra problemelor extrem de grave care se ridică în fața unei asemenea concepții privind natura limbajului poetic și modalitatea specifică de abordare științifică a lui. Important pentru noi, aici, a fost să argumentăm, doar, că viziunea care se desprinde din textele lui G. Ivănescu, în această privință, poate fi situată și înțeleasă corect numai printr-o confruntare, directă și sistematică, cu principiile fundamentale ale principalelor orientări disciplinare moderne din acest sector problematic. Efortul exemplar al lingvistului român de a găsi o soluție proprie în acest domeniu își găsește, credem, în perspectiva schițată, o motivație serioasă, în primul rînd în respingerea temeiurilor constitutive ale stilisticii ('lingvistice' și 'estetice') moderne. În căutarea unei modalități de a rezolva dificultățile insurmontabile create de aceste abordări, învățatul nostru lingvist se apropie, într-un prim moment, de un teritoriu principal în care se constituie, de fapt, înseși fundamentele poeziei lingvistice moderne. Împărtășind, însă, o concepție generală diferită asupra naturii limbajului și a fenomenului estetic, G. Ivănescu se va îndepărta, totuși, radical, și de aceste poziții, propunînd, în ultimă instanță, o soluție proprie ce implică, în mare parte, „o revenire la concepțiile stilistice ale antichității” ¹⁴.

G. IVĂNESCU'S VIEW ON THE STUDY OF POETIC LANGUAGE

(Abstract)

The paper confronts G. Ivănescu's view on the study of poetic language with the major principles elaborated in this respect in European stylistics and poetics.

¹³ Din acest unghi va trebui specificată observația lui D. Irimia privind atestarea opoziției *limbaj poetic (stil înalt)* — *limbă neutră (stil banal)*, caracteristică stilisticii lui G. Ivănescu, „în majoritatea interpretărilor date în secolul nostru limbajului poetic înțeles ca, limbaj al poeziei”, precum și ideea sa că modul de a „privi valorile estetice ale limbii”, la Ivănescu, „corespunde, de fapt, înțelesului dat de R. Jakobson funcției poetice a limbii” (*loc. cit.*, p. 38, 39).

¹⁴ Cf. Șt. Munteanu, *op. cit.*, p. 76—77.

The author analyses first the case against both 'linguistic' and 'literary' stylistics in Ivănescu's work. The theoretical reasons for the rejection of these disciplinary frameworks as *inadequate to the study of poetic language* are considered to be deeply grounded and coherently motivated by the Romanian linguist.

Secondly, the author delineates both the partial overlap and the crucial differences between G. Ivănescu's conception and the main tenets of modern linguistic poetics. The common ground is isolated in the area of defining 'poetic value' as determined by a special type of oppositional relations within the linguistic system. Ivănescu's radical departure from this common core is finally explained through his adherence to a classical philosophy in aesthetics, and through his rejection of 'meaning' as a proper dimension of language.

Noiembrie 1989

*Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horia, 31*

PĂRERI DESPRE LIMBĂ LA TEODOR CORBEA

MIHAI GHERMAN

„Despre o activitate lingvistică românească, într-un sens fie și mai larg decât cel pe care sîntem obișnuiți a-l acorda acestui termen în zilele noastre, nu poate fi vorba înaintea celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Ceea ce nu însemnează, firește, că anumite preocupări izolate sau chiar lucrări referitoare la limba română n-au existat încă înaintea acestei date” se afirmă în *Istoria lingvisticii românești*¹. Ion Gheție, autorul primului capitol al lucrării, *Începuturile lingvisticii românești*, subliniază ferm că pînă la lucrările lingvistice ale iluminismului românesc, în primul rînd cele ale Școlii Ardelene, nu putem întîlni decât preocupări care implică în mod colateral probleme care țin de gîndirea lingvistică.

Privită astfel, întreaga producție de dicționare, glosare, bucoavne, gramatici, lucrări istorice sau predoslovii ocazionale ale altor texte nu poate să ofere substanță decât pentru niște serii de preocupări (de exemplu, latinitatea limbii române), în care nu totdeauna putem constata o creștere și o continuitate clară de la un text la altul.

Există însă și posibilitatea ca, pornind de la elemente interne ale unei scrieri, să refacem păreri sau, mai exact, imaginea despre limbă în general și despre cea română în special ale celui care a redactat-o. Această posibilitate implică, însă, riscul ca cercetătorul să considere drept expresie a unei păreri despre limbă ceea ce nu este altceva decât un rezultat al tradiției grafice sau chiar un simplu accident și care nu exprimă nicidecum o părere personală a autorului sau a copistului (tipografului) unui text asupra limbii.

Nu același lucru se poate presupune cînd în textele aceluiași autor sau chiar în aceeași scriere găsim serii de fapte de limbă care, prin repetare sistematică sau prin alte elemente, primesc o valoare intrinsecă semnificativă. Din păcate, această posibilitate a fost rareori exploatată, atît la noi, cît și aiurea².

Un caz care să ne permită o astfel de investigație ni-l oferă Teodor Corbea³, căci în el avem un om de aleasă cultură, cunoscător al mai multor

¹ București, 1978, p. 13.

² Dintre puținele încercări în această direcție, trebuie amintită interpretarea grafiilor din *Carte de cîntece*, tipărită la Cluj în jurul anului 1570, prin care Ion Gheție a dovedit convingător existența unei conștiințe a latinității limbii române (I. Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 21—29; idem, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982, p. 185—198).

³ Despre viața și activitatea lui Teodor Corbea datele pe care ni le oferă studiile publicate pînă acum, dar și documentele aflate în arhive ne conduc la schițarea unei existențe pe care o putem bănuși mult mai plină de evenimente decât se știe în genere. S-a născut în jurul anului 1670, fiind fiul unui preot de la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Nu se știe unde și-a făcut studiile (fără dovezi concrete s-a propus academia înființată de Petru Movilă la Kiev).

limbi străine (cu siguranță, stăpînea latina, greaca, slavona, rusa și maghiara), bun cunoscător, după cum vom vedea, al gramaticii, și care a fost condus în redactarea *Dicționarului* său de anumite păreri despre limbă pe care nu le găsim la nici unul dintre înaintașii sau contemporanii săi ⁴.

Părerile despre limbă și despre scopurile unei lucrări lingvistice, care pot fi identificate în cuprinsul dicționarului, ar putea fi împărțite în două categorii: unele dintre ele sînt preluate din sursa care a stat la baza lucrării lui Teodor Corbea, *Dicționarul latin-maghiar* al lui Albert Szenci Molnár ⁵, fiind păreri generale asupra destinației și structurii unei lucrări lexicografice, asimilate ca atare de Teodor Corbea; altele, proprii lui Teodor Corbea, se referă în primul rînd la limba română literară.

La fel ca și la Albert Szenci Molnár, care continua el însuși o direcție pregnantă a lexicografiei evului mediu și a Renașterii, dicționarul bilingv al lui Teodor Corbea nu este o lucrare de echivalare lingvistică, ci una de echivalare culturală. De aici rezultă caracterul enciclopedic al ambelor lucrări. În ele întîlnim, de exemplu, multe nume geografice sau de persoane: „*Aba*, -ae, g.f. fata lui Xenoran; iarăș: un oraș în ținutul Foței”; „*Abacena*, -ae, g.f. oraș al Silției; iarăș: numele unui oraș din Media”; „*Abacuc*, -ei, g.m. între mai micii profeți, al optulea”; „*Abae*, g.f. pl. oraș al ținutului Foței”; „*Abeea*, -ae, g.f. oraș al traglodeanilor, nu departe de la Marea Roșie”; „*Aballae*, g.f. pl. oraș nu departe de la Paris”; „*Abana*, -ae, g.f. riul Damascului care din Muntele Libanului în Marea Siriei cură” etc. Majoritatea numelor proprii se referă la antichitate, dar întîlnim și suficiente exemple care au contingență cu realitățile evului

În jurul anului 1700 îl aflăm „sîcritariu” pentru corespondența latină la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Accesul direct pe care l-a avut la corespondența latină a domnului muntean, dar mai ales la cea secretă, i-a îndemnat pe unii cercetători să bănuiască, nu fără argumente, că Teodor Corbea ar fi autorul primei părți a *Anonimului brâncovenesc*. A îndeplinit misiuni diplomatice în Moldova pe lângă Dimitrie Cantemir și în Rusia pe lângă Petru cel Mare, ajungînd în conflict cu propriul său frate, diplomat de marcă al acestei perioade. În 1711, împreună cu Toma Cantacuzino, se alătură țarului Petru cel Mare în timpul campaniei acestuia în Moldova și Țara Românească și se refugiază în Rusia. Aici va activa ca secretar pentru corespondența latină și românească la cancelaria din Moscova. Ultimul an în care îl aflăm în documente este 1712, cînd traduce în limba rusă o scrisoare românească cu scriere cifrată a Stolnicului Constantin Cantacuzino către fiul său. Anul 1724, propus îndeobște ca fiind al morții sale, notează data intrării *Psaltirii în versuri* în posesia bisericii din Șcheii Brașovului. Teodor Corbea este autor al unei *Psaltiri în versuri* (cca 1705), al unei *Însemnări pentru solia mai marelui meu frate David Ceauș* și al unui dicționar român-latin (*Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*), redactat între 1691 și 1703, mai probabil în prima parte a intervalului. Dicționarul l-a redactat, după cum mărturisește el însuși, „din plata părintelui Mitrofan, episcop de Buzău”, Mitrofan fiind fost colaborator al mitropolitului Dosoftei, în calitate de episcop de Huși; ulterior, el a fost „mare meșter al tiparelor” la *Biblia* de la București. Mitrofan a înființat și o tipografie la Buzău, în care a desfășurat o remarcabilă activitate editorială.

⁴ Nu vom aminti decît în treacăt puținele studii dedicate dicționarului: Gr. Crețu, *Cel mai vechi dicționar latin-român*, în „*Voința națională*”, 1905, 15 septembrie; G. Blédy, *Un dicționar latin-român din secolul al XVIII-lea*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 373—379; Göbl [= Gáldi] Ladislav, *L'influence de la lexicographie hongroise sur la lexicographie roumaine*, în „*Revue d'études hongroises*”, XI, 1933, p. 5—58; idem, *A magyar szótáriróadalom hatása az olahra*, în „*Nyelvtudományi közlemények*”, 48, 1931—1933, nr. 1, p. 63—88, și nr. 2, p. 165—207; Alexandra Borza, *Numiri românești de plante în glossare și dicționare din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în CL. III, 1958, p. 209—214.

⁵ S-a folosit de ediția a treia (Heidelberg, 1621) sau a patra (Frankfurt/Main, 1645).

mediu și chiar ale Renașterii. Caracterul enciclopedic al acestora este subliniat și de numărul mare al definițiilor enciclopedice: „*Abaptismum, g.n.* sculă de vindecarea ranelor”; „*Abii, g.m.pl.* sŃithiani sau limbi de la Trachiia”; „*Ablegmina, -orum, g.n.pl.* parte a mațelor vitelor care dumnezăilor au jirtvit”; „*Abonasum, g.n.* parte a mațelor pintecelui, care de demult foarte bună bucată a fi au ținut”; „*Acesis, g.f.* pe lîngă riu crescătoare galbănă floare, care are mirosul foarte virtos” etc. Putem afirma că, în contextul umanismului românesc, dicționarul lui Teodor Corbea este cea mai amplă dovadă a cunoașterii antichității; din păcate, el nu a fost luat încă în considerare în definirea acestui curent cultural, probabil și datorită faptului că a rămas inedit.

Tot de la Szenci Molnár a preluat dicționarul lui T. Corbea și notarea categoriilor gramaticale în partea latină (la substantiv gen și, după caz, număr; la adjectiv formele flexionare după gen; la verb formele prezentului, perfectului și participiului), fapt ce singularizează lucrarea lui Corbea între toate scrierile lexicografice ale culturii noastre vechi. Deși nu a făcut această notare a categoriilor gramaticale cu consecvență, numărul mare al cazurilor în care ea apare ne îndreptățește să afirmăm că Teodor Corbea este conștient de importanța acestora, neuitînd niciodată să o facă în cazul omonimelor.

Reluînd dicționarul lui Szenci Molnár, tributar el însuși prin propriile sale surse lexicografiei anterioare (dicționarul lui Calepinus și cel al lui Frisius), constatăm și în dicționarul lui Corbea confuzia dintre realitățile antichității și cele contemporane lui: „*Franci, g.m.pl.* frincii”; „*Gallia, g.f.* Țara Frîncească” etc. Potrivit acestei tendințe, asemenea lui Szenci Molnár, Corbea echivalează: „*Daci, g.m.pl.* rumânii”; „*Geticus, -a, -um* de la Țara Rumânească”. Echivalînd însă termeni legați de limba latină sau de poporul roman — cu care se făcea în mod curent identificarea sau relația atunci cînd cărturarii vorbeau despre români —, Teodor Corbea nu face, tot pe urma lui Szenci Molnár, această relație: „*Latine* leteneaste”; „*Latini, g.m.pl.* limbi au fost împrejurul Romei în Italia lîngă Tibris, de la care au răsărit limba letenească”; „*Latinitas, g.f.* grai letenesc”; „*Latinus, -a, -um* latin, -ă”; „*Romanus, -a, -um* roman, -ă, rimlean, -ă”; „*Romanensis, -e* rimlenesc, -ă”; „*Romulida, g.m.* roman, rimlean”.

Din aceste echivalări s-ar putea presupune că Teodor Corbea nu era conștient de latinitatea limbii române. Că nu este așa ne-o dovedește modalitatea — de data aceasta proprie numai lui Corbea — în care face compararea limbii latine cu româna, încercare în care continuă, cu amplificări substanțiale, comparații anterioare făcute de Grigore Ureche și Miron Costin ori cele ale contemporanilor săi Stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir. Dacă aceștia au probat astfel latinitatea limbii române în lucrări de istorie, Teodor Corbea o face în corpul dicționarului ori de cîte ori îi apare ocazia.

Deși influența textului maghiar din dicționarul lui Szenci Molnár este incontestabilă, în multe situații Teodor Corbea urmîndu-l îndeaproape, fapt care își lasă amprenta atît asupra numărului cuvintelor de origine maghiară, cit și în multe calcuri lingvistice, trebuie subliniat că partea latină a dicționarului a înîrșit și mai substanțial textul românesc. Putem afirma chiar că Teodor Corbea a fost condus în multe cazuri de căutări etimologice: în urmărirea unui paralelism cu textul latin el dă ca echivalent

al unor cuvinte-titlu latine cuvinte românești derivate din acestea, dar care nu mai apar în altă parte a dicționarului, unde sînt folosite alte sinonime: „*Morsio*, g.f. muscare, mursăcare”; „*Colastra*, g.f. corastră”; „*Bauca*, g.f. bucă, gura”; „*Curcubita*, g.f. curcubătă, lubenită” etc. Din urmărirea prea atentă a textului latin rezultă, puține la număr, false etimologii: „*Alneus*, -a, -um de alun”; „*Alnus*, g.f. alun; item: luntre”, unele chiar hazlii: „*Latifundius*, -a, -um cu fundul lat”.

Tot datorită urmării paralelismelor cu textul latin, Corbea propune unele formulări românești pe care nu le folosește aiurea: „*Demorior moriu*”; „*Morior*, -eris moriu, mă pristăvescu”, în timp ce în restul dicționarului nu folosește decît *mor* sau *moru*. Și mai semnificative sînt cazurile lui *umed* și *umăr*, care, în prezența modelului etimologic latin, sînt scrise cu *h*: „*Humectus*, -a, -um humed, jilav, -ă”; „*Humerus*, g.m. humere, umere”; „*Humerosus*, -a, -um humeros, -ă”; „*Humiditas*, g.f. humezire, jilăvire”; „*Humidus*, -a, -um humed, -ă”, în timp ce în restul textului întîlnim numai formele *umed* și *umăr*, respectiv *umere*.

Același model latin a influențat grafia unor cuvinte: *grammatică* (lat. *grammatica*), *mathematic* (lat. *mathematicus*), *sillabă* (lat. *sillaba*), *thessaliian* și *thessalienesc* (lat. *thessalicus*) etc.

Și mai evidentă este urmărirea modelului latin în ceea ce privește derivarea cuvintelor; optarea pentru anumite forme, dintre care unele de-a dreptul insolite, poate fi explicată doar prin paralela cu textul latin: *trigean* (lat. *trigeminus*), *trinepot* („*trinepos*, g.m. trinepot, al treile nepot”), *nu-înțelepțește* („*inargute* nu-înțelepțește, neînțelepțește”), *nu-înalt* („*improcerus*, -a, -um nu-înnalt, -ă, smerit, -ă, josealnic, -ă”), *nu-dempreună* („*impromiscuus*, -a, -um nu-dempreună, neamestecat, -ă”) etc. Același fapt îl remarcăm și în analiza unor forme verbale create artificial, care încercau să răspundă formelor iterative latinești: *cîntători*, *zicători*, *căzători* etc.

Dar, cel mai mult, urmărirea textului latin este evidentă în cadrul sufixării și al prefixării, unde putem constata adevărate serii paralele de sufixe latinești și românești: -*osus/-os*, -*icus/-icesc*, -*tor/-tor*, -*ura/-ură*, -*dis/-des* etc. Numărul exemplurilor fiind extrem de mare, cităm doar cîteva la întîmplare: „*Siricus*, -a, -um siricesc, -ă”; „*Doricus*, -a, -um doricesc, -ească”; „*Africus*, -a, -um africesc, -ească”; „*Paludosus*, -a, -um ales-teios, -ă, mlăștinos, -ă, mocirlos, -ă”; „*Laciniosus*, -a, -um ceprăzos, -ă, guros, -ă”; „*Montosus*, -a, -um muntiuos, -ă, delos, -ă”; „*Populosus*, -a, -um nărodos, -ă”; „*Detractor*, g.m. nevoitor, cel ce nu vrea”; „*Anhelator*, g.m. duhluitor, gifiitor”; „*Positura*, g.f. pusătură”; „*Defleatus*, -a, -um dezstrîmbat, -ă”; „*Despumo*, -as dezspumezu” etc.

Putem conchide că, în cazul acestui text, nu avem de a face cu simple accidente, ci cu urmărirea conștientă a paralelismelor posibile între limba latină și limba română; conștiința latinității limbii române este, astfel, evidentă, autorul putînd fi considerat ca un premergător al căutărilor etimologice ale Școlii Ardelene.

Această părere ne este întărită, după cum ne arată partea latină a dicționarului, și de faptul că Teodor Corbea era un bun cunoscător al gramaticii. Nivelul cunoștințelor sale gramaticale ne este probat și de terminologia pe care el o folosește în partea românească, mulți dintre

termenii de specialitate fiind atestați aici pentru prima dată în limba română. Astfel, el vorbește de *slove glasnice* (numite și *vocalisă*, pl. *vocalisuri*) și de *slove neglasnice* (numite și *consonă*, pl. *consona*). Cu acestea el operează în denumirea diferitelor noțiuni de fonetică: „*Positio*, g.f. punere, iară la grammaticei iaste cînd după o vocalisă, două consona să urmează, și să zice portio”; „*Diphthongus* împreunarea sau injugarea dooar slove glasnice”; „*Methathesis*, g.f. punere îndărăpt a slovei în cuvînt”; „*Syncope*, g.f. cînd din mijlocul graiului să ia o slovă afară” etc. Din domeniul morfologiei menționăm următorii termeni folosiți în textul românesc: *casus* și *cădere* „caz”, *declinație*, *a declinării*, *adverbium*, *pătimitor* „pasiv”, *făcător* „activ”, *pronomen*, *nume* „substantiv”, *verbum*, *gherundium*, *neam* „gen” etc., cu ajutorul cărora definește noțiuni și categorii gramaticale, precum „*Diptoton*, g.n. cuvînt de doao căderi (casusuri)”; „*Triptoton*, g.n. cuvînt numai cu trei casusuri în declinațiile grammaticei”; „*Pte* cuvînt spînzurători de pronomen”; „*Gerundium*, g.n. grai ca acela care are însemnare și făcătoare și pătimitoare”; „*Adverbiu-liter* după toemala adverbiumului”; „*Gerundiva*, g.n.pl. cuvinte ca acelea în grammatică care să formăluiesc de la gherundium” etc. Foarte frecventă este folosirea cuvintului *sillabă*, în special în definirea diferiților metri din versificație. În situația în care *Psaltirea în versuri* a lui Teodor Corbea conține foarte multe experimente de versificație, acest lucru nu este întîmplător.

Corbea încearcă aplicarea cunoștințelor sale gramaticale teoretice în observarea limbii române. Astfel, el arată că adjectivul are în limba română trei (uneori el spune numai două) neamuri (adică genuri). Subliniem că această observație este făcută independent de textul maghiar al dicționarului lui Szenci Molnár, cunoscut fiind faptul că maghiara nu cunoaște categoria gramaticală a genului: „*Dimidius*, -a, -um jumătate (pă 2 neamurirumânești)”; „*Aeneus*, -a, -um de aramă (pă 3 neamuri)”; „*Aequaeus*, -a, -um de o vreme (pă 3 neamuri)”; „*Aerius*, -, -um din muntele Siliției (floare); și așa umblă pă tri neamuri”; „*Aetolus*, -a, -um de la Etolia (om sau fiește ce va hi, pentru că așa umblă la rumâni acest tel de nume adăogitori)”.

Dacă latinitatea limbii române este pentru Teodor Corbea o certitudine, el încearcă să o urmărească, cu mijloacele bunului cunoscător al gramaticei, în diferitele niveluri ale limbii; acest fapt îl individualizează față de toți înaintașii și contemporanii săi, apropiindu-l din nou de căutările reprezentanților Școlii Ardelene.

Cu aceeași conștiință a tratat T. Corbea diferitele probleme ale lexicului, în mod special cele referitoare la neologisme și la regionalisme.

Prin caracterul său enciclopedic, dicționarul lui Teodor Corbea conține cel mai mare număr de neologisme pe care îl aflăm în vreun text românesc redactat pînă la 1800. Aceste neologisme se referă la viața politică și administrativă (*aplicariu*, *arhistratig*, *canțalarîu*, *canțalarie*, *dictator*, *dictatoricesc*, *dietă*, *gubernator*), la viața culturală și științifică (*academie*, *astronom*, *autor*, *basus* „bas”, *chirurgie*, *comicus*, *dialectică*, *mausoleu*), la nume de substanțe și de obiecte (*alabastrum*, *ambră*, *coral*, *ladanum*, *magnes* „magnet” etc.). Ori de cîte ori folosește un cuvînt care i se părea necunoscut cititorului, Corbea îl dublează prin unul sau mai multe sinonime sau printr-o perifrază care îl explică. Acest mod de a folosi

neologismele îl apropie de Dimitrie Cantemir, dar mai ales de reprezentanții Școlii Ardelene.

Original din Brașov, unde a putut cunoaște, datorită comerțului extins al orașului cu principatele române, forme lexicale provenite din graiuri diferite, desfășurându-și activitatea în Țara Românească, la curtea lui Constantin Brâncoveanu, dar și sub auspiciile unui prelat venit din Moldova și ajuns episcop de Buzău, Mitrofan, de mai multe ori sol în Moldova, Teodor Corbea a fost conștient de diferențele dialectale românești, mai ales de cele de la nivelul lexicului. Pe linia lui Simion Ștefan, care teoretizase în predoslovă la *Noul Testament* de la Bălgrad nevoia de a folosi cuvinte cit mai larg cunoscute în spațiul dacoromân, el încearcă să găsească o soluție proprie în a se face înțeles de cit mai mulți dintre conaționalii săi. Atent la diferențele dialectale, în primul rînd la cele lexicale, Teodor Corbea a crezut necesar să remarce circulația restrînsă a unui cuvînt, precum : „*Vitrum, g.n.* sticlă, glaje (olteneste)”. Prin „olteneste”, Corbea înțelege Țara Oltului, unde funcționa de la mijlocul secolului al XVII-lea o manufactură de sticlă, la Porumbacu. Alteori, fără vreo menționare asupra circulației unui cuvînt, el face o ierarhizare a unei serii sinonimice în funcție de răspîndirea cuvintelor în diferite regiuni. Și mai des, chiar dacă ordonarea sinonimelor nu se face prestabil, Corbea însuși sinonime aflate în graiuri din toate zonele țării. Astfel, întîlnim serii ca : „*Alvear, g.m.* uloi, știubei” ; „*Doliarius, g.m.* butnar, cădar, putinar” ; „*Labrum, g.n.* scafă, căpestere, troacă” ; „*Mantillum, g.n.* pișchir, pomisealnică, mähramă, ștergar” ; „*Matisma, g.n.pl.* däsagi, traistă, teșilă, burduf” ; „*Melodonta, g.f.* tăun, streache” ; „*Palanga, g.f.* prăjină, botă, par, virghie” ; „*Praesepe, g.f.* staur, iasle, grajdi” etc.

În perspectiva aceleiași atitudini conștiente, cuvintele cu o circulație limitată la Transilvania, în special maghiarismele, nu se află într-o asemenea serie sinonimică decît pe locuri secundare, de multe ori fiind și glosate : „*Rosa, g.f.* trandafir, rujă” ; „*Cooperimentum, g.n.* acoperemînt, lepedeu, plapomă” ; „*Carrum, g.n.* rădvan, hinteu, car” ; „*Peregrinatio, g.f.* umblare, bușluire, pribegie” ; „*Profugus, -a, -um* pribeag, -ă, bușluit, -ă, răzlușit, -ă, mazilit, -ă” etc.

Se poate afirma că Teodor Corbea este primul cărturar român care, sesizînd diferențele dialectale, mai ales cele lexicale, a încercat să găsească soluții pentru o limbă care să fie accesibilă tuturor românilor, chiar dacă, după cum ne dovedește inconstanța formelor fonetice, nu simțea nevoia unei normări a acestei limbi.

Prin atitudinea sa față de diversele probleme ale limbii, prin cunoștințele sale gramaticale și, ceea ce ni se pare foarte important, prin încercarea de a le aplica, Teodor Corbea depășește cu mult nivelul lexicografiei românești contemporane lui, dicționarul său fiind prima lucrare lexicografică românească cu o concepție relativ unitară din punctul de vedere al gîndirii lingvistice. Prin trăsăturile sale, acest dicționar anticipează în multe privințe lexicografia Școlii Ardelene, care l-a folosit din plin.

OPINIONS SUR LA LANGUE CHEZ TEODOR CORBEA

(Résumé)

L'auteur se propose de dégager du *Dictionnaire roumain-latin* de Teodor Corbea (rédigé pendant la période 1691—1703) la conception linguistique qui a servi comme base à l'élaboration de l'ouvrage lexicographique le plus ample de toute notre culture ancienne. Ce *Dictionnaire* démontre la latinité de la langue roumaine, en remarquant en même temps les différences dialectales. L'auteur étudie également les solutions que l'auteur du *Dictionnaire* a trouvées afin de comprendre dans son ouvrage des éléments lexicaux provenant de divers idiomes dialectaux. Pour ses solides connaissances grammaticales et linguistiques (qui ont servi de base à la rédaction du *Dictionnaire*), Th. Corbea peut être considéré un prédécesseur (par bien des côtés de sa propre conception) de la pensée linguistique roumaine de l'époque des Lumières.

Octombrie 1989

*Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a
Academiei Române
Str. M. Kogălniceanu, 12—14*

MODIFICĂRI SEMANTICE ÎN LEXICUL LATIN AL ROMÂNEI SUB INFLUENȚA MEDIULUI MILITAR

CRISTIAN MIHAIL

0. Limba română prezintă deosebiri față de ansamblul limbilor neolatine occidentale. Aceste deosebiri au fost explicate prin diferențe de substrat și adstrat, precum și prin separarea romanității estice de cea vestică sub acțiunea popoarelor migratoare, ceea ce a determinat localizarea inovațiilor lingvistice și absența unui superstrat cult latin în română. Argumente în acest sens se dovedesc a fi și modificările semantice specifice limbii române și apărute sub influența mediului militar al grupurilor armate. Prin „grup armat” înțelegem fie armata romană, fie bărbații obștiilor daco-romane care au continuat lupta contra atacurilor barbare, fie ambele grupuri de vorbitori, în cadrul luptei comune de apărare (deoarece nu se poate preciza perioada apariției în latina dunăreană a modificărilor semantice legate de lupta armată).

În justificarea influenței unui limbaj de mediu armat în conturarea latinei dunărene nu se pot prezenta cuvinte militare latine moștenite (ca formă și sens neschimbat) numai în română¹. Credem, însă, că unele

¹ Poate, totuși, rom. *împărat* (megl. *ampirat*) < lat. *imperator*, care în celelalte limbi romanice este împrumut livresc. Pe baza alb. *mbret* (cu aceeași etimologie) s-a considerat că lat. *imperator* a fost „păstrat” numai în estul Romaniei datorită supraviețuirii, la Bizanț, a Imperiului roman de răsărit” (TILR, I, p. 169), însă, de la Heraclius, conducătorul acestui imperiu s-a numit *basileus*, iar popoarele slave din Balcani nu cunosc pe lat. *imperator*. Mai curînd, lat. *imperator* a fost continuat, în estul romanității, prin tradiție militară, împărat fiind, pentru provinciile imperiale, în primul rînd comandantul armatei. În perioada anarhiei militare, relațiile dintre soldați și împărat devin și mai strînse, acesta datorîndu-le chiar alegerea și menținerea în funcție. Dar multe dintre cuvintele latine din domeniul militar care au fost moștenite cu sens nemodificat în limba română sînt panromanice sau, cel puțin, apar în mai multe limbi romanice: *arc*, *armă*, *a despuia* (TILR, II, p. 165), *a învinge*, *jurămintă* (Mihăescu, 1978, p. 301), *a lupta*, *luptă*, *oaste*, *pradă*, *a pradă*, *pedestru* (moștenit, după CADE, DM, DLR, DEX), *săgeată*, *a săgeta*, *săgetar* (DLR), *scut*, *spală*, *tufă* (< lat. *tufa* „panașul coifului”; Mihăescu, 1978, p. 305), *val* „meterez de pămînt”; lor le putem adăuga categoria cuvintelor comune mediului militar și celui agropastoral: *armăsar*, *cal*, *călare*, *căldăreț*, *căpăstru*, *a descăleca*, *a încăleca*, *iapă*, *friu*, *șă*, precum și verbele cu sensuri legate de acțiuni violente: *a abate*, *a bate*, *a frînge*, *a împunge*, *a înșeie*, *a înfălăra*, *a pătrunde*, *a răpi*, *a rupe*, *a smulge*, *a sparge*, *a stringe*, *a tăia*, *a ucide* ș.a. Numărul cuvintelor militare latine moștenite, atît în română cît și în celelalte limbi romanice, nu este, însă, prea mare, deoarece armamentul, organizarea, tactica și emblemele Romei antice s-au schimbat de-a lungul secolelor, popoarele Romaniei suferînd (și în acest domeniu) influențele predominante ale invaziilor slave, în estul imperiului, și germanice, în vestul acestuia. La exemplificarea cunoscută — rom. *război* < v. sl. *razboj* „ucidere”, față de fr. *guerre* < germ. **werra* (REW, 9524), care au eliminat lat. *bellum* (Tagliavini, 1977, p. 215) — se mai poate adăuga rom. *pinlea* < sl. **pětinō*, față de v. prov. *esperon*, it. *sprone* ș.a. < germ. vestic **sporo* (Bloch—Wartburg, DEF). În lexicul latin al românei, o categorie aparte o reprezintă cuvintele care, deși au trecut în limbi învecinate cu sens de arme (Drăganu, Rom., p. 85—86), și-au păstrat sensul etimologic nemilitar: *fureă*, *fuște*, *măciacă*, *secure* etc.

modificări semantice prezente în română și specifice unui asemenea limbaj vor argumenta necesitatea acceptării acestei influențe.

Vom grupa modificările semantice care vor fi prezentate mai jos în trei categorii, după modul în care cuvintele au fost considerate ca fiind legate de luptele armate :

1. cuvinte românești al căror sens a fost unanim considerat ca avându-și originea în legătură cu mediul armat roman sau daco-roman, precum : *a apăra*, *a (se) aține*, *bătrîn*, *cetate*, *a (se) (în) cumeta*, *a înțina* (și *aținat*), *a răpune*, *a supune*, *spate*, *teacă* și *turmă* ;

2. cuvinte românești cărora li s-au admis și alte etimologii sau evoluții semantice pe lângă cele legate de un asemenea mediu, precum : *coif*, *mire*, *a pleca* și *sat* ;

3. un cuvânt românesc propus a fi subliniat ca datorindu-și forma și sensul unui mediu de luptă armată : *a împresura*, în legătură cu care nu au fost făcute pînă acum analize semantice detaliate.

1.1. Dr. *a apăra* (ar. *apār*, ir. *opār*) „a apăra” și „a opri” (înv.) este unanim acceptat ca provenind din lat. *(se) apparāre* „a (se) pregăti”. Modificarea sensului din latină la „a opri” este anterioară românei (DA ; Cioranescu, DER, 318), probabil printr-o abreviere (Șăineanu, DU) a expresiei, frecvente într-un mediu militar, „a pregăti oprirea” invadatorilor ². « Trecerea la „a apăra” este naturală, deoarece „a apăra” este oarecum „a opri” inamicul, cf. sp. *amparar* „a apăra” », constată Cioranescu, DER, 318.

Ceilalți continuatori româniei ai lat. *apparāre* au rămas cu sensul etimologie nemilitar „a (se) pregăti” (REW, 534).

1.2. Dr. *a se aține* „a pîdi calea cuiva pentru a-l ataca”, *a aține (calea)* „a bara calea cuiva” este general admis ca moștenit din lat. **attēnēre* (= *attīnēre*), care avea ca sensuri principale „a ține, a reține, a opri” (Guțu, LR ; cf. și Ernout—Meillet, DEL). Sensul cuvîntului românesc a plecat de la semnificația „a (se) ține lângă, aproape, a păzi” a celui latin, din formulări ca : *ripam Danubii legionum duae attinebant* [Tacit] „două dintre legiuni păzeau [Guțu, LR : ocupau] malul Dunării” (DA). Verbul românesc — reflexiv și tranzitiv — apare cu evidență ca specializat într-un mediu militar (format din luptători romani sau daco-romani).

Lat. *attīnēre* a fost continuat în romanitatea occidentală cu sensuri nemilitare, ca : it. *attenere* „a ține de”, „a susține” ; sp. *atener* „a rămîne (la)”, „a se bizui (pe)” ș.a. (REW, 767) ³.

1.3. Dr. *bătrîn* (ar. *bitīrnu*, megl. *bitōrn*, ir. *betār*) „în vîrstă”, cel mai cunoscut din categoria acestor cuvinte, este continuat din lat.

² Pentru sensul „a apăra”, în Romania occidentală a fost continuat lat. *defendere* (REW, 2517), care, pe o cale semantică similară — prin *defendere hostes ab urbe* „a îndepărta străinii, apoi inamicul, de oraș” și, cu timpul, *defendere urbem* „a apăra orașul” —, a devenit „a apăra” (Bréal, 1924, p. 158).

³ Pentru sensul „a aține”, în limbile neolatine vestice sînt utilizate formații noi, care nu au complexitatea semantică legată de acțiunile militare din cuvîntul românesc, precum : fr. *barrer* (< lat. pop. **barra* „bară”), care are doar sensul de „a sta în cale”, „a opri”, și fr. *intercepter* sau pg. *interceptar* (cf. lat. *interceptus* „oprit la trecere” : Bloch—Wartburg, DEF), care continuă, de fapt, sensul restrîns la „a prînde” al lat. *intercipere* (ca în *intercipere litteras* „a intercepta o scrisoare”).

veterānus „vechi în serviciu, bătrîn”, (la pl.) „veterani” (Guțu, LR; cf. și Ernout—Meillet, DEL). Modificarea semantică prin influență militară din cuvîntul românesc a fost consemnată încă din secolul trecut (Săineanu, 1887, p. 14).

Sensurile formelor neolatine occidentale continuate din lat. *veterānus* nu au obirșii militare (REW, 9287), iar cu sensul „veteran”, it., sp., pg. *veterano* și fr. *vétéran* sînt împrumuturi din latina cultă. Pentru sensul „bătrîn”, în limbile romanice occidentale sînt utilizate formații noi, nemilitare, cum sînt cele de la lat. *veclus* (diminutiv al lat. *vētrulus* „vechi”), precum it. *vecchio* ș.a. (REW, 9291), și cele de la lat. *ante* „înainte”, precum it. *anziano* ș.a. (Bloch—Wartburg, DEF; REW, 494).

1.4. Dr. *cetate* (ar. *ṭitāte*, megl. *ṭitāti*, ir. *ceṭote*) este în mod general considerat ca fiind continuat din lat. *civitātem*, care în latina imperială semnifica „oraș” (cf. la Tacit: *muri civitatis* „zidurile orașului” — Guțu, LR), substituindu-se cu timpul lui *urbs* și *oppidum* (Ernout—Meillet, DEL).

În mod evident, cuvîntul românesc și-a restrîns sensul la: 1) „loc întărit” și 2) „oraș întărit” (DA), ca urmare a fortificării armatei romane și/sau a daco-romanilor în locuri strategice, în cadrul rezistenței la invaziile triburilor migratoare. Modificarea semantică atestă această rezistență și contribuie la explicarea perenității populației romanizate (vezi și *infra*, 2.4.).

Orașele Daciei au fost distruse după retragerea armatei romane în sudul Dunării, în anul 271, ca și multe dintre orașele acestei regiuni după prăbușirea apărării pe Dunăre, sub presiunea invaziei slavilor, în anul 602⁴.

În Romania central-occidentală, ca urmare a dăinuirii orașelor, continuatorii lat. *civitātem* au rămas la sensul „oraș” (Ernout—Meillet, DEL; REW, 1959; Bloch—Wartburg, DEF).

1.5. Dr. *a se (în)cumeta* provine din lat. *committēre*, care, din „a uni (un lucru cu altul), a lega împreună”, „a pune față în față, a pune la întrecere” (Guțu, LR), a ajuns la sensurile „a începe”, „a întreprinde”, „a risca”, (refl.) „a se aventura” și care în limbile romanice apusene și-a întărit nuanța peiorativă: „a face greșeala să” (cf. fr. *commettre une faute*; Ernout—Meillet, DEL). Sensul cuvîntului românesc de „a cuteza”, „a avea curajul de a întreprinde ceva riscant”, „a îndrăzni”, „a se aventura” «se explică foarte bine prin expresii de felul acesta: *committēre se in terram hostilem* „s’aventurer dans un pays ennemi” și *committēre se in acidem* „risquer le combat”» (CDDE, 434), specifice unui limbaj militar ofensiv. Această evoluție semantică este general acceptată (DA).

Continuatorii romanici occidentali ai lat. *committēre* nu prezintă sensuri legate de cutezanță (Ernout—Meillet, DEL; REW, 2080).

1.6. Dr. *a înțina* „a tăia trunchiul unui copac în mod incomplet, pentru a-l putea dărîma cu ușurință peste inamic”, ca procedeu tactic de apărare (Pușcariu, LR, p. 356), este în mod general admis ca moștenit din lat. **in-tēnuāre* „a subția, a micșora”, „a slăbi” (Guțu, LR). Speciali-

⁴ În spațiul carpato-dunărean, orașele au renăscut cu greu, întîi *tirgul* „oraș mai mic” (< sl. *trǔgǎ*) și doar mult mai tîrziu, o dată cu relația acalmie de după numeroasele invazii, oraș-ul „așezare urbană mai mare decît tirgul” (< magh. *város*).

zarea militară veche a cuvîntului, pe lângă că este cît se poate de evidentă, rezultă și din frecvența menționare în vechile scrieri românești a procedului de înținare a arborilor pentru prăvălirea lor peste agresori (DA)⁵. Abandonarea acestui procedeu de apărare a determinat și învechirea cuvîntului.

Lat. *tēnuāre* este moștenit numai în limba română (Rosetti, ILR, p. 178; REW, 8654), iar pentru sensul tehnic militar al continuatorului său românesc nu există corespondenți specializați în celelalte limbi neolatine.

Dr. *a înțina* este cunoscut în Moldova, Bucovina, Banat și prin Transilvania (DA).

1.7. De asemenea, dr. *aținat*, care provine din lat. *attēnuātus* „slăbit”, „subțiat”, „redus” (DA; REW, 8654), și-a dobîndit sensul din faptul aplecării arborilor, prin reducerea bazei lor, în cadrul procedului de apărare sus-menționat (Pușcariu, LR, I, p. 356).

Nici acest termen nu are corespondenți romanici occidentali.

Dr. *aținat* este păstrat încă în Transilvania.

1.8., 1.9. Recunoscute ca prezîntînd modificări semantice în limbajul militar sînt și dr. *a răpune* „a ucide” < lat. *rēpōnere* „a pune deoparte” (prin „a pune în morimînt”⁶; cf. Săineanu, DU) și dr. *a supune* „a constrînge la ascultare”, „a aduce sub stăpînire” < lat. *suppōnere* „a pune (dedesubt)”, (fig.) „a subordona” (Guțu, LR) (sens păstrat încă în unele regiuni românești).

Evoluțiile semantice ale continuatorilor acestor cuvinte latine din limbile romanice occidentale nu au legături cu mediul militar (REW, 7225, 8469).

1.10. Este evidentă apariția într-un mediu format din luptător armați a metaforei prin care a fost stabilit sensul dr. *spate* (ar. *spătă*, megl. *spate*, ir. *spote*) „partea posterioară a corpului uman” (cu largiri semantice) din lat. pl. *spathae*, al cărui sg. *spatha* denumea o „spadă lungă cu două tăişuri și fără vîrf” (Guțu, LR), „sabie lată și lungă” (Ernout—Meillet, DEL). Metafora constă din compararea spatelui uman cu două spade alăturate de o parte și de cealaltă parte a șirei spinării.

În celelalte limbi romanice, această inovație semantică nu este cunoscută, sensul „spate” fiind asigurat de continuatorii lat. clasic *dorsum*, precum: cat. (și dr.) *dos*, it. *dosso* ș.a. (REW, 2755)⁷.

1.11. Dr. (ar. și megl.) *teacă* „înveliș, toc de metal, lemn sau piele pentru arme albe (sabie, pumnal, cuțit)” și, secundar, „păstaie” este unanim acceptat ca fiind moștenit din lat. *thēca* (< gr. *thēkē* „cutie”). Lat. *thēca* cunoaște și semnificația „apărătoare în care se păstrează obiecte tăioase, teacă” în latina tîrzie (Mihăescu, 1966, p. 46; cf. și TILR, II, p. 165), care a fost continuată numai în cuvîntul românesc, devenit termen tehnic în limbajul militar.

⁵ Cf. S. Pușcariu, *Tenuare im Rumänischen*, în „Wörter und Sachen”, I, 1909, Heft 1, p. 111—114.

⁶ *Tellure repostus* „îngropat”, „înmormîntat”.

⁷ Lat. *spatha* a fost continuat și cu sensul clasic în rom. vechi *spată*, ca și în celelalte limbi neolatine (REW, 8128).

În celelalte limbi romanice, continuatorii lat. *thēca*, precum v.fr. *toie*, fr. *taie* „față de pernă” ș.a. (REW, 8699), nu au sensuri militare. Pentru sensul „teacă”, în aceste limbi, există continuatori ai lat. clasic *vāgina* (REW, 9122) sau formații noi, ca fr. *fourreau* (< v. fr. *fuerre* < germ. *fodr*; Bloch—Wartburg, DEF) sau sp. *funda* (< lat. tard. *funda* „pungă”; Corominas, DCELC, II) ș.a.

1.12. Tot atât de evident este că dr. *turmă* (ar. *turmă*, ir. *turme*) „grup de animale”, (depreciativ) „mulțime” și „mulțimea credincioșilor unei parohii” a fost continuat și extins în limbajul agropastoral (ca urmare, în primul rînd, a „reprofilării” în societate a veteranilor) și, ulterior, în cel bisericesc din lat. *turma* „escadron de cavalerie”, (fig.) „mulțime, ceată, cîrd” (Guțu, LR; cf. și Ernout—Meillet, DEL).

Continuatorii vest-romanici ai lat. *turma* au în general cu totul alte sensuri (REW, 9005), pentru sensul „turmă” fiind preferați fie continuatori ai cuvintelor latine clasice: *armentum* „cireadă” (> it. *armento*), *grex*, *-gis* „turmă” (> sp. *grey*), *turba* „gloată” (> it. *turba*) (Battisti—Alessio, DEI; Corominas, DCELC), fie formații noi în mediu pastoral: fr. *ovaille* (< v. fr. *oeille* < lat. *ovicula*, diminutiv al lat. *ovis* „oaie”) sau fr. *troupeau* (în sec. al XII-lea, din fr. *troupe* „breaslă” < franc. **throp*; Bloch—Wartburg, DEF).

2.1. Dr. *coif* este în general admis ca moștenit din lat. pop. *cofea* (de la Diez, *Wb.*, p. 148, la DA, exceptînd pe Cihac, II, 697, care îl consideră neologism) „scufie”. „bonetă”, provenit din germ. vestic *kufia* „bonetă” (< lat. *cuppa* „cupă”). Cu acest sens, a fost continuat în limbile neolatine occidentale: prov., pg. *coifa*, it. (*s*)*cuffia* ș.a. (REW, 2024).

Rom. *coif* denumește „easca de metal sau de piele, purtată în evul mediu de militari în luptă, pentru protejarea capului” (și, prin extindere, „cascheta de hîrtie în joaca copiilor sau pentru protejarea capului de soare”). Este clar că acest sens s-a născut din cel de „scufie” printr-un proces metaforic, în cadrul căruia s-a stabilit o analogie ironică între „casca militară” și „boneta (de noapte)”. În felul acesta se înalătură „dificultățile” de explicare a sensului rom. *coif*⁸ sau „incertitudinea” etimologiei sale (Battisti—Alessio, DEI).

Pentru sensul „coif”, în limbile romanice occidentale sînt utilizați, descendenți ai germ. vestic **helm* „coif” (prin latina populară): it. *elmo*, fr. *heaume* ș.a. (REW, 4101; Bloch—Wartburg, DEF).

2.2. Dr. *mire* „numele purtat de bărbat în ziua sau înaintea căsătoriei” este în general admis (P. Papahagi⁹; REW, 5568; Pușcariu, LR, I, p. 363; Rosetti, ILR, p. 179; DLR) ca moștenit din lat. *miles* „soldat”. Din punct de vedere fonetic, evoluția este posibilă, iar dificultatea evoluției semantice de la „soldat” la „mire” este îndepărtată dacă se are în vedere procesul metonimic prin care au fost inversați termenii determinării logice: „militar în disponibilitate de căsătorie” a devenit „mire” în cugetul și în limbajul, în special, al femeilor din părțile dunărene, pentru care căsătoria cu un *miles* (*veteranus*) era o reușită. Asemenea căsătorii trebuie

⁸ A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în BL, V, 1937, p. 93.

⁹ *Notițe etimologice*, în „Analele Academiei Române”. Memoriile secției literare, București, seria II, XXIX, 1906—1907, p. 36.

să fi fost frecvente, căci încă de la Hadrianus (117—138) veteranii se puteau căsători cu autohtone, iar sub Septimius Severus (193—211) chiar soldații în termen au primit permisiunea de a încheia căsătorii legale.

Totuși, rom. *mire* < lat. *miles* a suscitât îndoieli¹⁰; alte explicații semantice ale acestei etimologii au accentuat îndoielile: un calc tîrziu după o situație diferită din scr. și bg.¹¹ sau existența unei „militia” creștine a căsătoritorilor¹².

În plus, cum lat. *miles* nu avea continuatori (doar împrumuturi livrești) în nici o altă limbă romanică (deși tocmai moștenirea unui cuvînt militar numai în română n-ar fi trebuit să surprindă), etimologia latină a rom. *mire* a fost înlocuită cu altele mai improbabile, precum: < alb. *mirë* „frumos” (Hasdeu¹³; Șăineanu, 1887, p. 16; Șăineanu, DU; CADE — „probabil”; TDRG; < sl. *milu*, împreună cu rom. *milă* (Cihac, II, p. 196); < tc. (*e*)*mîr* „șef” (Pascu, DEM, II, 108); < cum. *mîr* „principe” (Philippide, OR, II, p. 378); din substrat (Russu, *Etn. rom.*, p. 354) ș.a.¹⁴.

În celelalte limbi romanice, sensul „mire” este atașat unor cuvinte fără legături cu mediul militar, precum (cf. Cioranescu, DER): fie continuatori ai lat. *spo(n)sus* „logodnic” (> it. *sposo*, ș.a.; REW, 8177), fie formații noi de la lat. **novius* „recent căsătorit” (> sp. *novio*, ș.a.; REW, 5971) sau de la lat. pop. **fidare* „a încredința” (> fr. *fiancé*, pe o cale mai puțin directă; Bloch—Wartburg, DEF).

2.3. Dr. *a pleca* (ar. *plec*, *plecare*; megl. *plec*, *plicari*) este unanim considerat ca provenit din lat. *plĭcāre* „a îndoi”, „a înfășura” (Guțu, LR); doar evoluția sa semantică este controversată.

Dr. *a pleca* are două sensuri: 1) (intrans.) „a părăsi un loc”, „a porni” și 2) (refl. și tranz.) „a (se) înclina”, „a (se) îndoi”, „a (se) apleca”; aici va fi reținut doar primul, deoarece a fost explicat prin abrevierea expresiei de „sermo castrens” (limbaj de tabără), *plĭcāre tentoria* „a înfășura, a plia corturile”, formulată de militarii care, înainte de plecare, fie înaintînd, fie retrăgîndu-se, strîngeau tabăra; cf. fr. *plier le bagage* (Pușcariu, EWR, 1334; REW, 6601; Scriban, D; Tagliavini, 1977, p. 175; Mihăescu, 1978, p. 302).

Celelalte semnificații tîrzii ale lat. *plĭcāre*, precum: „a se înclina spre ceva” (TDRG), „a se îndrepta spre”, „a se apropia de” (Densușianu, ILR, I, p. 132; Corominas, DCELC, III, p. 161; Fischer, *Lat. dun.*, p. 55) și „a se înapoia” (Cioranescu, DER, 6506) sînt derivate.

Este interesant că urmașii în spaniolă și portugheză — *llegar* și, respectiv, *chegar* — ai lat. *plĭcāre* semnifică „a sosi” (opusul sensului cuvîntului românesc), prin abrevierea expresiei *plĭcāre vela* „a plia velele”,

¹⁰ A. Graur, *art. cit.*, p. 105, nota 8.

¹¹ P. Skok, *Einige Worterklärungen (II)*, în „Archiv für slavische Philologie”, XXXVII, 1918, p. 85—87.

¹² L. Spitzer, *Rum. mire*, „Bräutigam”, în „Revue internationale des études balkaniques”, I, 1934, p. 270.

¹³ *Albanezii și goții*, în „Columna lui Traian”, IV, 1873, nr. 7, p. 110.

¹⁴ Cf. și C. Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în DR, IV₁, 1924—1926, p. 492.

folosită în mediu marinăresc¹⁵. Ne aflăm în fața unui exemplu de stabilire diferențiată a sensurilor (până la opoziții) în diferite limbi romanice, o dată cu trecerea aceluiași cuvânt latin la diferite grupuri de vorbitori. Situația din limbile iberice reprezintă un argument pentru admiterea explicației primului sens al rom. *a pleca*.

Pentru acest sens al rom. *a pleca*, în celelalte limbi romanice s-au impus alte cuvinte, fără legături cu mediul militar, precum it. *partire* etc., de la lat. *partiri* „a împărți”, „a separa” (REW, 6259).

2.4. Dr. *sat* (rom. vechi *fsat* „așezare rurală” este în general considerat ca moștenit din lat. *fossatum* „șanț de apărare” (Candrea, *Straturi*, p. 9; V. Bogrea¹⁶; S. Pușcariu¹⁷; Densusianu, ILR, II, p. 27 și 82; C. Daicoviciu¹⁸; P. Skok¹⁹; A. Graur²⁰; CADE; A. Rosetti²¹; Russu, *Etn. rom.*, p. 200; Mihăescu, 1978, p. 304; DM; DLR; DEX).

Ipoteza originii rom. *sat* din lat. *sātum*, derivat din lat. *sēro* „a semăna” (Cipariu, *Gram.*, p. 205), este contrazisă de forma veche *fsat*; lat. *fixatum* ca etimon (G. Giuglea²²) apare și mai nejustificat decît proveniența din lat. **massatum* (G. Weigand²³; TDRG; Șăineanu, DU), iar explicarea din albaneză (Cihac, II, 719; Meyer, *Alb. Wb.*, p. 112—113; REW, 3461; Battisti—Alessio, DEI, p. 1698) este inacceptabilă fonetic și istoric (cf. Rosetti, *Mélanges*, p. 354; Cioranescu, DER, 7479), ca și cea autohtonă (Reichenkron, *Dak.*, p. 148).

Atitea ipoteze etimologice au fost posibile datorită aparentei dificultăți semantice a etimologiei lat. *fossatum* > rom. (*f*)*sat*. Această „dificultate” se înlătură dacă se are în vedere factorul istoric al rezistenței armate, întinsă pe secole, a daco-romanilor: sensurile „șanț de apărare” și „localitate” au putut, printr-un proces metonimic, să se întilnească în cuvîntul *sat*, denumind o localitate întărită, apărată. Sfera semantică mai largă a rom. vechi *fsat*, cuprinzînd și semnificațiile de „adăpost”, „teren cultivat” ș.a.²⁴, se explică prin protecția pe care o asigura satul întărit (inclusiv terenurilor interioare cultivate). Același factor de rezistență armată îndelungată a acționat și anterior, în limbajul militar, astfel încît rom. (*f*)*sat* poate proveni și direct din lat. militar *fossatum* „cartier al unui grup de trupe” (C. Daicoviciu, *loc. cit.*). Și în acest caz, sensul din latina tîrzie al lui *fossatum* are la bază un proces metonimic similar, între „șanț de apărare” și „cartier militar”. În ambele situații, lat. *fossatum* > rom. *sat* atestă lupta îndelungată de rezistență a obștilor populației romanizate carpato-dunărene la atacurile triburilor migratoare.

¹⁵ Și în acest caz s-ar putea pleca de la sensul „a se apropia (de țărîm)” al lat. pop. *se plicare* (Tagliavini, 1977, p. 175; cf. Löfstedt, *Kommentar*, p. 66), dar, în maniera primei explicații semantice a rom. *a pleca*, sensul formei românești și cei al formelor iberice se sprijină reciproc.

¹⁶ *Originea rom. SAT*, în DR, I, 1920—1921, p. 253.

¹⁷ *Pe marginea cărților*, în DR, IV₂, 1924—1926, p. 1343; idem, LR, I, p. 356.

¹⁸ *Fossatum* — *sat*, în DR, V, 1927—1928, p. 478—479.

¹⁹ *Zum Balkanlatein*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, L, 1930, p. 518—519.

²⁰ *Art. cit.*, p. 98, nota 8.

²¹ *Albano-romanica*, în BL, X, 1942, p. 88—90; idem, ILR, p. 182.

²² În DR, X₁, 1941, p. 112.

²³ *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*, în „Balkan Archiv”, III, 1927, p. 213.

²⁴ T. Bojan, *În legătură cu sfera semantică a vechiului românesc fsat*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 63—75.

Este interesant că în T. Papahagi, DDA, este menționat o singură dată cuvântul *sat*²⁵ ca denumind o așezare rurală din preajma unor incinte fortificate, cum erau minăstirile medievale: „cară tăcut ca un sat-minăstire”; în prezent, pentru noțiunea de „sat”, în aromână este utilizat cuvântul de origine grecească *hoară*. (Apărind într-un text literar, *sat* este, probabil, un dacoromânism în dialectul aromân.)

În celelalte limbi romanice, lat. *fossatum* a fost continuat cu sensul „șanț”, exceptând v. pg. *fossado* „armată” (REW, 3461), iar cuvintele cu sensul „sat” nu au legături cu mediul militar; cf. fr. *village* (< lat. *villa* „conac”; REW, 9330) ș.a.

3. Dr. *a împresura* „a încercui”, „a înconjura din toate părțile” (și alte semnificații ulterioare) a fost considerat ca provenind din:

1. lat. **pressurare*, derivat din lat. *pressura* „apăsare”, „presiune” (Guțu, LR), cu prefix (Cipariu, *Gram.*, 140; Pușcariu²⁶; Pușcariu, EWR, 792; W. Domașchke²⁷; CADE; Sriban, D; TDRG; DA, în care este menționată și semnificația militară a descendentului românesc);

2. lat. **pressulare*, derivat din lat. *pressus* „presat”, „înghesuit”, „strins” (cf. Guțu, LR), cu prefix (Cihac, I, 248; Körtling, LRW, 4789; Șăineanu, DU);

3. lat. *pressus* „presiune” a dat rom. **pres*, nepăstrat, dar de la al cărui pl. **presuri* s-a putut forma verbul (*în*)*presura* (Gheranescu, DER, 4349);

4. lat. *pressōrium*²⁸ „presă” a dat **impressoriare* (derivat cu prefix), cf. v. fr. *pressoirier* „a apăsa” (CDDE, 825; DM; DEX).

Vom remarca, în toate ipotezele, că este prezentă „presiunea” și — prin prefixul *in-* (> *im-*) — exercitarea acesteia spre interior, în mod concentric.

Dr. *a împresura* pare, astfel, a fi continuarea unei creații populare cazone, menită să sugereze, în plus față de lat. clasice *circumcingere* „a încercui”, *circumcludere* „idem”, *circumcidere* „a asedia” și *circumvallare* „a încercui cu fortificații”, intenția ofensivă a celor care asediază o apărare circulară. Dr. *a împresura* cuprinde ideea de „presiune” și prin alte semnificații ale sale: „a invada”, „a ocupa”, (inv.) „a oprima”, „a deposeda pe nedrept”. De altminteri, în română, când nu este necesar să se sugereze o situație ofensivă concentrică, pentru „a încercui” se utilizează *a împrejmu*, *a înconjura* ș.a.

Apare, așadar, credem cu claritate, faptul că rom. *a împresura* continuă un termen tehnic militar latin, creat în limbajul unor luptători armați (despre care nu se poate, evident, preciza dacă aparțin mediului „tîrziu” al armatei romane sau celui al rezistenței și ripostelor daco-romane).

²⁵ Loc. cit. Arom. *fusate* „șanț”, „întăritură” este preluat din alb. *fusatë* „fortăreață” (< it. *fossato*, cu același sens: T. Papahagi, DDA).

²⁶ Studii și notițe etimologice, în „Convorbiri literare”, XXXIX, 1905, nr. 1, p. 326.

²⁷ Der lateinische Wortschatz des Rumänischen, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, Leipzig, XXV, 1919, p. 134.

²⁸ Lat. *pressōrium* „teacă” (Guțu, LR) a fost continuat și în v. fr. *pressoir* „idem” (Ernout—Meillet, DEL).

În celelalte limbi romanice, ca și în latina clasică, cuvintele cu sensul militar „a încercui” (fr. *cerner* și *investir*, sp. *cercar* și *rodear* ș.a.) nu au complexitatea semantică militară a termenului moștenit în română din latina dunăreană. El de menționat faptul că aceste cuvinte romanice occidentale sînt formații noi, termenii clasici militari latini nefiind continuați.

4. Analizînd modificările semantice prezentate în raport cu grupul (mediul) de vorbitori cărui i se datorează și cu influența acestui grup în societate (Meillet, *Linguistique*, p. 271), constatăm că:

a) termeni militari au primit în latina dunăreană sensuri legate de prestigiul social al referenților, precum *veteranus* și *miles*;

b) termeni tehnici militari latini au migrat în limba comună, precum *fossatum*, *spathae* (pl.) și *turma*, în urma unor modificări semantice specifice mediului militar;

c) cuvinte ale latinei dunărene s-au specializat în mediu armat (roman sau daco-roman), îmbogățind cu noi sensuri cuvintele latinei comune, precum: *apparare*, *attēnere*, *civitatem*, *cofea*, *committēre*, *plīcare*, *pressōrium*, *rēpōnere*, *suppōnere*, *tēnūare*, *attēnuātus* și *thēca*.

Consecință a factorilor istorici, generalizările și specializările analizate reflectă atât importanța vieții militare în provinciile nord- și sud-dunărene ale Imperiului Roman, puternic implicate în lupta de apărare a imperiului, cit și continuarea acestei lupte de către populația romanizată pentru apărarea ființei sale etnice și a locurilor sale de baștină.

Cuvintele dacoromâne *a (se) aține*, *coif*, *a impresura*, *a (se) (în)-cumeta*, *a înțina* (ca și *aținat*), *mire*, *sat*, *a răpune* și *a supune* nu sînt cunoscute în dialectele sud-dunărene, ceea ce sugerează păstrarea lor în nordul Dunării ca urmare a presiunilor armate întinse pe secole în această regiune (incluzînd și pe cele otomane), în timp ce aromânii, meglenoromânii și istroromânii, ajunși (mai devreme sau mai tîrziu) în locuri mai liniștite din sudul Dunării, le-au uitat, prin nesolicitarea obștilor lor la rezistență armată continuă.

Din punct de vedere istoric, în Dacia, importanța elementelor militare și influența lor asupra latinei dunărene este rezultatul nu numai al prezenței permanente a unităților armatei romane, ci și al dispersării acestora în întreg „capul de pod” al apărării imperiului în această regiune, spre deosebire de rolul redus al armatei în romanizarea altor provincii²⁹. Prin intermediul armatei din sudul Dunării, după „căderea” Daciei în anul 271³⁰, au continuat legăturile imperiului cu nordul Dunării, mai ales sub Dioclețian (284—305), Constantin cel Mare (306—337) și Justinian (527—565).

²⁹ Deși armata Rinului, compusă din 8 legiuni, era mai numeroasă ca cea a Daciei, care avea doar două legiuni, acest fapt nu a fost esențial în romanizarea Galiei: legiunile renane erau concentrate la *limes*-ul cu germanii, între Meusa și Rin (cu centre principale la Mainz, Trier, Köln și Xantem), într-o regiune, în prezent, neromanică.

³⁰ De altminteri, opinăm că viața militară intensă a Daciei, alături de prestigiul civilizației, culturii și limbii latine, constituie principala explicație a relativ rapidei romanizări a acestei provincii. În istorie, se mai cunosc cazuri de asimilare, într-o perioadă destul de scurtă, a unei limbi de prestigiu militar și cultural. Astfel, normanzii debarcați în anul 841 în nord-vestul Franței și creștinați în anul 911, după cucerirea Angliei, în anul 1066, au influențat ca vorbitori ai francezei limba anglo-saxonilor, ceea ce arată că franceza devenise limba lor maternă, după numai aproximativ două secole.

Reducerea legăturii regiunilor dunărene cu provinciile central-vestice ale imperiului de la finele secolului al IV-lea — prin incorporarea diocезelor balcanice la Imperiul Roman de răsărit — face ca perioada probabilă în care au apărut în latina dunăreană modificările semantice prezentate — necunoscute, în general, Romaniei occidentale — să fie cuprinse între acest sfârşit de secol IV şi prima jumătate a secolului al VII-lea, cînd, sub Heraclius (610—641), greaca a înlocuit latina ca limbă oficială în Imperiul Roman de răsărit (inclusiv în domeniul apărării acestuia) şi cînd invazia slavilor a izolat romanitatea nord-dunăreană. Oricum, perioada răspîndirii acestor inovaţii semantice datorate mediului militar este cea în care problemele apărării armate împotriva invaziilor barbare, în regiunile nord- şi sud-dunărene, deveniseră primordiale. Aceste inovaţii pot fi adăugate celorlalte elemente ale limbii române, care o particularizează în aria romanităţii. Semnificaţia lor este cu atît mai mare cu cît aparţin unei perioade pentru care documentele istorice nu sînt deloc numeroase.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Battisti—Alessio, DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florenţa, 1950—1957.
- Bloch—Wartburg, DEF = O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1950.
- Bréal, 1924 = M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1924.
- Candrea, *Straturi* = I.-A. Candrea, *Straturi de cultură şi straturi de limbă la popoarele romanice*, Bucureşti, 1914.
- Capidan, 1935 = T. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III, Bucureşti, 1935.
- Cioranescu, DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958—1966.
- Cipariu, *Gram.* = T. Cipariu, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1877.
- Corominas, DCELC = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, vol. I—IV, Berna, 1954—1957.
- Densusianu, ILR = O. Densusianu, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1961.
- Diez, *Wb.* = Fr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn, 1887.
- Drăganu, *Rom.* = N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei şi onomastice*, Bucureşti, 1933.
- Ernout—Meillet, DEL = A. Ernout—A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.
- Fischer, *Lat. dun.* = I. Fischer, *Latina dunăreană*, Bucureşti, 1985.
- Guţu, LR = G. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, 1983.
- Körting, LRW = G. Körting, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*, Paderborn, 1907.
- Löfstedt, *Kommentar* = E. Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala, 1936.
- Meillet, *Linguistique* = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1948.
- Meyer, *Alb. Wb.* = G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.
- Mihăescu, 1966 = H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966.
- Mihăescu, 1978 = H. Mihăescu, *La langue latine dans la sud-est de l'Europe*, Bucureşti—Paris, 1978.
- T. Papahagi, DDA = T. Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti, 1974.

- Pascu, DEM = G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, București, 1925.
- Philippide, OR, II = Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1928.
- Pușcariu, EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
- Pușcariu, LR = S. Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, 1976.
- Reichenkron, *Dak.* = G. Reichenkron, *Das Dakische*, Heidelberg, 1966.
- Rosetti, ILR = A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986.
- Rosetti, *Mélanges* = A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — București, 1947.
- Russu, *Etn. rom.* = I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.
- Șăineanu, 1887 = L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887.
- Tagliavini, 1977 = G. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977.
- TILR = *Istoria limbii române*, vol. I, II, București, 1965, 1969.

Septembrie 1989

București,
Aleea Topoloveni 3/64

REFERITOR LA PROVENIENȚA SUFIXULUI *-esc-*

IOAN PĂTRUȚ

Incontestabil că *-esc-* este unul dintre sufixele frecvente românești, atît în lexicul comun ¹ (în numeroase adjective, adesea și substantivate ²), cît și în onomastică (în nume de familie și, de asemenea, în toponime ³).

Deși vechi și uzual, proveniența lui a fost și continuă a fi discutată, de către lingviști români și străini.

Este considerat de origine latină de : G. Pascu („it., sp. *-esco*, prov. *-esc* < [lat.] *-iscus*”, *op. cit.*, p. 69); Th. Capidan („lat. *-iscus*”) ⁴; Alf Lombard („lat. *-iscus*”) ⁵. Tot de proveniență latină apare și la O. Densușianu ([<] *ISCUS*), cu adaosul : „împrumutat [în latină] din greacă

¹ Lingvistul suedez Sven Björkman, într-o recentă și bine venită lucrare, „*L'incroyable romanesque, picaresque épisode barbaresque*”, *Étude sur le suffixe français -esque et sur ses équivalents en espagnol, italien et roumain* (Uppsala, 1984; vezi recenzia profesorului Alf Lombards, în CL, XXXII, 1987, nr. 1, p. 76—78), a numărat, pentru limba română, în *Dicționar invers* (Editura Academiei, 1957), 956 de cuvinte (adjective, cu 2—3 excepții) în *-esc*. Întrucît numărul acesta era disproporționat de mare față de cele din celelalte trei limbi romanice (pentru care a extras elemente cu sufixele corespunzătoare tot din dicționare inverse, însă cu un volum de cuvinte mult mai redus : 45 000 în dicționarul invers al limbilor franceză și italiană, aproximativ 90 000 în cel spaniol, față de cca 135 000 în cel românesc, menționat), spre a găsi cifre apropiate, convenabile pentru cele patru limbi, a utilizat pentru franceză, spaniolă și italiană și alte surse, iar dintre cele 956 de cuvinte românești (vezi *supra*) a reținut numai 178, considerate „suficient de reprezentative”, ca existente și în *Dicționar român-francez* (București, 1972), din care a mai adăugat 6 (absente în *Dicționar invers*), astfel că autorul a utilizat ca material de studiu : 371 de cuvinte franceze, 192 spaniole, 335 italiene și 184 românești (vezi p. 9; menționate în „listele alfabetice”, p. 98 seq.).

² Vezi G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 69: *ardeleneasca*, *haiduceasca* etc. (dansuri populare).

³ Ca *Virful Gălășescu Mare*, *Gilescu* (cîrc glaciari în masivul Paring), *Muntele Lerescu*, *Virful Muscilescu* (E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 278); *Cogeasca*, sat, jud. Iași; *Cojasca*, comună, jud. Dimbovița; *Comăneasca*, sat, jud. Brăila etc.

Numele unui sat, *Lucescu*, pe teritoriu polonez (în regiunea Podhale), aproape de orașul Nowy Targ (la cca 70 km sud de Cracovia), apare într-un document din anul 1280 (Th. Holban, *Influențe românești în limba polonă*, în „Arhiva”, XXXVIII, 1931, nr. 2—4 (*Omagiu Profesorului Ilie Bărbulescu*), p. 277). Este, pe cît știu, cel mai vechi nume românesc în *-escu* atestat și, totodată, și cel mai important element românesc în regiunea Carpaților nord-vestici, căci cuvinte ca *bryndza*, *grapa*, *klag* „chiag”, *kornuta*, *mierynda* „merinde”, *putyra* „putină” *rumigac* „a rumega”, *ryncea* „rinză” ș.a., menționate de Mieczysław Malecki, din graiuri poloneze (în lucrarea *Język polski na południe od Karpat* [Limba poloneză la sud de Carpați], Cracovia, Varșovia [...], 1938, p. 24), considerate „elemente pastorale”, sînt răspindite și în graiuri siovale și ucrainene carpatice.

⁴ Aromânii. *Dialectul aromân*, București, 1932, p. 515.

⁵ *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, p. 308.

(-ίσκος)''⁶. O părere similară întâlnim la E. Bourciez, care printre sufixele adjectivale românești îl menționează și pe „greco-latinul -iscus’’⁷.

Originea latină a sufixului e contestată de A. Graur, pe motivul că lat. -iscus formează nu adjective, ci diminutive, ca și gr. -ίσκος, din care provine; susține, de aceea, că „sensul’’ sufixului românesc „se explică foarte bine prin tracă’’⁸. Se poate admite, cel mult — crede autorul — „ca sufixul trac să se fi suprapus sufixului latin’’ [-iscus]⁹. Teza propusă de Al. Graur a fost acceptată de E. Petrovici¹⁰; în *Istoria limbii române* (ILR), vol. II (Editura Academiei, 1969)¹¹; de Carlo Tagliavini¹²; de Al. Rosetti¹³. Nu sînt de acord cu ea: Kr. Sandfeld¹⁴, I. I. Russu¹⁵, I. Fischer¹⁶.

S-a emis și părerea, necunoscută sau neluată în seamă, că sufixul românesc ar fi de proveniență slavă. Ilie Bărbulescu, într-un articol din anul 1928, după ce recunoaște, cu ezitări, posibilitatea ca sufixul să provină din latină, rămîne convins că „-esk postpaleoslovenic (din sec. X) e tocmai ca sufixul rom. -esc’’ (din exemple ca *păgînesc*, *omenesc* etc.)¹⁷ și conchide: „De aceea se poate chiar mai ușor presupune că rom. -esc e luat din vechea bulgară [pe care, obișnuit, o numește „paleoslovenică’’) cu începe e din sec. X’’¹⁸. Afirmația autorului că vechimea relativ mică a rom. -esc e dovedită de raritatea numelor proprii [derivate cu el] (la acestea se referă), în textele româno-slave din secolul al XV-lea, din care și-a extras exemple, nu poate fi luată în considerare din două motive: -esc din onomastică e identic cu cel din lexicul comun; nume proprii cu

⁶ *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 163; în versiunea românească p. 113.

⁷ *Éléments de linguistique romane*, ed. IV, Paris, 1956, p. 564; cf. la p. 201: „Une terminaison -iscus (grec -ίσκος) était devenue usuelle vers la fin de l'Empire, surtout en Orient’’.

⁸ *Le suffixe roumain -escu et le suffixe thrace -isk-*, în „Romania’’, LIII, 1927, p. 538—552 (articol reprodus în *Mélanges linguistiques*, I, București, 1936, p. 71—84; utilizez textul din „Romania’’). Citatul se află la p. 551: „par le thrace, le sens s'explique très bien’’. Articolul conține un număr de exemple (toponime, antroponime, adjective), considerate forme trace, din izvoare grecești sau latine: Ἀρισκόξ, riu; *Coriscus*, nume de bărbat (p. 540) etc. (vezi nota 36).

⁹ *Ibidem*, p. 551.

¹⁰ Are în vedere proveniența tracică a sufixului: „Pe cînd și-a scris acad. Al. Graur, în anul 1927, articolul despre sufixul tracic -isk-, continuat în românescul -esc (pl. -ești) [...]’’ (*Vechimea atestării sufixului -esc* (pl. -ești), în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 33).

¹¹ „-esc, sufix adjectival foarte productiv, arătînd originea sau apartenența, a fost atribuit just substratului de A. Graur’’ (p. 363).

¹² *Le origini delle lingue neolatine*, ed. VI, Bologna, 1972; vezi versiunea românească, *Originele limbilor neolatine*, București, 1977, p. 113.

¹³ *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, 1986, p. 209—210.

¹⁴ *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 95.

¹⁵ *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, 1981, p. 57.

¹⁶ *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985, p. 165—166.

¹⁷ Exemplele sînt prezentate, încurcat, în forme inexacte: „din *pogan* [?] = păgân > adj. *poganesk* = rom. *păgînesc*, din *člověk* = om > *člověčesk* = rom. *omenesc*’’ etc. (*Originea sufixului românesc -escu*, în „Arhiva’’, XXXV, 1928, p. 25).

¹⁸ La terminologia, personală, a autorului, ca „paleoslovenica, adică bulgara veche’’ (*ibidem*, p. 253), „postpaleoslovenică’’, adică „medio-bulgară’’, care începe în secolul al X-lea, m-am referit în articolul *Evaluare și documentare*, în CL, XXXII, 1987, nr. 1, p. 71. Tot acolo am subliniat că limita inferioară a influenței slavo-bulgare o plasez la începutul secolului al IX-lea (p. 72; vezi și articolul meu *Din nou despre vechimea influenței slave în limba română*, în CL, XXXI, 1986, nr. 2, p. 113—115).

sufixul *-esc-u(l)* sînt destul de numeroase în primele documente slavoromâne ¹⁹.

Originea slavă a sufixului e susținută și de lingvistul polonez Witold Mańczak, într-un interesant articol ²⁰, aducînd ca argumente și citeva trăsături caracteristice ale limbii române, existente în limbile slave, dar necunoscute celorlalte limbi romanice. Autorul ține să sublinieze punctul de vedere — cu care am fost și sînt de acord — că „un sufix nu se împrumută niciodată sub formă izolată, ci totdeauna cu cuvintele străine care îl conțin” ²¹, de aceea își încheie argumentarea cu un număr mare de adjective românești în *-esc*, dintre care cele mai multe, plasate în grupa 1°, „corespund formal adjectivelor slave în *-askъ*”, precum *slovenesc* : v. sl. *slověnskъ* (*ibidem*, p. 73—74); asemenea adjective, mai numeroase (autorul a găsit 50) decît cele fără corespondente, și ca formă, celor slave (de exemplu, din grupa 2°, în număr de 13 : *ardelenesc*, *bărbătesc* etc.; din grupa 3°, în număr de 7, ca *bisericesc*, *firesc*), constituie o „dovadă în plus că sufixul *-esc* e de origine slavă” (*ibidem*, p. 74) ²².

Nu analizez argumentele aduse de W. Mańczak în sprijinul tezei sale ²³, din motivul că proveniența sufixului românesc *-esc* nu poate fi aflată în limbile slave. Limba slavă comună a posedat un sufix *-isk* ²⁴, transmis limbilor slave (cf. v. sl. *-ackъ*, la care este raportat rom. *-esc* de către W. Mańczak, vezi *supra*), sufix adjectival, productiv, cu valoare corespunzătoare celui românesc în discuție : cf. v. sl. *brataskъ* „frățesc” (cf. *bratъ* „frate”), *ženaskъ* „femeiesc” (cf. *žena* „femeie”), *rimaskъ* „roman” (cf. *Rimъ* „Roma”) etc. Fiind *-esc* un sufix general răspîndit în dacoromână, prezent și în aromână ²⁵ și meglenoromână ²⁶, deci foarte vechi, existent în româna comună, proveniența lui „slavă”, mai precis : veche bulgară, s-ar datora adjectivelor nedeterminate (cu formă scurtă), împrumutate de români în perioada cea mai veche (începînd cu secolul

¹⁹ Concluzia „căci în acest secol (al XV-lea) cele mai întrebuintate sînt numele simple : Hudici, Vitolt, Costea, Grozea, Gangur, Neagu, Mirzea, Stanciu etc., mult mai rar vin și cele ca Călinescu(l), Sinescu, Goenescu, Dimitrescu, Vitoltescu etc.” (*ibidem*, p. 254) dovedește că autorul nu cunoaște situația reală a numelor de persoane în vechile noastre documente (vezi I. Pătruț, *Despre „numele duble” la români*, în GL, XXN, 1985, nr. 2, p. 131—134).

²⁰ *Origine slave du suffixe roumain -esc, -ește*, în „Studia Neophilologica. A Journal of Germanic and Romanic Philology”, XLVII, 1975, nr. 1, p. 69—75.

²¹ *Ibidem*, p. 73; cf. I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică* (Cluj, 1974) : *Are limba română afixe și desinențe de origine slavă?*, p. 153—160.

²² Departajarea adjectivelor în cele trei categorii propuse de autor este discutabilă, mai ales că unele din prima grupă sînt formații evident românești, precum : *calvinesc*, *creștinesc*, *mînlenesc*, *secuiesc* etc.

²³ Menționez doar o inadvertență : unul dintre fenomenele „perechi” slavo-române ar fi prezența patronimelor-nume de familie, derivate de la prenume, de tipul scr. *Petrović*, pol. *Piotrowicz* sau *Piotrowski*, bg. *Petron*, cf. rom. *Petrescu*, inexistente — afirmă autorul — în limbile romanice occidentale, cu excepția spaniolei (cf. *Pérez*) (p. 71). Asemenea nume de familie există însă, chiar dacă nu atât de frecvente, și în franceză (vezi A. Dauzat, *Les noms de personnes*, ed. III, Paris, 1928, p. 83—84).

²⁴ Înruddit cu gr. *-ισκ-ος*, lat. *-isc-us*, germ. *-isk-* etc.

După părerea lui A. Meillet și A. Vaillant e posibil ca în slavă sufixul să fi fost adus de cuvintele împrumutate din graiurile germanice (*Le slave commun*, ed. II, Paris, 1934, p. 364; A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*. IV. *La formation des noms*, Paris, 1974, p. 448 : „Ce suffixe, qui est un emprunt au germanique”).

²⁵ Th. Capidan *op. cit.*, p. 515.

²⁶ Idem, *Meglenoromâni. I. Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 189 (în majoritatea localităților are forma : masc. *-es* [< *-esc*] : *bărbătes*, însă fem. *-easc-ă*).

al IX-lea, vezi *supra*) a relațiilor româno-bulgare, adjective de tipul *brataskă* (vezi *supra*) = *brat-askă*, în care *-ă* în poziție forte să se fi vocalizat (obișnuit) în *-e*-, astfel ca sufixul să fi ajuns în limba română (și să fi fost detașat) sub forma *-esc-*. Nu pot aduce un exemplu, adecvat, real, vechi bulgăresc cu corespondentul său românesc, deoarece un atare exemplu nu există.

Încă din perioada limbii slave vechi, mai exact de la amuțirea vocalelor reduse *ъ* și *а* în poziție slabă și vocalizarea lor în poziție forte (cele două procese, amuțirea și vocalizarea ierilor, sint corelative), în toate limbile slave adjectivale derivate cu sufixul *-ask-* au pierdut formele nedeterminate, scurte, de tipul *brat-ask-ъ*, înlocuite fiind cu formele determinate ²⁷ (numite și pline sau lungi), apărute în perioada limbii slave comune, deci înainte de secolul al IX-lea, prin adăugarea (la adjectivele scurte) a formelor corespunzătoare ale pronumelui **ji*, (feminin) *ja*, (neutru) *je* : **brataskъ-ja*, **brataska-ja*, **bratasko-je* (cf. v. sl. БРАТСКЪЯ, БРАТСКАЯ, БРАТСКОЕ. Cauza pierderii, dispariției formelor scurte este de ordin fonetic : prin amuțirea, în aceste forme, a ierului (*ъ*) în poziție slabă, ar fi rezultat grupuri consonantice, neobișnuite, dificil de rostit ²⁸. Ca urmare, adjectivele derivate cu sufixul *-ask-* sint reprezentate în toate limbile slave, din perioada amuțirii ierilor în poziție slabă, prin forme determinate (pline sau lungi) de tipul :

bg. în *-ski* : *selski* (< **selaskъ-ja*, cf. v. sl. СЕЛСКЪЯ „sătesc”, cf. *selo* „sat”); *gorski* (< **goraskъ-ja*, cf. v. sl. ГОРСКЪЯ „de munte”, cf. *gora* „munte”) ²⁹;

scr. în *-ski* : *božanski* „divin”;

rus. *bratskij*, ucr. *bratskyj* „frățesc” (vezi *supra*). Formele rusești în *-eskij* (ca *proročeskij* „de proroc”), slavone, sint considerate savante ³⁰;

pol. în *-ski* : *męski* „bărbătesc, masculin” (cf. *męż* „bărbat”); ceh. în *-ský* : *bratrský* „frățesc” (cf. *bratr* „frate”) ³¹.

Prin urmare, proveniența slavă a sufixului *-esc-* (acceptată, parțial, și de Sven Björkman ³²) nu poate fi susținută ³³. Se impune deci originea latină a sufixului, acceptată de numeroși lingviști (vezi *supra*). Și dacă în latină numărul de cuvinte, redus, conținând elementul *-isc-* a sporit,

²⁷ A. Vaillant, *Grammaire comparée...*, II, deuxième partie, Lyon — Paris, 1958, p. 523.

²⁸ Vezi *ibidem*; cf. Kiril Mirčev, *Istoričeska gramatika na bălgarskija ezik*, ed. III, Sofia, 1978, p. 162.

²⁹ Vezi *Gramatika na săvremennija bălgarski knižoben ezik*, tom II, *Morfologia*, Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na naukite, 1983, p. 154; cf. A. Vaillant, *Grammaire comparée...*, IV, p. 450.

³⁰ Vezi A. Vaillant, *Grammaire comparée...*, IV, p. 449. Forme similare, slavone, sau imprumutate din rusă, în *-eski*, există și în limba bulgară : *učeničeski* „de ucenic”, *političeski* „politic” etc.

³¹ *Ibidem*, p. 449, 450.

³² *Op. cit.*, p. 13; referindu-se la teza lui W. Mańczak, remarcind că nu face nici o mențiune la sufixul latin, afirmă : „ne pare rezonabil a presupune o interacțiune slavă și latină, poate și germanică, în română”. Fiind contribuția germanică neînsemnată și discutabilă și în lexicul românesc (vezi M. Isbășescu, în ILR, II, p. 368—370), ea e cu atât mai puțin posibilă în derivația românească.

³³ Se dovedește deci neîntemeiată și afirmația Fulviei Ciobanu, din articolul *Sufixul adjectival -icesc*, în SMFC, I, p. 103 : [...] „sufixul vechi românesc *-esc*, care era foarte puternic în limba veche, sub influența slavului *-askъ*”.

prin pătrunderea de cuvinte comune ³⁴ sau de nume proprii din greacă ³⁵ sau din traco-dacă ³⁶, acestea trebuie considerate elemente ale limbii receptoare ³⁷ și cu atât mai mult sufixul -isc/-isk- pe care îl conțin.

³⁴ În dicționarul invers al limbii latine, din lucrarea intitulată *Latereculi vocum Latinarum — voces latines et a fronte et a tergo ordinandos curavit Otto Gradenwitz* (Leipzig, 1904, 546 p.), dintre cele vreo 35 de cuvinte care conțin sufixul -isc- (printre ele și două adjective: *mariscus* „bărbătesc” (cf. *mas, maris* „bărbat”); *friscus*, -a, -um „vechi, antic” (cf. *prius* „mai înainte”), multe reprezintă împrumuturi din greacă, precum *asteriscus* „asterisc” < ἀστερίσχος „stea mică”; *obeliscus* < ὀβελίσκος „obelisc” etc. (*rhetoriscus* „retorasc” — peiorativ — poate fi un derivat latin față de *rhetor* < gr. ῥήτωρ).

³⁵ Ca nume proprii (inexistente în dicționarul invers menționat), cf. Σχορδίσκοι, Τροπῆσκοι — considerate de către Strabon etnonimele unor populații celtice —, având în latină ca forme corespunzătoare: *Scordisques, Taurisques* (vezi A. Graur, loc. cit., p. 547) sau *Scordisci*, adj. *Tauriscus*, -a, -um.

³⁶ A. Graur, *ibidem*, aduce un număr de exemple: *Ciniscus*, nume de sat (p. 540); *Dacisci* adj. „dacii”, *Imperium daciscum*, *natione dacisca*, *Dacisqus*, nume de bărbat; *Etriscus*, nume, pe o inscripție din Dacia, al unui indigen; *Frigiscus* adj. „frigian” (p. 541); *Thraciscus* „trac”; *Tauriscus*, nume de bărbat (p. 543) etc. (vezi *supra*, nota 8).

Sufixul urmărit aici mai este înregistrat și discutat de: I. I. Russu, în *Limba traco-dacilor* (ediția a II-a, București, 1967), în capitolul *Nume proprii ale traco-dacilor*, menționând ca antroponime: *Ammadiscus, Daciscus, Dizascus*; ca toponime: *Artiscos, Bromiscos, Tibiscos* etc., formate, se afirmă, cu „elementul -sk-”, despre care se întreabă dacă este „sufix traco-dac, ori grec, latin?” (p. 169); H. Mihăescu, în *La langue latine dans le sud-est de l'Europe* (București-Paris 1978), la sufixul -iscus, în exemplele: *balisca vitis* „vie de origine balcanică”, *cucumiscus*, derivat de la *cucumis* „castravete”, *Daciscus, Syricus, Thraciscus* (p. 239); I. Fischer, după părerea că sufixului românesc „i-s-a atribuit, poate pe nedrept, o origine dacică” (*op. cit.*, p. 165), adaugă că, și dacă nu există forme latine (conținând acest sufix) continuate în română, sufixul este atestat în regiunile noastre, îndeosebi în nume proprii, aducând ca exemple *daciscus, frigiscus, thraciscus* (p. 166).

³⁷ Referindu-mă la cuvintele „autohtone” din limba română, al căror fonetism este caracteristic numai cuvintelor de proveniență latină, afirmam că cele dintii pot fi considerate ca elemente „autohtone”, dar ale limbii latine carpato-dunărene, care le-a transmis limbii române (în articolul *Ca priore la limba română comună*, în CL, XIV, 1967, nr. 2, p. 211; cf. idem, *Latin et slave dans le lexique du roumain*, în RRL, XVI, 1971, nr. 4, p. 300—301). Deci elementele „autohtone” ale limbii române se încadrează în problema pe care am examinat-o în „*Împrumuturi prin filieră*”, în CL, X, 1965, nr. 2, p. 327—336; cf. idem, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 246—259.

Referitor la fonetismul identic al cuvintelor „autohtone” și al celor de origine latină din limba română, vezi I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 113, nota 113. Și Gr. Brâncuș consideră că elementele care „aparțin cu siguranță substratului [...] au fost transmise românei ca elemente «latinești»” (*Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 6).

Există divergențe și asupra provenienței acestor elemente în limba latină: care este și cum să fie numit (idiomul din care ele au ajuns în limba latină? A fost numit tracice, traco-dac, daco-mesic etc. (vezi ILR, II, p. 313), daco-getic (cf. Arion Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980).

Consider că este indicat să ținem seama că, dacă B. P. Hasdeu distingea în cadrul limbii trace, pe lângă dialectul sudic, numit „traco-epirotic”, un dialect nordic „traco-dacic”, noile cercetări caută să aducă precizări de natură structurală și geografică asupra idiomului căruia îi datorăm elementele „autohtone”. Cunoscutul lingvist bulgar Ivan Duridanov, într-o recentă și valoroasă lucrare: *Ezikăt na trakite* [Limba tracilor], Sofia, 1975, pe baza unei minuțioase analize a materialului lingvistic, ajunge la concluzia că traca și dacia sînt două limbi indo-europene distincte (p. 117). Teritoriul lingvistic dac cuprindea, în afară de Dacia, și regiuni în sudul Dunării: Scythia Minor, cea mai mare parte din Moesia Inferior, Moesia Superior și Dardania (p. 111). De pe acest teritoriu (la nordul liniei Jireček), din limba daco-geților am moștenit, prin latina carpato-dunăreană, însoțită de ei, elementele „autohtone”, printre care probabil, și, în parte, sufixul -esc-.

Legătura evidentă dintre sufixele *-esc-* și cel adverbial *-ește* — acesta numit, pe drept cuvânt, „variante adverbială” a celui adjectival ³⁸ — elimină și posibilitatea raportării lui *-ește* la v. sl. *-asky* (terminația adverbială), cum propune W. Mańczak ³⁹.

SUR LA PROVENANCE DU SUFFIXE *-esc-*

(Résumé)

Arguments à l'appui, l'auteur démontre que le suffixe roumain *-esc-* ne provient pas du slave, en soutenant son origine latine (< *-isc-us*) et en parlant également de la contribution daco-gète de la population autochtone romanisée.

Octombrie 1989

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

³⁸ Vezi ILR, II, p. 363.

³⁹ Art. cit., p. 75. „Dificultatea fonetică” dintre sl. *-asky* și rom. *-ește*, recunoscută de autor (*ibidem*), nu ar putea fi înlăturată nici de un ipotetic final *-skie* la adverbele slave din Dacia (cf. *ibidem*).

Mai semnez că nu există nici o „asemănare” între locuțiunile adverbiale constituite din prepoziție + adverb, de tipul rus. *po-russki* „rusește” și rom. *pe românește* (*ibidem*), mai frecvent în românește, care calchiază fr. *en roumain*; acestea, deși utilizate și de unii dintre lingviștii noștri, nu „sună românește”.

DIN ISTORIA VOCABULARULUI ROMÂNESC : ȚANC, ȚÂNCUȘĂ. CONSIDERAȚII SEMANTICE ȘI ETIMOLOGICE

IOANA ANGHEL și VASILE BREBAN

Termenii referitori la păstorit constituie un capitol dintre cele mai importante în cadrul vocabularului limbii române. Valoarea acestei terminologii pentru istoria limbii române a fost subliniată cu pregnanță în special de către B. P. Hasdeu, Ov. Densusianu, S. Pușcariu, G. Giuglea, precum și de alți lingviști. Cu toate acestea, nu s-a realizat încă studiarea integrală a acestor termeni, atât datorită vastității domeniului de cercetare, cât și datorită dificultăților pe care le ridică în special problema originii multora dintre ei.

Această străveche îndeletnicire a poporului nostru este oglindită în limbă printr-o terminologie bogată, legată de întocmirea stînei, de uneltele de la stîna, de prepararea cașului și a celorlalte produse din lapte etc. În cadrul acestei terminologii există cuvinte denumind obiecte sau practici specifice vieții păstorești, cunoscute și folosite în cercul limitat al celor care se ocupă cu păstoritul sau de către cei care au un contact direct cu ei. Din această categorie fac parte și termenii *țanc* și *țâncușă*.

Modul în care au fost tratate cuvintele *țanc* și *țâncușă* în dicționarele limbii române mai vechi sau mai noi, cât și în alte dicționare sau incidental în diverse articole sau studii ne-a determinat să ne oprim asupra lor, pentru a aduce unele precizări referitoare la etimologie, la evoluția sensurilor sau la apariția unor expresii, pornind în mod necesar de la obiectele pe care le denumesc și de la întrebuințarea acestora. Aplicarea metodei „cuvinte și lucruri” se impunea, ca fiind în cazul de față cea mai indicată. Metoda „cuvinte și lucruri” a fost mai puțin utilizată în lucrările lexicografice și lexicologice noi, iar unele rezultate obținute în trecut au fost în mod nejustificat neglijate. De aceea, o parte din greșelile care se perpetuează și în dicționare își au originea tocmai în necunoașterea realităților materiale pe care le denumesc o serie de cuvinte. Cercetările care au la bază metoda amintită mai sus pot duce la descoperirea unor elemente care să ajute, de exemplu, la clarificarea etimologiei unor cuvinte sau pot infirma anumite presupuneri sau afirmații bazate pe metode pur lingvistice. În studierea, chiar parțială, a unor terminologii, de o mare utilitate sînt informațiile oferite de studiile etnografice.

Termenii de care ne ocupăm fac parte, fără îndoială, din fondul vechi al terminologiei noastre păstorești. Ei denumesc unelte pastorale arhaice, pe care, fără a intra în detalii, e necesar să le descriem și să arătăm cum se foloseau.

La împreunatul oilor, primăvara, cînd se alătuia turma din oile mai multor proprietari, momentul cel mai important era „măsuratul sau măsurîșul laptelui”, „mulsul măsurii”, „măsurătoarea”, pentru a cunoaște cantitatea de lapte ce revenea fiecărui proprietar și a putea apoi stabili cantitatea de caș care i se cuvenea pe timpul vîratului la munte. Se cunosc mai multe sisteme de măsurare a laptelui și de distribuire a produselor obținute. Una din modalitățile de măsurare, probabil dintre cele mai arhaice ¹, așa cum rezultă din numeroasele surse pe care le-am consultat, era măsuratul cu *țancul*. Acesta era o unealtă simplă, făcută din lemn, care se introducea perpendicular în ciubăr, și pe care se însemna prin creștături nivelul laptelui fiecărui proprietar. Redăm, pentru exemplificare, felul cum se făcea măsuratul laptelui în „ziua măsurilor”, în Țara Hațegului: „Vătafu stîinii vine cu un bit tăiat frumos în patru fețe și-l bagă-n ciubăr, făcînd creștături în dunga bitului, unde a ieșit fața laptelui — și așa face la fiecare. Hala bit să cheamă acuma *țanc*. Măsur laptele la unu, măsur la al doilea și apoi la altu, pîna să face *țancu* numai creștături, de sus și pînă jos. Creștăturile le fac toate tăt pe haia dungă. Și tăt atunci facem în dreptu la fiecare creștătură, pa una din fețe... semnu din urechea oilor, la fiecare ca să nu zmintim laptele... Iar la brînză dăm la fiecare stăpin 40 de măsurî de ale lui, adică de 40 de ori cît lapte o avut el la măsuratu laptelui”². *Țancul* era cunoscut și la mîrginenii Sibiului: „Vătaful sau ciobanul mare... țancuia (măsura) laptele”³. *Țancul* era însă aici un băț marcat din 10 în 10 litri în cîldarea de băcie. În unele sate din mîrginime, cu *țancul* se măsura capacitatea ciubărului, iar laptele se măsura cu prăjina ⁴. În localitatea Oprea Cîrțișoara, jud. Sibiu, *țancul* era tot un băț gradat, diferit față de cel descris mai sus, care avea mai multe creștături, „unele mai groase care corespund unei găleți și altele mai mici ce corespund unui litru” (CHEST. V 6/52). În Porumbacu de Sus, jud. Sibiu, *țancul* e un băț cam de un metru, gradat din litru în litru. „Primăvara, cînd e să plece la munte, baciul își ia un băț și-l ține vertical în ciubăr. Golește un litru și pînă unde se ridică lichidul, face o creștătură pe băț. Așa se procedează pînă se umple ciubărul. De *țancul* și de ciubărul acela se servește pe urmă la munte” (CHEST. V 132/60). După ALR II [5 362] „cu *țancu* se măsură mulsoarea de la toată turma” (punctul cartografie 833, Petrila—Petroșani).

Într-o zonă întinsă, cuprinzînd Maramureșul, Bucovina, Munții Rodnei, Munții Sucevei, estul Transilvaniei, drugul de lemn care servește la măsurat poartă numele de *carîmb*. Pe acesta se încrustează cantitatea de lapte a tuturor proprietarilor de oi care au format stîna, de la cel mai mare, pînă la cel mai mic ⁵. Tot după *carîmb* se va măsura și cantitatea de brînză ce urmează s-o primească aceștia.

Consemnăm și alte denumiri pentru acest obiect: *hărașul* în Țara Hațegului, *prăjina* prin sudul Transilvaniei și la mîrginenii Sibiului, *răboșul*, *răbușul* prin Transilvania, *răvașul* prin Bihor, Banat, nordul

¹ T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, București, 1937, p. 139, 175; idem, *Păstoritul în Alpii francezi și în Carpați*, în „Sociologie românească”, IV, 1942, nr. 7—12, p. 17.

² *Clopotiva. Un sat în Hațeg*, vol. I, București, 1935, p. 79—80.

³ *Mîrginenii Sibiului. Civilizație și cultură populară românească*, București, 1935, p. 210.

⁴ *Ibidem*, p. 212.

⁵ E. Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, 1926, p. 8.

Transilvaniei, *bricul*⁶ prin Banat, *surcelul* în localitatea Săliștea de Vașcău (CHEST. V 132/100). Rezultă că sub diverse denumiri, sistemul acesta de măsurare a cunoscut o largă răspindire. De altfel, Romulus Vuia consideră că acesta „era cel mai răspândit sistem la stînele din țară”⁷. El a fost întrebuițat, pînă la primul război mondial, și în Carpații polonezi⁸.

Revenind la cuvîntul *țanc*, trebuie să spunem că mai tîrziu s-au măsurat cu țancul și alte lichide, de exemplu vinul sau țiuca.

Alte sensuri ale lui *țanc*, dezvoltate ulterior, se pot explica prin analogie fie cu forma obiectului descris mai sus, fie pornind de la întrebuițarea pe care o avea acesta.

Vom enumera, fără să indicăm izvoarele, cîteva dintre aceste sensuri: „unitate de măsură” și apoi „obiectul cu care se măsură”; „bucată de lemn sau de material textil care se atașa ca semn de recunoaștere la țesăturile de lînă ce se duceau la pîuă sau pe lîna dusă la vopsit”; „cresătura făcută în urechile oilor ca semn distinctiv pentru a putea fi recunoscute”; „loc sau semn la care trebuie să ajungă sau pe care urmează să-l atingă jucătorul care a bătut mingea, la unele jocuri de copii cu mingea”; „bucată lunguiată, ascuțită la capete, tăiată dintr-un pepene sau din piine”; „fișie îngustă de teren care a rămas nearată”; „jocul cunoscut sub numele de țintar”.

Bogăția și varietatea sensurilor sînt încă o dovadă a vechimii și a răspîndirii acestui cuvînt în limba română.

Totuși, astăzi el e folosit în special în expresia *la țanc*, însemnînd „exact cînd sau cum trebuie, la momentul potrivit, la timp”. Expresia este înregistrată în cele mai importante dicționare ale limbii noastre. În TDRG, CADE, DL, DM, DEX, e izolată ca sens aparte, rezultînd din aceasta că autorii nu recunoșteau nici o legătură între ea și vreunul din sensurile cuvîntului *țanc*. SCRIBAN, D. o apropie de sensul „semn la care trebuie să ajungă ori să se oprească cei ce se întrec la un joc”. Iorgu Iordan⁹ se întreabă dacă nu are legătură cu *țanc*, interjecție onomatopoeică. Aceste supoziții sînt însă puțin convingătoare. I. C. Chițimia¹⁰ se apropie mult de explicația corectă cînd leagă apariția expresiei de folosirea unui bețigaș, detașat din altul mai mare, și care se atașa la țesăturile care se dădeau la pîuă. Cele două părți ale bețigașului trebuiau să se potrivească „țanc la țanc”, pentru ca omul să-și poată primi țesătura. Considerăm că fără nici o îndoială punctul de plecare în apariția expresiei îl constituie ideea de exactitate care se cuprinde în *țanc*, ca unealtă ce servește la măsurat. Această idee de precizie, de exactitate este exprimată pregnant prin expresia *la țanc*. Dacă la început vorbitorii au întrebuițat-o pentru a spune că ceva este „după țanc, așa cum arată țancul, potrivit, conform cu țancul”, adică „exact cum trebuie” (*Să i se potrivească toate la țanc*. Slavici), mai tîrziu sfera ei de întrebuițare s-a extins, încît acum ea se folosește mai cu seamă pentru a reda precizia în timp: *ai venit*,

⁶ R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, [București], 1964, p. 66.

⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Note de lexicologie românească* (Ț, U), în SCL, XXIX, 1978, nr. 3, p. 321.

¹⁰ *Din viața folklorică a unor cuvinte*, în „Cercetări folklorice”, I, 1947, p. 42.

ai sosit, ai picat etc. la țanc. Este o expresie care a apărut în mediul păstoresc, unde țancul era cunoscut și întrebuințat, și care cu timpul a pătruns și s-a generalizat în limba comună, pierzându-și treptat legătura cu realitatea materială care a generat-o. Amintim aici și o variantă a acestei expresii, mai puțin folosită, dar care se explică tot la fel, și anume *pe țanc „fix, exact”* (*Au slujit ei un an pe țanc*).

Ocupându-ne în continuare de *țâncușă*, vom remarca faptul că acest cuvânt a fost înregistrat în dicționare sub forma greșit literarizată *țencușă*. Cît privește etimologia, unele dicționare mai vechi (TDRG, CADE, SCRIBAN, D.) îl apropie de germ. *Zinke*, în altele mai noi are etimologia necunoscută (DM, DEX). L. Tâmbas¹¹ îl dă ca element maghiar în română, Șt. Binder, ca împrumut din săsește¹². Al. Ciorănescu, în dicționarul său etimologic, îl consideră pe bună dreptate ca derivat al lui *țanc*, rezolvare neacceptată însă nici în studiile, nici în dicționarele apărute ulterior. De aceea aducem câteva precizări în sprijinul ei.

În cercetarea situației cuvîntului *țâncușă* trebuie să se plece de la primul sens al cuvîntului *țanc*. *Țâncușa* sau *țîncușa* era o bucată de lemn, mai scurtă, cu care își lua fiecare proprietar de oi, de pe înălțimea țancului său a carîmbului, cantitatea de lapte avută la mulsoarea de la „băgatul pe brînză”. Pentru a servi mijloc de control, *țâncușa* se crăpa în două părți, una revenind proprietarului, cealaltă baciului¹³.

Credem că este inutil să mai insistăm asupra etimologiei, care devine clară și absolut evidentă : *țâncușă* e un diminutiv al lui *țanc*.

Prezentăm mai jos și alte sensuri ale cuvîntului *țâncușă*, care sînt foarte apropiate, iar unele chiar identice cu sensurile lui *țanc* : „crestătură în urechea oilor, servind ca semn de recunoaștere”; „bucățică lunguiață, care se taie din pepene, pentru a încerca dacă e copt”; „bețișoare de lemn sau bilețele de hirtie cu care se trage la sorți”; „ruptură făcută într-o haină în locul unde s-a agățat într-un cui”; „bucățică de lemn pusă sub piciorul mesei ca să nu se clatine”; „adeverință, autorizație pentru vînzarea vitelor la țîrg”; „jocul numit țîntar”; „motive ornamentale în cojocărie și la blidare”; „bucată de lemn cu semne, folosită ca zar”.

Ne vom mărgini doar la câteva comentarii în legătură cu sensurile lui *țâncușă*. Ne atrage atenția întrebuințarea cuvîntului ca termen de cancelarie¹⁴, ceea ce constituie o dovadă în plus despre vechimea și răspîndirea lui. În cancelaria domnească, mai ales din Moldova, *țâncușa* era atît o bucățică decupată dintr-un act, scris de obicei pe pergament, prin care, în urma unei hotărîri domnești, se anulau destinatarului actului anumite drepturi de proprietate, privilegii etc., cît și o parte tăiată dintr-un act, păstrată ca mijloc de control. Pe unele acte sigiliul se prindea de suportul actului printr-o fișie de pergament, numită tot *țâncușă*. Foarte interesant este și sensul „adeverință, autorizație pentru vînzarea vitelor”.

¹¹ *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen* Budapesta, 1966.

¹² *Contribuții la studiul elementelor germane în lexicul graiurilor românești, III*, în AUT, V, 1967, p. 61.

¹³ T. MORIN, *Vita pastorală...*, p. 175

¹⁴ *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, elaborat de un colectiv sub egida Direcției generale a Arhivelor Statului, București, 1932.

Cum s-a ajuns la acest sens? Biletul care se înmîna proprietarului era o parte detașată de la un cotor, în care rămînea un înscris similar, partea detașată putînd fi verificată cu cotorul la nevoie, așa cum *țancușa* servea la rîndul ei ca mijloc de verificare în diverse împrejurări. Trecerea denumirii unui obiect vechi asupra altuia nou, cu o funcție asemănătoare, este un fenomen destul de obișnuit, încît nu considerăm necesar să-l ilustrăm prin alte exemple. *Țancușă* a dezvoltat și sensuri pe care nu le întîlnim la *țanc*, fapt explicabil și prin aceea că dimensiunile sale reduse au făcut-o potrivită pentru a fi folosită în jocuri de copii, în tragerea la sorți etc.

Așa cum rezultă din simpla enumerare a sensurilor, ne aflăm tot în fața unui termen întrebuițat mai întîi de către păstori. Și acest lucru ne face să respingem posibilitatea împrumutului din maghiară sau germană și să afirmăm că este o formație pe teren românesc, iar în maghiară el a fost împrumutat din română, ca și alte cuvinte din această sferă semantică.

Noiembrie 1989

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

TRANSFERURI LEXICO-GRAMATICALE ÎN OPERA LITERARĂ A LUI MIHAI EMINESCU

D. BEJAN

Limbajului poetic eminescian i-au fost consacrate numeroase contribuții, concretizate în articole, studii și cărți¹. În prezentarea de față ne vom opri asupra unui fapt de ordin gramatical necuprins decât parțial în lucrările de specialitate², și anume schimbarea statutului morfologic al părților de vorbire, fenomen lingvistic încadrat în lucrările de specialitate la capitolul *Mijloace interne de îmbogățire a vocabularului*, alături de derivare și de compunere, și denumit foarte variat în lingvistica românească³.

Cu toate că, de cele mai multe ori, este neglijat de către criticii literari și de către cercetătorii de la noi ai limbajului poetic, procedeul de care ne ocupăm apare ca o constantă a acestuia, el fiind prezent într-o măsură mai mare sau mai mică în orice text literar cult sau popular⁴.

Prin frecvența cu care apar în opera literară a lui Mihai Eminescu, transferurile părților de vorbire (conversiunea) constituie o trăsătură importantă a lexicului poetic eminescian și se concretizează în substantivarea, adjectivarea și adverbializarea claselor de cuvinte.

I. Substantivarea este cea mai frecventă dintre toate, prin ea dobîndind statut morfologic de substantive următoarele părți de vorbire: adjectivul, pronumele, verbul, adverbul, conjuncția și interjecția. Poetul le substantivează pe acestea, le trece deci în clasa morfologică a substantivelor, pentru a le dota cu semnificații, pentru a le înzestra cu o sumă de atribute și pentru a le putea întrebuința în toate ipostazele în care apare substantivul.

¹ În legătură cu o parte dintre acestea, vezi *Bibliografia* la D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, 1979 și LR, XXIV, 1975, nr. 5; cf., acum în urmă, G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989, p. 178—195.

² Vezi G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965, cap. *Schimbarea clasei morfologice*, p. 66—70.

³ În legătură cu aceasta și cu bibliografia problemei, vezi articolele noastre: *Despre substantivarea pronumelui în limba română*, în LL, 1986, nr. 3, p. 285—292, și *Despre substantivarea adverbului în limba română*, în CL, XXXI, 1986, nr. 1, p. 85—92. Ca o completare la denumirile date fenomenului lingvistic de care ne ocupăm, precizăm că S. Pușcariu, în *Limba română. I. Privire generală*, București, 1940, p. 49, îl numește *schimbarea funcțiunii unor cuvinte fără de modificări formale*.

⁴ Vezi Roman Jakobson, *Questions de poétique*, Paris, 1973, p. 213—214 și 220—221.

1. Părțile de vorbire amintite devin substantive prin mai multe procedee de ordin gramatical, dintre care frecvente sînt :

a) articulare cu articol hotărît⁵ : adjectiv > substantiv (*Ades albă dintre valuri de-a înoț marea despică / Și albastrul blînd al mării albul sinilor ridică* — P, I, 205); pronume > substantiv (*Nimicul cel plin de mîngiere n-a cuprins ființa mea chinuită* — PL, 239); verb la gerunziu > substantiv (*Vuietul fuginzilor venea mai aproape* — PL, 180); verb la supin > substantiv (*Dracii tăi sînt meșteri în desprinsul umbrelor din perete* — PL, 62); verb la participiu > substantiv (*Pe-a lor cenușă / Trăiește ... cine ... ei ! înmormîntații* — P, II, 16); adverb > substantiv (*Din sinul vecinicului ieri / Trăiește azi ce moare* — P, IV, 113); interjecție > substantiv (*Ce simțiri eroici, mîndre, reprezintă cucerigul* — P, II, 64);

b) articulare cu articol nehotărît : adjectiv > substantiv (*Pe-ntin-sori de codri negri un senin se desfășoară* — P, II, 28); pronume > substantiv (*Imi părea că împărații sînt pe lume un nimic* — P, II, 121); verb la mod personal > substantiv (*Putut-a ca să fie / Și altfel de cum este tot ceea ce există / Sau e un trebui rece și neînălăturat* — P, I, 128); verb la gerunziu > substantiv (*Ea începu să cînte cînteul unei murinde* — PL, 129); verb la supin > substantiv (*O dulce strîngere de mîini / Un tremurat de gene* — P, III, 121); adverb > substantiv (*Mi-ai făcut un bine, ți l-am făcut și eu* — PL, 16); interjecție > substantiv (*Cum un cucurigu poate fi adînc, duios, demonic* — P, II, 63); grup > substantiv (*De-or trece anii cum trecură, Ea tot mai mult îmi va plăce, Pentru că-n toată a ei făptură E-un „nu știu eum” ș-un „nu știu ee”* P, III, 86);

c) cu ajutorul prepozițiilor : adjectiv > substantiv (*Cîte nopți de-amar și rău / Am vegheat zdrobit de plîngeri, / Scumpa mea, odorul meu* — J, I, 101); pronume > substantiv (*Ca printr-un ce nu putui adormi* — PL, 176); verb la gerunziu > substantiv (*Pe murind, chiar durerile cele mai cumplite îl fac să mai trăiască* — PL, 183); supin > substantiv (*Mai văzusem adeseori oameni țepeni întinși pe cîte-un pat ce-i ziceau năsălie, purtați pe sus între cîntece și plîns* — JS, 183); participiu > substantiv (*De-atunci, învingătoarele, învins-ai pe învins* — P, II, 162); adverb > substantiv (*Cu mine zilele-ți adaogi / Cu ieri viața ta o scazi* — J, II, 224); interjecție > substantiv (*Punea pe palamar să zic-un „tatăl nostru”, iar el îl secunda cu gagagaga !* — PL, 295);

d) prin determinare : adjectiv > substantiv (*O astfel de moarte-i iadul. Alte lacrimi, alt amar* — P, I, 222); pronume > substantiv (*Fiecare tu era controversat* — PL, 68); supin > substantiv (*O umbră zboară, pîn' se vede după / Atîta mers c-aude zvon de clopot* — P, II, 37); adverb > substantiv (*Nu vezi că nu poți face tu vîin mai mare bine / Decît pe vecinicie să mă omori pe mine?* — P, II, 138);

⁵ Materialul ilustrativ a fost extras din M. Eminescu, *Poezii*, vol. I, II, III, ediție critică de D. Murărașu, București, 1982 (în continuare : P, I; P, II; P, III), și din M. Eminescu, *Proză literară*, ediție îngrijită de E. Simion și Flora Șuteu, cu un *Studiu introductiv* de E. Simion, București, 1964 (în continuare : PL).

e) părțile de vorbire se substantivează în alte poziții (fără articol, fără prepoziții, nedeterminate): adjectiv > substantiv (*Vedeți că sfinți și bine sînt numai pentru proști* — P, I, 130); pronume > substantiv (*Nimic e pentru mine ce pentru lume-i mult* — J, III, 35); adverb > substantiv (*Nu era azi, nici mîine, nici ieri, nici totdeauna* — J, II, 256); interjecție > substantiv (*Într-o zi el plecase din București, fără măcar să-și ia adio de la mine* — PL, 120).

f) Alături de acești factori cu o frecvență mai mare, apar și alții, cu o frecvență mai mică, cum ar fi: desinențe de plural la pronumele negativ *nimic* (*Cordeluțe și nimieuri / Iată toate-a lui averi* — P, II, 226); apozare (*Ochii tăi, înșelătorii! / A ghici nu-i pot vreodată* — P, I, 85; *Numai pe el, doritul de liniște, va să-l rețină* — P, II, 189; *Învăță-mă dar vorba de care tu să tremuri, / Semănător de stele și-ncepător de vremuri* — P, III, 79)⁶; vocativ (*Ș-am zvrilit asupra-ti, erudo, vâlul alb de poezie* — P, I, 87); reluare (*Tu ... repetă ea încet ... Era un tu singuratic* — PL, 68).

g) Substantivarea se face și prin mijloace combinate: prepoziție și articol hotărît (*Dar cu adînceul apei s-adîncește / În glasul lor a sunetului scară* — P, II, 87; *Nu mi s-a urît cu binele, ci de tine-i rău* — PS, 12); prepoziție și articol nehotărît (*Acel înger cu ochii de-un albastru așa de strălucit și de-adînc* — PL, 127); prepoziție și determinare (*Tîlcuind oamenilor în vîrstă, spusele lui se compuneau totdeauna din doi daeă, unul afirma dorința, altul o nega* — PL, 293).

2. Frecvența cea mai mare în substantivare o au, în ordine: adjectivul, pronumele, verbul (la gerunziu, participiu și supin) și adverbul, din care cauză ne vom opri numai asupra lor, cu scopul de a vedea particularitățile substantivării fiecăruia dintre ele.

2.1. Adjectivele substantivate denumesc însușirea ca pe o noțiune, nu ca pe o trăsătură, din determinante devin determinate (*cerul albastru, albastrul cerului*).

Adjectivele care se substantivează⁷ fac parte din diverse sfere semantice.

a) Un prim grup dintre ele denumește (se referă la) culori, cele mai frecvente fiind: *albastru, verde, alb, negru și roșu*.

Dintre acestea, cel mai frecvent substantivat este adjectivul *albastru*. El este al cerului (*Cale de două ceasuri, pierdută în naltul cerului plutea încet, încet, prin albastrul tăriei, miazănoaptea* — PL, 19), al fundului mării (*Doresc ca în fundul mării / Să mă ia cu sine-n sarai / În nalte albastrele sale, / Furtuna, copila de crai* — P, I, 39), al persoanelor (*Mîndre icoane cu fețe de crai îmbrăcate-n albastru* — P, I, 223), al ochilor (*Și răzîmat pe spată al zeilor fîSTRU / Privea-n ochii miresei al cerului albastru* — P, III, 76) etc.

⁶ În legătură cu asemenea substantivări la poezii de mai tîrziu vezi, în ordine cronologică: Gh. Ivănescu, *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, III, în „Convorbiri literare”, 1972, nr. 13, p. 11; Paula Diaconescu, *Epitetul în poezia română modernă (II)*, în SCL, XXIII, 1972, nr. 3, p. 249; Ștefan Munteanu, *Epitetul adjectival apozitiv (Cu privire specială la poezia lui Lucian Blaga)*, în LR, XXX, 1981, nr. 2, p. 149—155.

⁷ Pentru substantivarea adjectivului vezi Ioana Diaconescu, *Substantivarea adjectivului în limba română*, în SMFC, III, 1962, p. 197—278.

Ca substantiv, i se atribuie epitete deosebite : este *întunecos* și *demonic* ; *splendid*, *umed* și *curgător* ; *strălucit* și *adînc* ; *blînd* etc.

Verdele este atribuit doar obiectelor (*De malurile iazurilor jur împrejur mătreața de un verde tînăr strălucește ca mătasa* — PL, 285). Determinările lui sînt : *tînăr*, *întunecos*, *adînc*, *de jale* ; *umed* și *răcoritor*.

Albul aparține, de regulă, ființelor tinere de sex feminin, dar și obiectelor : *Pe acest pod minunat coboară, îmbrăcată în alb, o fată tînără* — PL, 301). El este ca argintul (*Se păru că albul cel de-argint al crinului se rotește* — PL, 141) ori vînat și împietrit ca albul marmurei (*Fața de-un alb vînat și împietrit ca al marmurei* — PL, 132).

Negrul este al nopții (*Negrul nopții îl pătează cu bolnava lor lumină*) ori este culoarea cailor din basme (*Caii cei fără inimi erau de un negru strălucit* — PL, 18).

b) Alt grup este acela al adjectivelor care se referă la dimensiuni : *adînc*, *înnalt*, *larg*, *lung*, *mic*.

Cel mai frecvent este *adînc*, cu referire, de cele mai multe ori, la mare și la locuri (*Și din adînc necunoscut/ Un mîndru tînăr crește* — P, III, 100 ; *Baba, cuprînsă de somnul ei cel de fier, se afundă în adineul cel vrăjit și necunoscut al lacului* — PL, 19), la spațiul infinit (*E un adînc asemenea/ Uitării celei moarte* — P, III, 111), la cuget (*Căci din adineul gîndurilor tale/ Răsare ură, din al meu amor* — P, II, 251) etc.

Substantivat, *adînc* intră în relație antonimică cu alte substantive. *Prin ei munții ridicau adîncuri și coaste-n risipă* — PL, 38 ; *O, demon, demon! Abia acum pricep/ De ce-ai urcat adîncurile tale/ Contra nălțimilor cerești* — P, I, 116).

Înnaltul este, mai cu seamă, al cerului (*Dar nu mai cade ca-n trecut/ În mări din tot înnaltul* — P, III, 115 ; *Cale de două ceasuri — pierdută în naltul cerului — plutea încet* — PL, 19).

c) În multe poezii, aparținînd tuturor perioadelor, apare adjectivul *creț*, mai ales la plural : *Flamuri cu-nfloriții creți* — P, I, 195 ; *Plînge în veci pe ereții feței sale/ Fluvii de lacrimi* — P, I, 117.

d) Un loc aparte ocupă, prin frecvența sa, adjectivul *senin*, atribuit cerului (*Luna împede înflorea ca o față de aur pe seninul cel adînc al cerului* — PL, 23), nopții (*Ea s-apropia încet prin aleele străbătute de seninul nopții* — PL, 93) ori lui Hyperion (*Am coborît eu-al meu senin/ Și m-am născut din ape* — P, III, 105). El devine sinonim cu cerul : *Eu mor, de n-oi vedea seninul, cerul,* / *De n-oi privi nemărginirea vastă* — P, II, 38).

e) În poeziile de dragoste mai ales, apar multe adjective substantivate prin apariția lor la vocativ sau ca apozitii, așa-zisele adjective apreciative : *scump* (*Și fericirea-mi, scumpo, nici nu îndrăznesc s-o crez* — P, II, 111), *divin* (*Dar te cobori, divino, pătrunsă de-al meu glas* — P, III, 98), *frumos* (*Mi-o spun, mă plec, sînt sclavul tău, frumoasă* — P, II, 43) ; *adorat* (*Cobori adorato! pe inimă cazi-mi* — P, II, 181), *demonic*, *curat* (*Ah, unde ești, demonico, curato,* / *Ah, unde ești să mor la sînul tău!* — P, I, 227).

f) În opoziție cu acestea sînt adjectivele negative sau folosite în sens negativ⁸, adjective care apar în poezia socială, filozofică, de dragoste,

⁸ Vezi, în legătură cu acestea, Ion Coja, *Substantivarea adjectivelor care denumesc însușiri omenești negative*, în SMFC, III, 1962, p. 279—283.

precum și în proza literară : *năîng* (*Nu merită năîngii să fie stăpîniți* — P, II, 136), *mișel*, *nătărău* (*Nu spera cînd vezi mișeii/ La izbîndă făcînd parte/ Te-or întrece nătărăii* — P, II, 136), *hîd* (*Hehe! zise hîdul cel roșiu, ai murit* — PL, 164), *crud* (*Și-am zvrîlit asupra-ți, crudo, vâlul alb de poezie* — P, I, 87) etc. Prin altele, tot din categoria acestora, poetul se adresează ființei iubite : *Atît de dulce ești, nebuno* — P, II, 216); *Și-n ochii mei îmi cauți, Vicleano, așa cochet*, P, II, 97); *Ce s-alegea de noi, a mea nebună* — P, II, 246) etc.

g) Există, între adjectivele substantivate, în aceleași contexte, o relație antonimică : *Căci buni și răi trăiesc în tine* — P, II, 98; *Singur fuse îndrăgîtitul, singur el îndrăgîtorul* — P, II, 155; *I se părea că nu fuge, ci cade din înaltul cerului într-un adine nevăzut* — PL, 19).

2.2. a. În cadrul pronumelor ⁹, cel mai frecvent substantivat e negativul *nimic*, care are semnificația de „lucru neimportant” (*Și șoptește-mi un nimic, Nimcni să n-auză* — P, II, 222; *Pierzîndu-ți timpul tău cu dulci nimieuri* — P, II, 262), aceea de „lipsă de consistență a contemporanilor” (*Gloria-i închipuirea ce o mie de neghiobi/ Idolului lor închină, numînd mare pe-un pitic/ Ce-o băsică e de spumă într-un secol de nimic* — P, III, 41), ori se referă la existența însăși (*Nimieul cel plin de mîngîiere mi-a cuprins ființa mea chinuită* — PL, 23; *Nimieul, lințoiu se întinde/ Pe spațuri deșerte, pe lumile murinde* — P, I, 131).

b. Dintre pronumele personale apare substantivat *tu*, legat de pronumele de politețe *dumneata*, în proza *Întîia sărutare*, o idilă tinerească ¹⁰, în care cele două pronume apar în dialogul îndrăgostiților, substantivarea lui *tu* făcîndu-se în comentariul prozatorului (— *Tu... repetă ea încet. Era un tu improvizat, fără a fi pus în legătură cu vo frază, și cu toate acestea ce tu? Cine n-ar da toate măririle lumești pe acest tu. Fiecare tu era controversat* — PL, 317—318). Pentru că din *Întîia sărutare* s-a născut *La Aniversară* ¹¹, fragmentul a fost reluat, cu foarte mici modificări, în proza respectivă.

c. Destul de frecvent substantivat este interogativul *ce*, cu multe înțelesuri : *Este un ce măreț în firea noastră* — P, I, 115; *Ca printr-un ce nu putui dormi* — PL, 176; *Ah! gîndi, și un ce nemăisîmțit îi trecu prin minte* — PL, 93.

d. Cîteva pronume nehotărîte substantivate apar în unele poezii de dragoste, imprimînd textului o notă șăgalnică : *Din ascunzătoare/ S-ar roși — mai, mai așa/ Cum o oarecare* — P, II, 222; — *Ș-acea una?/ — Acea una/ Stă naîntea mea și coase/ Și de-i spun că este astfel/ Se preface minioasă* — P, II, 275.

Încadrăm la pronumele nehotărîte cîteva grupuri cu valoare de locuțiuni pronominale, formate din *nu* + *știu* + *cum* (*ce*), a căror substantivare sugerează în context un conținut semantic misterios. Ele apar în poezia *De-or trece anii*, dispunerea lor la începutul și la sfîrșitul acesteia fiind simetrică : *cum... ce și ce... cum* : *Pentru că-n toată-a ei făptură/*

⁹ În legătură cu substantivarea pronumelui vezi articolul nostru citat mai sus.

¹⁰ G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, vol. I, București, 1969, p. 243.

¹¹ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 245.

*E-un „nu știu cum” ș-un „nu știu ce” — la început și în taina farmecelor sale/ E-un „nu știu ce” ș-un „nu știu cum” — la sfârșit*¹² P, III, 86.

2.3. Cu excepția unui singur verb substantivat la mod personal (vezi mai sus), toate celelalte sînt la modurile nepersonale, în ordinea frecvenței : supin, participiu și gerunziu.

a) Față de prepozițiile obișnuite, care apar în fața supinului ca verb, în fața verbelor la supin din opera lui M. Eminescu apar și altele, care le substantivează pe acestea (*În urmă și maiora-i juruit/ Cum că de a doua oară nu se-nsoară din iubit* — P, II, 284; *Grămădind nemărginirea în selipitu-unui atom* — P, I, 209; *Se năruie omenirea de-al săgeților vărsat* — P, II, 189).

b) Spre deosebire de supin, care denumește acțiunea verbală, participiul, sub formă de adjectiv, denumește acțiunea suferită de obiect¹³. Substantivat, el exprimă acțiunea respectivă nu sub formă de însușire, ci de noțiune : *Mergeți regi spre închinare la născutul în tavernă* — P, I, 234; *Genarul încălică și zbură ca spaima cea bătrînă în urma fugiților* — PL, 12.

c) Dintre gerunzii¹⁴, cel mai frecvent este *murind*, cu formă de masculin și de feminin, la diferite forme flexionare, articulat cu articol hotărît, dar și nehotărît, și înregistrat cu precădere în proza literară, cu sensul „muribund” : *Ochii murindei se deschiseseră* — PL, 129; *Numai din biserică s-auzea un cîntec... lîngă patul murindului* — PL, 150; *Pe murind chiar durerile cele mai cumplite îl fac să mai trăiască* — PL, 183. În afară de *murind*, mai apar două gerunzii substantivate : *vuitul fuginzilor* — PL, 180 și *cei dorminzi* — PL, 176).

2.4. Dintre adverbele care se substantivează, cele mai numeroase sînt cele de timp și de mod. Ele fac parte din categoria adverbilor uzuale, cu cea mai mare frecvență în limbă; prin substantivare ele primesc în text o valoare simbolică profundă, exprimînd categorii existențiale.

a) Adverbele de timp se referă la existență în general, la chaosul inițial, la timpul care n-are limite, la începuturile lumii : *Pe cînd nu era moarte, nimic nemuritor/ Nici simburul luminii de viață dătător,/ Nu era azi, nici mîine, nici ieri, nici totdeauna,/ Căci unul erau toate și totul era una* — P, II, 256. *Ieri* reprezintă trecutul, veșnicia, eternitatea, neschimbarea, *azi*, prezentul care are o existență efemeră, care urmează lui *ieri* : *Din sînul vecinicului ieri/ Trăiește azi ce moare/ Un soare de s-ar stinge-n ceri/ S-aprinde iarăși soare* — P, III, 113. E vorba, în concluzie, de o viziune pur eminesciană a veșniciei, a timpului infinit, a existenței¹⁵.

Toate cele arătate mai sus se realizează prin dispunerea adverbilor în perechi de antonime, în opoziții simbolice : *azi* ≠ *mîine*, *ieri* ≠ *totdeauna*, *mîine* ≠ *ieri*, uneori ele fiind complinite cu cite un verb adecvat : *Cu mîine zilele-ți adaogi,/ Cu ieri viața ta o seazi* — P, II, 224).

¹² A se vedea și Despina Teodorescu, *Cîteva păreri în legătură cu vocabularul poetic eminescian*, în „Viața românească”, XI, 1962, nr. 5, p. 155–157.

¹³ *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. I, București, 1963, p. 228 și 232.

¹⁴ Adjectivarea gerunziilor în limba română este tratată de : Valentina Hristea, *Adjectivarea gerunziului*, în SMFC, IV, București, 1967, p. 253–277 și Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, 1972, p. 145–148.

¹⁵ Vezi Paul Everac, *Treptele veșniciei*, în „România literară”, XXII, 1989, nr. 24, p. 16

b) Adverbul de mod cel mai frecvent substantivat e *bine*, cu sensul concret, restrîns (*Ah! aş muri de-atît noroc şi bine; Mi-ai făcut un bine, şi l-am făcut şi eu* — PL, 16), sau cu cel filozofic, de principiu axiologic substanțializat (*Unii-n luptă pentru bine al lor sînge şi-l vărsară* — P, II, 67; *Lăsaţi să creadă alţii mai proşti ca voi în bine* — P, I, 130).

Binele apare în opoziţie cu *răul*, constituindu-se în valori contextuale simetrice (*Asfel au căzut românii, mari în bine, mari în rău* — P, I, 203); la fel şi *da* cu *nu* (*Spre-acoperi misterul cel duios, / Ce-mi spune nu — cînd da ochiu-ţi fierbinte / Din genele-i îmi spune voluptos* — P, I, 111).

II. Adjectivarea părţilor de vorbire. Părţile de vorbire care îşi schimbă statutul morfologic în adjective sînt: substantivul, verbul (la gerunziu şi participiu) şi adverbul, frecvenţa cea mai mare avînd-o substantivul şi verbul la gerunziu.

1. Adjectivarea substantivelor e practică de poet mai ales în prima parte a creaţiei sale, mai mult în poezie decît în proză, deşi ea nu dispăre cu totul nici din textele de mai târziu. Îşi schimbă clasa morfologică în adjective, nu numai în opera lui Eminescu, mai ales acele substantive care cuprind parţial în ele ideea de însuşire, ceea ce le permite să apară ca determinante ale substantivului şi ale pronumelui în calitate de adjective sau chiar la unele grade de comparaţie. Adjectivate, asemenea substantive devin sinonime cu adjective şi intră în categoria adjectivelor variabile cu două terminaţii. Ele fac parte din sfere semantice diferite.

a) Cele mai multe se referă la animate, denumind persoane tinere, dar şi mai vîrstnice: *copil, copilă*, cu sensul de „tinăr, fraged” (*Pe fruntea-i copilă cu spasuri şi chin / Speranţa durerea-i alină* — P, I, 112; *Să mai privesc o dată cîmpia-nfloritoare / Ce zilele-mi copile şi albe le-a ţesut* — P, I, 8; *Tot ce-a fost în cîntu-mi mai pur şi mai copil / S-a-mpreunat în marea aerului steril* — P, I, 172); *pruncă* (*Avea o faţă mîndră, dulce, pruncă* — P, II, 34); *june* (*Tot sufletu-i june, tot scumpu-i eres / Îl pierde în coardele sale* — P, I, 27); *fecioară* (*Ah! în inima-i fecioară simte-o tainică vâpşie* — P, II, 61); *frăţior* (*Îl duce calu-i frăţior ca vîntul* — P, II, 36); *bărbat* (*Barzii ridică-a lor glasuri bărbate* — P, I, 24). Aceste adjective determină direct substantivele (vezi mai sus) şi indirect pronumele (*Ea s-aşază dulce, pruncă / Lîngă el în mîndră şagă* — P, II, 59).

Tot din categoria animaleor mai fac parte: *regină* (*Voi urmaşi cu răpejune cugetările regine* — P, I, 93); *profet* (*Lumea ascultă gîndu-ţi profet* — P, I, 75); *pustnic* (*Din munţi bătrîni şi din păduri măreţe / Se nasc izvoare, ropotind se plimbă, / Deprind pe rînd oceanica lor limbă / Şi sînt în codri pustnici cîntăreţe* — P, II, 87); *vultur* (*Eu nu văd munţi înecaţi de nourî, / De care gîndu-mi vultur s-acăţa* — P, I, 120).

b) Adjectivele provenite din substantive fac parte şi din alte sfere semantice: *răcoare, răcori*, cu sensul „rece”, „răcoros” (*Aerul răcoare al dimineţii îmi pătrundea pieptul* — PL, 153; *Cugeta Semiramida prin dumbrăvile răcori* — P, I, 177; cuvîntul poate fi însoţit şi de un articol adjectival: *Locuinţa cea răcoare şi eternă* — PL, 181); *şes* (*Cîmpiile şese alunecă iute* — P, II, 183; *Viaţa mea-i ca lanul de otravă / E şasă fără adînc şi înălţime* — P, I, 256) etc.

2. Gerunziile care devin adjective sînt foarte numeroase în opera lui Eminescu, mai frecvente în poeziile de început, dar fără să lipsească nici mai târziu, fenomenul fiind înregistrat și în proza literară.

Abundența lor în poeziile din prima perioadă de creație a poetului e pusă pe seama modelelor care l-au influențat : Bolintineanu și Heliade¹⁶.

Schimbîndu-și clasa morfologică, gerunziul se încadrează la adjectivele variabile, cu două terminații la singular (*vibrînd, vibrîndă*) și cu două la plural (*vibrînzi, vibrînde*). În cele mai multe cazuri, gerunziul adjectivat determină substantive, în imediata lor vecinătate, cu topică normală (*Eu n-aș alege lira vibrîndă de iubire* — P, I, 39; *Casele arzînde* — PL, 161; *În cercuri fulgerînde se pleacă lin suflări* — P, I, 251) sau cu topică inversată, plasat în fața substantivului (*Acolo te-asteaptă rizîndeale zori* — P, I, 28; *Cum stîncelor aruncă durerea-i înspumată / Gemîndul uragan* — P, I, 40), ori la distanță mai mică sau mai mare de substantiv, între ele și acesta apărînd, de regulă, pronume personale în genitiv și dativ sau adjective posesive (*Un leu pustiei rage turbarea lui fugîndă* — P, I, 40; *E ființa-mi tremurîndă care trece-n infinit* — P, I, 26; *Iar tu cu iubire privești fața mea pâlîndă* — P, I, 108).

Dar gerunziul poate determina substantivele și pronumele și indirect, mijlocit de verb, nu în calitate sa de atribut, ci în aceea de element predicativ suplimentar, de cele mai multe ori referindu-se la subiect (*Ea se smulge și aleargă tremurîndă într-o clipă* — P, II, 62; *Marea valurile să-și miște și să tremure murîndă* — P, I, 2), dar și la complementul direct (*Le adună singerînde și le pune-n testemel* — P, I, 22).

În cele mai multe cazuri, gerunziul-adjectiv e nedeterminat, dar există și cazuri în care el are compliniri : *Eu n-aș alege lira vibrîndă de iubire* — P, I, 37; *Pe cîmp se văd două ființe ușoare săltînde pe un cal* — P, I, 10).

Cele mai frecvente verbe la gerunziu cu valoare morfologică de adjectiv sînt : *a muri, a tremura* și *a rîde*, date în ordinea frecvenței lor.

Chiar dacă gerunziile adjectivate au avut o frecvență mare în poezia de început a lui Eminescu, considerăm că ele dau o deosebită sonoritate și o deosebită muzicalitate textului poetic.

3. Participiul adjectivat este mai puțin frecvent decît gerunziul adjectivat. El apare, de obicei, lîngă substantiv (*Din nou prin glorii calcă cu fața înzeită* — P, I, 43); *Într-o pădure îl aștepta fata fugită* — P, I, 18).

Unele participii le găsim adjectivate probabil numai în poezia lui Eminescu : *Plecat... c-adoratori din vremea foastă* — P, I, 260; *Nimic ce e nu scapă de ochiul tău avar / Dovadă : -n lumi murite, pustii fără rodire / Cu toate se usucă la glasul tău amar* — P, I, 72).

Participiul-adjectiv poate fi însoțit de articol adjectival (*Cîntat în haina-i albă cu fruntea lui cea ninsă* — P, I, 77) sau se poate compara (*El se reîntoarce și găsi pe fată iar singură, însă mai palidă și mai plînsă ea părea mai frumoasă* — PL, 12).

4. Am întîlnit un singur caz de adjectivare a adverbului de loc *sus* : (*Cînd mă deșteptai din reveria mea, fereastra susă a palatului era închisă* — PL, 118).

III. Unica parte de vorbire care devine adverb este adjectivul, care-și schimbă clasa morfologică nu prin mărci gramaticale (morfologice

¹⁶ G. I. Tohăneanu, *op. cit.*, p. 66.

mai ales), ca mai sus, ci prin topică, adică prin așezarea lui după verb și prin îndepărtarea lui de nume.

Pe lângă adjective care pot deveni adverbe în mod curent (*Și zice rar și rece* — P, III, 75; *Și încet ei trec prin aer, privind lung, cetatea dacă* — P, I, 201; *El asculta tremurător / Se aprindea mai tare* — P, III, 104), există în opera lui Eminescu și adjective (și acestea sînt mult mai numeroase decît cele din prima categorie) care în mod obișnuit nu pot deveni adverbe: *Te-apropii, mă-ntrebi dulee* — P, II, 117; *Prăvălesc de stînci căciuli, salutînd întunecat* — P, I, 197; *Și mărunt se sfătuiră ca picioarele să-i taie* — P, III, 29 etc.

Ca revers al adverbializării adjectivelor, se cuvine a prezenta cazurile în care adjectivul, deși stă pe lângă verb, se referă la substantive sau la pronume, le determină astfel pe acestea prin intermediul verbului, sintactic ele (adjectivele) îndeplinind funcția de element predicativ suplimentar. Respectivul fapt stilistico-gramatical este destul de frecvent în opera lui Eminescu: *Lucește mai frumoasă, rîde mai senină* — P, I, 79; *Mărgeara cădea luminoasă prin întuneric* — PL, 54; *Ea se ivi frumoasă* — PL, 48 etc. În această ipostază pot să apară și două (*Și tu privești tăcută și nevinovată asupra acestei lumi* — P, I, 79) sau trei adjective (*Am văzut-o roșie, sfioasă, tulburată* — PL, 90).

IV. Concluzii

1. Prin transfer, părțile de vorbire dobîndesc în opera lui Eminescu valori gramaticale, stilistice și simbolice deosebite, toate complinind și desăvîrșind limbajul artistic al poetului.

2. Și la Eminescu, ca și la alți scriitori, fenomenul se înscrie între mijloacele de economie a limbajului¹⁷.

3. Transferul părților de vorbire este vechi în limba română, el fiind prezent în producțiile folclorice românești și la scriitorii de dinaintea lui Eminescu. În textul literar eminescian fenomenul ia amploare, se extinde asupra tuturor părților de vorbire, se diversifică în cele trei direcții (substantivare, adjectivare, adverbializare) și se conturează ca o caracteristică a limbajului său poetic. Și prin aceasta, Eminescu rămîne deschizător de drumuri în poezia românească, lucru ce infirmă anumite păreri conform cărora substantivarea, cu referire specială la adjectivul articulat în postură de opoziție, ar fi o creație destul de nouă la noi și s-ar datora influenței poeziei germane¹⁸. Este vorba de construcții de tipul: *Ochii tăi, înșelătorii, / A ghici nu-i pot vreodată* — P, I, 85; *Pe-o muritoare eu iubesc, nebunul* — P, II, 44; *Ascultă-mi ruga tu, Eternul, Bunul* — P, II, 44; *Popoare mîndre sau obscure nații / De mult periră și pe-a lor cenușă / Trăiește... cine? ... ei! Înmormîtații* — P, II, 16). Asemănarea dintre primul context: *Ochii tăi, înșelătorii ... și Îmi pare / că ochii tăi, adîncii, / sunt izvoare din care tainic curge apa peste văi* — L. Blaga, *Poezii*, ediție îngrijită de G. Ivașcu, București, EPL, 1966, p. 27, este evidentă, drumul modelului fiind de la Eminescu la Blaga și la alți scriitori.

¹⁷ Vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 49.

¹⁸ Vezi Ștefan Munteanu, *op. cit.*, p. 149.

TRANSFERTS LEXICO-GRAMMATICaux DANS L'ŒUVRE LITTÉRAIRE DE MIHAI EMINESCU

(Résumé)

La modification du statut morphologique des parties du discours est un fait linguistique général dans l'œuvre littéraire de Mihai Eminescu et elle se constitue, de la sorte, en une caractéristique évidente de son langage poétique. L'hypsotase des parties du discours se manifeste dans leur substantivation, leur adjectivation et dans leur adverbialisation. Par l'emploi d'un tel procédé, le poète obtient des faites grammaticaux et des effets stylistiques particuliers.

Septembrie 1989

Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

TOPONIME PROVENITE DE LA APELATIVE PENTRU NOȚIUNEA 'DEPRESIUNE, GROAPĂ, VĂGĂUNĂ' (III) *

DUMITRU LOȘONȚI

FÎȘTEICĂ, FUȘTEICĂ, FUȘTIOIC. Fișteica „vale ce pleacă în jos din munte” (Sălașu de Sus HD), Fișteica Mare și Fișteica Mică „sînt cum e Hoaga (lui Moisoiu), ca un U pe pantă de deal cu pășune” (Hobița-Grădiște HD), Fușteica 1. „vîroagă, la sud-est de muntele Gropu” (Runcu GJ : Popescu, GG, 130); 2. „munte abrupt” (Valea Mare GJ : id., *ibid.*), Fuștioicu [fușt'óicu] „fineată care merge pînă sus, între o muchie și un părau” (Zeicani HD) : fișteică „lăsatură printre stînci, foarte prăpăstioasă de urcat sau de coborît” (Merișor HD), fușteică „gropiță seacă pe pantă, scoacă” VII (Petros HD), fuștioic „o bîrșia de unde izvorăște un riu” (Băuțar CS : DA, în forma fușcioic, care redă, literalizată, pronunțarea [fușc'óic], cu t palatalizat în é).

După Popescu, GG, în localitățile gorjene submontane fușteică înseamnă 'ripă' (p. 101), 'vîroagă, pantă prăpăstioasă' (p. 116), 'pantă abruptă, prăpăstioasă, cu grohotișuri' (p. 175) și este un derivat de la fuște (p. 101). Cum acestui cuvînt nu i se precizează sensul, bănuim că este vorba de cel de 'băț, toiag; prăjină groasă' (v. DA).

Dacă din punct de vedere formal un derivat de la un substantiv masculin (sau neutru) cu suf. -eică nu ar fi un lucru imposibil, pentru noi e greu de înțeles evoluția de la sensul de 'băț, toiag; prăjină' al cuvîntului de bază, la acela de 'scoc natural pe pantă mai abruptă' al derivatului, sensul de 'coastă prăpăstioasă' fiind secundar.

În afară de fușteică, fuștioic, mai cunoaștem variantele fuștioaică „uluc natural cu pantă mare” (Racovița SB), din al cărui pl. fuștioici

* Vezi CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 183—190; XXIV, 1979, nr. 2, p. 205—210. În afară de siglele și prescurtările obișnuite, am mai folosit următoarele : DTB = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Sulețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. IV, F-G, Timișoara, 1986; vol. V, H-L, Timișoara, 1987; Homorodean, VV = Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980; MDGR = *Marele dicționar geografic al României*, vol. I—V, București, 1898—1902; Popescu, GG = Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980. Simbolurile pentru județe sînt cele oficiale.

Dacă într-o localitate au fost anchetați mai mulți informatori, răspunsurile primite de la cei principali sînt notate prin I, II etc., iar cele primite de la cei ocazionali prin [*], [**] etc. Explicațiile informatorilor sînt reproduse literarizat, între ghilimele.

În cazul toponimelor culese de colegii de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca, după numele satului am menționat inițialele numelui lor : V.B. = Viorel Bidian, A.P. = Augustin Pop, E.P. = Eugen Pavel, I.R. = Ion Roșianu, S.V. = Sabin Vlad. Țin să le mulțumesc și pe această cale.

(sau, mai probabil, **făștioaice*) s-a putut reface un singular *făștioic*; *făștioacă* (pl. *făștioci*) 'drum ce se pierde în pădure', 'locul pe unde se dau lemnele la vale dintr-o pădure' (Viștea de Jos SB : CHEST. IV, 27, 30/9), *făștioacă* 'locul pe unde se dau lemnele la vale dintr-o pădure' (tot Viștea de Jos : CHEST. IV, 30/173). În Cîrțișoara SB am întîlnit și diminutivul *făștiocuță* : „*Pînzele* is trei locuri întinse cu niște *făștioc-uțe*, scocute printre ele”.

Sensul lui *fășteică*, *făștioacă* (3 sil.), *făștioăică* (3 sil.), *făștioic* (2 sil.), *făștioacă* este, în realitate, același : 'teren adîncit în formă de jgheab pe panta unui deal sau munte, pe care uneori se dau (sau se trag) lemnele la vale dintr-o pădure; viroagă'. După părerea noastră, el a luat naștere, prin analogie, de la *fășteică* (Lumnic MH : CHEST. IV, 128/840; Costești VL, Alunu VL, Cionți GJ, Șovarna MH, Pieptani GJ : NALR — *Olt.*, vol. IV, h. 592/908, 916, 918, 946, 947; Slobozia AG : Udrescu, Gl., 84; Glimboaca SB etc.), *fășteică* (Săpata de Sus : Udrescu, Gl.), *fășteucă* (Cimpulung Moldovenesc SV : CHEST. IV, 96/371), *fășteică* (Scundu VL : CHEST. IV, 96, 128/73; Mozacu AG : Udrescu, Gl., 84), *fășteică* (Cîrlogani OT : CHEST. IV, 96/807; Măciuca VL : *ibid.*, 128/808; Smîrdioasa TR : *ibid.* 96/917; Grădiștea VL, Balș OT : ALR II, s.n., vol. I, h. 8/812, 876), *făștioacă* (Poiana Sărată BC : CHEST. IV, 128/198, Șoimari PH : *ibid.*, 96, 128/448; Mățău AG : *ibid.*, 128/778; Bănești DB : *ibid.*, 96/782; Stelnică IL : *ibid.*, 96, 128/982), *fășteică* (Talpa-Ogrăzele TR : *ibid.*, 96/918) 'fișie de pămînt', datorită faptului că scocurile naturale par fișii care întrerup forma și culoarea reliefului.

Fășteică (pl. *fășteici*) este atestat și din Bistrița MM cu sensul de 'fișie, bucată' (Lex. reg. II 49). După DA, *făștioacă* 'bucată', atestat din Moldova de PAMFILE, J. II, „pare a fi derivat prin suf. -oacă din bulg. *kvaštam* (pronunțat : *faštam* 'apuc'; sensul ar fi în acest caz : 'cît poți apuca deodată cu mina' și ar avea o paralelă în cuvîntul *bucată* 'cît poți apuca cu gura deodată'”. *Fășteică* 'fișie de pămînt' figurează în CADE (unde e definit 'sfoară de moșie'), DM, DEX, cu etimologia necunoscută.

Toate formele menționate aparțin aceluiași cuvînt. Cele primare sînt *fășteică*, *fășteică*, derivate de la *fășie*, *fișie*, cu suf. -iteică : **fășiteică*, **fășiteică* > (prin sincoparea lui *i* neaccentuat) *fășieică*, *fășteică*. Cu acest sufix, după cunoștințele noastre nesemnălat pînă acum, s-a format și *muchiteică* (< *muchie*), întîlnit de noi în cîteva localități din Țara Birsei (Șirnea BV, Fundata BV etc.).

GĂDĂV. Pe Gădăv „țarină” (Dobrița GJ : Popescu, GG, 142); [gădăfele] „loc spre [localitatea] Vulcan; sînt tot poieni, pînă-n părău; parcă ar fi în terase, trepte” (Dealul Babii HD) : *gădăv* „bucată de loc a dîn cîtă, băgată între păduri” (Dilja Mare HD), „j o a m p ă așa în jos” (Ohaba-Ponor HD), „teren mai a dîn cît și mai strîmt” VII (Petros HD), *gădăf* „loc mai a d u n a t care are în mijloc ceva mlaștină” XI (Petros) etc. *Căținu Ursului* „on g ă d ă v”, *Cornu* „loc mai întins; on deal așa ... niște căține, g ă d e v e [gădëve] (Ohaba-Ponor).

Lăsîndu-se probabil influențat de informatorul care, întrebînd fiind ce înseamnă cuvîntul *gădăv* și, necunoscîndu-i sensul, a răspuns dînd

informații despre locul numit *Gădăr*, Popescu, GG, 116, 142, afirmă că la Dobrița *gădăr* este folosit ca entopic cu sensul de 'țarină'. În CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 62, autorul revine asupra toponimului, fără să mai menționeze și existența apelativului, fapt care ne face să credem că, într-adevăr, acesta nu mai este viu și, deci, glosarea 'țarină' este inexactă.

Are pl. *gădăvuri* (Dilja Mare), *gădăve* VII (Petros), *gădëve* (Ohaba-Ponor), *gădăfuri* XI (Petros). Pentru alternanța *v/f*, vezi, tot în Țara Hațegului și Valea Jiului, *găv*, *gîv/găf* (Dumitru Loșonți, *Noi contribuții toponimico-etimologice*. Lat. *cavum* în limba română, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 98).

GĂDĂVAN, GODOVAN. *Gădăvanu* „groapă în coastă de deal” (Băuțar CS) (explicat în DTB, vol. IV, 80, de la antroponimul [atestat?] omofon), *Godovanu* „deal, cumpănă de ape” (Odobești BC: MDGR, III, 581), *Godovane* „părâu strimt și adine, urit, tot cu gropi, încurcat, învăluit” (Ludești HD), încadrate de Homorodean, VV, 147, în capitolul „depresiuni de formă generală circulară”, dar explicate de la *godovan* (pl. *godovane*) „huruitură [=surupătură] de pământ” (Ludești), precum și *Gădăvanu* „părâu mic [în fostul sat Bucium, acum înglobat la Subcetate HD] ce intră în Strei, o scurgere de apă” [*], „părâu mic pe care merg oamenii; e la Bucium în sat” (Covragi HD) presupun un **gădăvan*, cu varianta **godorăv* (pl. **godovane*) 'groapă, depresiune, văgăună, albie de torent', un derivat de la *gădăr*, cu suf. -an.

GĂDĂVANĂ, GODOVANĂ, GODORBANĂ. *Gădăvana* 1. „on fel de părâu; vine on părâu strimt și apoi e o gorgană, se lărgeste” (Drăghia MM); 2. „gropănă; ca o covată vine formatul ei” II, „e ca un fel de părâu: așezătură și pe de lături doi versanți” III (Nadășa MS); 3. „loc prăpăstios, loc adînc; loc mai jos, o groapă mai ascunsă” III, „o așezătură pe un părâu așa în sus” [*], „loc gropos” [***] (Vătava MS); *Godovana* 1. parte de sat, (Cilnic AB: CHEST. IV, 7/132); 2. „vale” (Păltiniș BT: MDGR, III, 581); 3. „pantă; loc care seamănă cu on V” (Calna CJ); 4. „poieniță în pădure” II (Pruni CJ); 5. „e ca o mîncătură de apă, dar e înțelenită; e ca on halău, pe lung” I, „ponor așa mai adine” II (Peteritea MM); 6. „vale”, depresiune (Mura Mică MS); 7. adîncitură în forma unei coveți (Baica SJ); 8. „teren oblu, pășunat” (Poplaca SB); *Godovănila* I—III, [*], [**] sau *Godovana* [***] „pășunat” I, „is ca o scobitură, o albie prelungită” II, „ii locul ca o covată” [***], „loc cu pădure și spini, finat, coastă; sint și ceva honce acolo” [**] (Muncel AB); *Godorbana* „groapă” I, „așezătură, o vină de teren” [*] (Chiuiesti CJ); *Cătăvănile* „ruptură de apă, frămîntări de pământ, cu dimburi și gropi, cum s-a mîncat de apă” I, „loc mai frămîntat, mai dîmpuri, mai gropi” V (Sarmizegetusa HD), *Muchia Cătăvăni* (Rîu de Mori HD: G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori*, în FD, V, 59): **gădăvană*, *godovană* (pl. *godovăni*), **godorbană*, **cătăvană* (pl. **cătăvăni*) 'groapă, depresiune, văgăună'. Dintre aceste forme, doar pe *godovană* l-am întîlnit ca apelativ, în Vima Mare MM: *Gorgana Susească* „e o godovană”, *godovană* însemnînd „iroagă”, „toloagă (= *toloacă* 'teren adîncit în formă de albie')”.

După părerea noastră, în răspunsul „cătăvani (s.f. pl. ?) 'locuri gropoase' ” (H XVII 7), răspuns menționat de Homorodean, VV, 147, informatorul din Clopotiva a descris locul numit *Cătăvani(le)* din teritoriul Sarmizegetusei, teritoriu vecin cu cel al Clopotivei, a pentru a fiind o simplă scăpare de grafie. Așadar nu e vorba de apelativ, ci de forma nearticulată a toponimului menționat mai sus.

Dacă, așa cum presupunem, forma originară e **gădăvană*, un derivat de la *gădăv*, atunci în **cătăvană* constatăm pierderea sonorității consoanelor *g* și *d*, în *godovană*, transformarea primilor doi *ă* în *o* (sub influența lui *hodobană* ?), iar în **godorbană*, epenteza lui *r* (sau despicarea lui *v* în *rv*), precum și transformarea lui *c* în *h*.

HĂLĂOIA II sau **Hălăoia Tăutului I** „o făcut Someșul o hălăoie, o groapă; o săpat cind o fost apa mare; amu s-o umplut” I, „acolo a fost o vărsare de apă și o rămas ca o groapă” II (Chizeni SJ): *hălăoie* 'groapă alungită' (Cășeiu CJ), „loc tot ca o verde, ca un părau gol” (Cițcău CJ), „așezătură, holoambă între două dealuri” (Valea Groșilor CJ), „iroagă, loc mai jos” (Baba MM). Are pl. *hălăoi* (Cășeiu, Cițcău etc.) și *hălăoie* (III Sălișca CJ). *Cobiltăuile* „is hălăoi mai joase, mai băltoase” (Coplean CJ), *Valea Hădrăgoii* „e ca o hălăoie” (Peteritea MM), *Zănoaga* „ii o hălăoie, o iroagă mare” (Frinceeni de Piatră SJ) etc.

Cuvîntul circulă și sub forma *halăoie* „bucată de loc așezat” (Gîlgău SJ), 'depresiune, groapă alungită' (Bogata de Sus CJ, Poiana Blenchii SJ etc.). *Hornoiu (lui Baroc)* „groapă, lăsatură, un fel de albie; ii o hălăoie din deal pînă în vale” (Bogata de Sus), *După Grui* „hălăoie mare” (Vilcelele CJ), *Fundătura* (teren în hotarul satului Poiana Blenchii SJ) „ii o hălăoie printre păduri” (Fălcușa SJ), *Ploscăroaia* „hălăoie, iroagă” (Poiana Blenchii).

E un derivat de la *halău* 'depresiune alungită și mai strîmtă, adîncitură de teren în forma unui halău (= *vălău* 'jgheab pentru adăpat vitele')', frecvent și el în partea de nord a Transilvaniei (BM, CJ, MM, SJ). *Rupturi* „on halău de teren, on jgheab” (Poienile Zagrei BN); *Între Alacuri* „oarecîndva s-o hiit și s-o făcut un halău mare; e o halăoie” (Vilcelele CJ), *Zănoaga* „ii o covată; are așa un halău” (Răstoci SJ) etc. În această zonă am mai întîlnit derivatele *halăucă* și *halăoi*, *hălăoi*: *Numărările* „o halăucă [halăucă] frumoasă” I, *Zăpozii* „halăucă [halăucă], loc mai așezat” II (Chiuești CJ), *Tăuț* „sînt ceva tauri pe-acolo și fîtîni și nește hălăoie [sg. *halăoi*] cu apă” II (Sălișca CJ), *Rîtu Popii* „vine un hălăoi, ca și o albie, pe lîngă pășunea prunilor [= locuitorii din Pruni CJ]” (Calna CJ).

HOAPA „groapă” I, II și **Hopile** „coastă mare cu nește părăuțe, loc rău; sînt ceva gropi” I, „loc rău, ii tă_gropi” II (Sărăcsău AB); **Hoapa** „groapă mare” (Dumbrava CJ); **Hoapele** 1. „pădure” (Orăștioara de Jos HD: Homorodean, VV, 146); 2. „gropi și dealuri” I, „is tot gropi; un loc tot cu girle mari, cu hopuri” III (Tichindeal SB); **În Hoape** „teren cu gropi” (Birghiș SB: id., *ibid.*): *hoapă* (pl. *hoape, hoi*) „groapă” (Mihalț AB, Sărăcsău AB etc.). *Turtuleiele* „niște dealuri, tăt o hoapă și un deal” (Mihalț).

Cuvîntul este perechea feminină a lui *hop* 'groapă în drum', neatestată de dicționare.

HAPINĂ, HOPINĂ. *Hăpina* „coastă” I, „puțină pantă, o groapă” II (Dobricel BN), *Hópinile* „loc hopinos; are așezături, mișcări de pământ” I, „loc hopinos, gropos” II, „e tăt on dîmb și o groapă” III (Măgoaja CJ): *hăpină* (pl. *hăpini*) „a fundătură periculoasă fără apă, groapă” (Arunceuta CJ: S.V.), *hópină* (pl. *hópine*, *hópini*) „groapă [provenită uneori din alunecarea terenului], ponor” II (Măgoaja), „așezătură de pământ; în hopina aceea se adună apă” (Coplean CJ), „loc urnit, gropos” (Dobrocina SJ) etc. *Groapele* „is niște groape, hopine așa” (Poiana Horea CJ).

Am mai întâlnit variantele *hoăpână* (pl. *hoăpâni*) „gîrlă, groapă” I, „gaură, groapă, loc urît” II (Blăjel SB), *hoăpină* (pl. *hoăpine*, *hoăpini*) „groapă” II, „un fel de groapă între dealuri” III (Răchitova HD), „hoguță” II, „mică depresiune” III (Dealul Babii HD), „loc urnit, gropos” (Dobrocina SJ) etc. *Zgauca* „o hoăpină, groapă așa ca un oval” (Dilja Mare HD).

DA înregistrează pe *hopină* ‘asperitate’ (după LB), pl. *hópini* ‘gropi mari pe șosea’ (după N. REV. R. (1910) 86, GR. BĂN.) s.v. *hop*, considerîndu-l un derivat al acestuia. Evident, cuvîntul e un derivat de la *hoapă*, cu suf. *-ină*. În unele regiuni, accentul s-a deplasat de pe sufix pe temă, ca și în sinonimele *scobină* > *scóbină*, *seochină* > *scóchină*.

HOARLA loc de unde izvorăște *Părâu al Zghebos* și *Hoarele* loc de unde izvorăște *Părâu Haiducilor* (Berivoi Mici BV: CHEST. IV, 50/174-f): *hoarlă* (pl. *hoarle*) ‘drum mai adîncit pe panta unui deal sau munte’ (Berivoi Mici: *ibid.*, 16/174-f), ‘albie naturală de scurgere a apelor de ploaie de la munte; scoc natural pe care se dau lemnele la vale într-o pădure’ (Recea BV), „scoacă mai largă; bag lemnele pe hoarla asta de vale” (Dejani BV), sens dezvoltat, prin analogie, de la *hoarlă* (pl. *hoarle*) ‘coș, horn’, cuvînt neatestat de dicționare, notat de noi în (Berivoi Mari și Berivoi Mici, sate acum unite sub denumirea de) Berivoi BV. În Gura Văii BV, *hoarlă* ne-a fost glosat „scăpăt”.

HORLIȚELE „plaiuri tari (= abrupte), mai strîmte, ce coboară pe dunga unei coaste; coboram pe ele lemne cu caii, boii” (Berivoi Mici): *horliță* (pl. *horlițe*) ‘drum mai adîncit pe panta unui deal sau munte’ (Berivoi Mici: *ibid.*, 16/174-f), cuvînt neatestat de dicționare, derivat de la *hoarlă*, cu suf. diminutival *-iță*.

(H)ODO(A)BĂ, HUDOABĂ. *Hodoaba* „pășune; jumătate e mai drept, jumătate pantă dulce” (Giurgești HD: V.B.), *Hodoabe* „coastă de deal” (Pietroasa TM), raportat hazardat în DTB, V, 21, la *hudubă* ‘pasăre răpitoare’, *Hudoabele lui Bocan* „finaț și alunișuri, mlaștini, pantă, mai drept”, *Hudoabele lui Vișu* „ripi, teren alunecos, finaț”, *Hudoabele Gușului* „pădure, aluniș, pantă” (Lăpugiu de Sus HD: V.B.), *Hodoba* I sau *Odoba* II „un podei, un loc mai podeios, mai drept; are și gropi” I, „hoacă între două coaste” II (Ighiel AB: E.P.), *Hodoba* „vale” (Cindești BZ: MDGR III 722) presupun un apelativ **hodoabă*, *(h)*odobă*, **hudoabă*, *(h)*udubă* ‘albie de torent, văgăună, viroagă’, probabil un împrumut din sl. **uduba* (cf. scr. *udubina*) sau un derivat postverbal de la verbul, neatestat de dicționare, *a se hodobi* ‘(despre pământ) a se săpa, a se minca, a se adînci din cauza apelor de ploaie’ (Recea BV; v. *infra*, s.v. *Hodobina*). Varianta a se *hodomi*,

pe care am întâlnit-o în Gura Văii BV (v. *infra*, s.v. *Hodobina*), a rezultat sub influența cuvîntului *hodomoaică*.

Acest verb a avut sau mai are încă și formele **(h)udubi* și este înrudit cu (sau împrumutat din) scr. *udubiti* 'a adîncei, a cufunda'.

Credem că *hudubă* 'colibă, bordei', care, după Ovid Densusianu (*Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 58), „pare să cuprindă în partea întii pe vbulg. *chudă* 'mic'...compus cu o formă sirb. **duba* < *dupsti*, *dubem* 'a săpa'”, este un alt sens al aceluiași cuvînt (împrumutat din slavă sau creat pe teren românesc), bordeiul fiind săpat pe jumătate în pămînt. *Hudubă* figurează în CADE, DM, fără să fie explicat din punct de vedere etimologic.

HODOBANA, HUDUBANA, ODOBANA. *Hodobana* 1. sat [de fapt cătun, grup de case] AB; 2. adîncitură de teren (Sohodol AB: I.T. Stan, *Toponime din comuna Sohodol* (jud. Alba, în *Studii de onomastică*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 254); 3. „e sub un deal, o așezare, loc așezat; groapă” III (Strîmbu CJ); 4. „toloacă între două dealurele, o lăsătură în capătul satului” (Năpradea SJ: E.P.); 5. „pădure; îi ca o șa, ca și un găvan, o lingură mare” I, „îi mai lăsată, ca o ripă mai mică, o deșelătură” II (Someș-Guruslău SJ: E.P.); 6. „un teren între dealuri, mai lăsat; îi fără apă” (Vădurele SJ: E.P.) etc.; *Hudubana* 1. „părăuț abrupt tare, băgat așa-ntre două dealuri foarte apropiate; îi băgat ca pe o hudă în jos” (Măguri CJ: S.V.); 2. „deal cu pășune, cîmp” (Cîmp BH: T. Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 136), același, se pare, cu *Hudubana* depresiune, „o vale în sus”, notată de A. P. în Colești, sat vecin cu Cîmp; *Odobana* „pădure și pe deal și pe vale” (Vesend SB: I.R.): *hოდobană* (prin jud. Arad) adîncitură a terenului, găunoî (DTB, V. 1987, 21), **hudubană* 'idem', **odobană* 'idem', forme derivate de la **(h)odo(a)bă*, **(h)udoabă*, **(h)udubă*, cu suf. -ană. Cf. sinonimele *corobană* < *corubă*, *gropană* < *groapă* etc.

HODOBAȘTEA „teren mai drept, da mai jos, de la cimitir mai jos” I, „platformă; e mai joasă puțin” II, „îi ca un fel de groapă” IV (Căpîlna SJ) presupune un apelativ **hodbăște*, derivat de la **hodo(a)bă*.

(H)ODOBAȘTINĂ. *Hodobăștina* „pășune între păduri; pe mijloc e on părau” [*], „on fel de rit, floștină [= mlaștină]; e gropit” I (Nețeni BN), *Părau Hodobăștinii* II sau *Părau Odobăștinii* I, [*] „secursură, părauț; nu-i părau mare” (Vălioara HD): **(h)odobăștină*, un derivat de la **(h)odo(a)bă*, cu suf. -ăștină. Cf. sinonimele *Corobăștină* (< *corubă*), *Găuraștină* (< *gaură*), prezentate de noi în CL, XXIV, 1979, nr. 2, p. 206.

HODOBINA [hodoɡina] 1. „loc mai jos” I, „loc mai scăzut față de restul de nivel” III (Breaza BV); 2. „pădure pe marginea unei văi” (Cîncșor BV); 3. „finaț către (satul) Ludișor; o fi fost vreodată vreun părau” I, „văioagă, loc mai jos” [*], „e așa ca o troacă de pline” IV (Iași BV); 4. „părau” I, „e o hodomoaică; trece părau prin ea; acesta, cînd vine mare, sapă, face hodomoaică, adică adîncește; vine numai din anumite ploii; cînd nu plouă e seacă” II (Gura Văii BV); 5. „o gaură mare între dealuri; nu e apă; e un șesc rovinos” I (Simbăta de Sus BV); 6. „e o secursură de apă,

o homoacă; e ca un părău; cînd plouă se adună apă mică" I. „apă curgătoare din ploaie" II (Voivodenii Mari, azi Voivodeni BV); **Hodobina** sau **Părău Hodobinii** „părău; izvorăște din hotar și se pierde; cînd plouă este apă pe el" I, „e un părău, ploștină" II (Rîușor BV).

Cu excepția celui din Cineșor, care e în dreapta Oltului, „pe Ardeal", toponimele menționate sînt în Țara Oltului. Evident că și **Hodoghina**, numele unui loc din Racovița AG, descrie (inexact sau cel puțin incomplet ca) „deal" (C. Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru*, Cîmpulung, 1922, p. 104), redă, în formă literalizată, pronunțarea regională [hodoġina], care, prin literarizare, devine **Hodobina**.

Apelativul *hodobină* ‘albie de torent’ este curent în multe localități din Țara Oltului. A fost glosat de către informatori: „groapă mai lungă, surupătură de pămînt" (Berivoi Mari, azi Berivoi BV), „groapă, gaură, loc mai jos, mai urît" (Berivoi Mici, sat desființat, înglobat la satul Berivoi), „un fel de scursură, mai tare (= abruptă), în pădure" (Copăcel BV), „o gaură, viroagă de scurgere de apă; viroagă mai mlăștinoasă" (Mărgineni BV), „loc care se sapă din ploi, se hodo-mește, se bagă în jos; pămîntul se duce și ea rămîne un jerlău" (Gura Văii), „loc mai mlăștin, mai urît și cu surupături" I, „loc unde s-o hodobit, scufundat pămîntul, unde se face o gaură, răvaș de apă, unde sapă apa" IV (Recea BV), „locul unde un drum îi mai jos decît grădinile dimprejur" (Pojorta BV: CHEST. IV, 16/174-b), ‘urmele pe care le lasă șiroaiele de apă care vin de la munte cînd plouă’ (Dejani BV: *ibidem.*, 44/174-d) etc.

Cuvîntul nu figurează în dicționare, deși a fost atestat din Muscel, în forma literalizată *hodoghină*, cu sensul de ‘îpă prăpăstioasă’ (Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, [1901], p. 39). Poate fi o formație slavă (cf. ser. *udubina* ‘adîncitură în pămînt’ sau o creație românească din **hodo(a)bă*, cu suf. -*ină* (cf. sinonimele *scobină* < *scoabă*, *scochină* < *scoacă* etc.

HUDUBAIE [hudubáine] ‘deal rău cu pădure’ (Cosevița TM) și **Hudubái** [hudubáin] ‘teren pe deal cu finete și colibe’ (Pietroasa TM) figurează în DTB, V, 1987, 21, numai în transcriere fonetică și sînt explicate de la *hudubáine* ‘prăpastie’.

După DA, „pe cît se pare, *hodoaba* era odinioară o măsură de capacitate (VASILIU, C) cu care se măsura finul; azi are înțelesul vag de: ceva mare, grămadă mare (PĂSCULESCU, L. P.) și se întrebuintează numai în poezia pop., în rimă cu clăie". În DEX *huhubaie* figurează cu sensurile (reg.) 1. Casă mare, încăpere foarte spațioasă. 2. Ființă monstruoasă, fantastică; monstru. *Odobaie* e definit ‘Art grosser Leiterwagen?’ în TDRG și ‘car mare cu patru boi pentru cărat snopii la arie’ în CADE. Acest din urmă dicționar cunoaște și pe *hudubaie*, *udubaie* ‘pasăre monstruoasă, monstru’. Nici una din aceste forme nu este explicată din punct de vedere etimologic.

În SCRIBAN, D. (*h*)*odobaie*, (*h*)*udubaie* ‘(prin Moldova) mare știubei sau trunchi scobit în care se opărese (se zolese) rufele. Fig. Bănănaie, lucru sau ființă voluminoasă, namilă, monstru. Vehicul mare, (haraba), casă mare (hardughie)’ sînt derivate de la *dubă*. Numai în DM

hudubaie (reg.) 1. Casă mare, încăpere foarte spațioasă. 2. Ființă monstruoasă, fantastică, monstru' e derivat corect din *hudubă*, cu suf. *-aie*.

După părerea noastră, toate aceste forme și sensuri aparțin aceleiași cuvânt. Acesta are sensul fundamental și etimologic de 'obiect adincit, săpat, scobit' și este un derivat de la *hudubă*, **(h)udo(a)bă*, **(h)odo(a)bă*, **udubă*, cu suf. *-aie*. Cf. sinonimele *corobaie* < *corubă*, *hobaie* < *hoabă* etc.

HOLOAMBELE 1. „is niște gropi” (Căpilna SJ), **Holómbele** „teren accidentat” (Maia CJ), **Holombi(le)** „loc urnit, rupt; pășune și finat” (Chiuiști CJ); *holoambă* „groapă” (Căpilna SJ, Cetan CJ, Dobrocina SJ etc.), „gropoi mare” (Sălișca CJ), „așezătură între dealuri” (Valea Groșilor CJ). *Cotroapa* „o cotroapă, o holoambă, o irogoaie, o iroagă” (Fălcușa SJ), *Jgheabu* „holoambă lungă; groapă largă, lungă, între păduri” (Coroieni MM). La Căpilna SJ, Dobrocina SJ, Valea Groșilor CJ etc. am înregistrat și forma de pl. *holoambe*.

HUDĂ. *Huda Afinetului* „groapă lângă Afinet” (Poiana Horea CJ), *Huda Mare* și *Huda Mică* „arată ca două vâgăuni; nu au luncă nimica” (Muntele Filii CJ); *hudă* „vale strîmtă (fără apă) pe panta unui deal sau munte, vâgăună”; „vâgăună înseamnă o hudă, o groapă de ne băgam pe ea la vale” (Muntele Cacovii CJ).

IERUGĂ, IEROAGĂ, IROAGĂ. *Ieruga Dosului* „adîncitură între două dimburi ridicate; ieroagă, zăpodioară; pămînt mai așezat” (Sălnița MM); *Ieroaga* „așezătură printre două coaste, strîmtoare; cînd is ploi cure apă pe ca” I (Răstoci SJ); *Iroaga* [iiróga] sau *Iroaga Țielăului* „e ca un ou în lungime, rotunjită” I, „iroagă, deschizătură între dealuri” II (Baba MM); *Iroaga Sărăturii* „iroagă” (Bîrsaua SJ); *Ierogile* „is numa ierogi” (Chiuiști CJ): *ierugă* „vâlcea, loc mai adîncit între păduri” (Fodora SJ) „jgheab natural” (Strimba, azi Stupini SJ : ALR I, 390/283), cu variantele *ieroagă* (Chiuiști CJ, Dealu Mare MM, Vima Mică MM etc.), *iroagă* [iiróga] (Căseiu CJ, Baba MM, Fălcușa SJ, Poiana Blenchii SJ, Bîrsaua SJ etc.), „adîncitură de teren alungită, vâgăună” (Chiuiști CJ, Vima Mică MM etc.), „hălăoaie, groapă prelungită” (Dealu Mare MM), „loc adîncit unde nu-i părău [= apă curgătoare mică] sau chiar pe unde o vale a secat” (Căseiu CJ), „loc ca o covată între coaste” (Bîrsaua SJ), sens(uri) dezvoltat(e) de la cel fundamental și etimologic: 'canal'.

DA îl cunoaște pe *ieroagă* 'loc neted și cufundat' din Suciul de Sus MM, după VICIU, GL. Cu sensul de 'jgheab natural' a fost notat și de S. Pop în Berința MM (ALR I, 390/357).

MOLDA 1. „loc cu izvoare, cu pămînt lunecos și moale” (Cîlnic AB : CHEST. IV, 46, 62/132); 2. „loc mai lăsat așa jos” (Cîrța SB); 3. *de presiune* (Rețiș SB); 4. loc mai adîncit (Țeline SB) etc.: *moldă* (pl. *molde*), 'groapă alungită de forma unei albi, a unei copăi', apelativ care nu figurează în DLR. L-am întîlnit în Sărata SB (v. CL, XXIV, 1979, nr. 2, p. 208, s.v. HOABĂ). În Sibiu, S. Pop l-a notat ca răspuns la întrebarea pentru 'curmătură' (ALR I, 393/125), iar în Mediaș SB a notat derivatul *moldos*: „(loc, teren) mai jos, mai moidos” (*ibid.*, 393/144).

POSTAVA „groapă frumoasă, mare; parcă-i o postavă” II, „îi tumna (= tocmai) ca o postavă de pită” III (Mărgău CJ): *postavă*

‘groapă alungită, de forma unei albie, a unei copăi’, sens neatestat de DLR, dezvoltat prin metaforă de la *postavă* ‘covată, albie, copaie’. *Groapa Dodii*, „teren albios (= ca o albie), o *postavă* mai largă, mai întinsă oleacă” (Serind-Frăsinet CJ).

TROACA „văgăună, scoabă; o găvîrnă mare; e numa mlaştină; e dîlnă dincoace, muntele dincolo” (Cîmpu lui Neag HD); **Troaca Crîngului** „îi exact ca o troacă” (Vîlcelele Rele HD); **Troaca Pogorii** „dolină” [*], „e în formă de troacă, de gafcină; o dolină, o goavă” I, „finaţ; e o troacă, scoabă” II (Uric HD): *troacă* ‘groapă alungită, de forma unei albie, a unei copăi’, sens neatestat de DLR, dezvoltat prin metaforă de la *troacă* ‘covată, albie, copaie’. *Groapa Boarului* „pășune; are on loc mai așezat, o *troacă*” (Biia AB), *Muchia Zgîrdii* „e o muchie; are pe ea niște *troace*” (Viezuri AB), *Cornii ai Mici* „o *troacă* de loc” (Cheia CJ: S.V.), *Hoanca Oilor* „îi o *troacă*” II (Poiana Horea CJ), *Piglauăle* „dealuri între niște *troci* de pămînt” (Vîlcelele CJ), *Scobilu* „o *troacă* între două culmi” (Federi HD), *Scoaba* „*troacă*” și *Scoaba Verde* „scoabă, *troacă* între păduri” (Petros HD), *Hoaga Crișanului* „scobitură, o *troacă* așa” (Vîlcelele Bune HD) etc.

Noiembrie 1989

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

Fuște. CADE înregistrează acest cuvânt moștenit din latină (< lat. **fustum**) cu două sensuri învechite : „bită, toiag” și „suliță, lance”, precum și cu un al treilea : „frunzele de ceapă împreunate într-o tulpină virtuoasă, în virful căreia se fac semințele”. DA adaugă celor două sensuri învechite două subsensuri regionale : „prăjină groasă, ca pe [sic] mină, (numită în Țara Oltului «palită»)” și (în forma **fuștiu**) „baioneta de la pușcă”, lucrind aparte un cuvânt **fiștiu** (cu variantele **fișchiu**, **fuștiu**) „semințele care se fac pe virful cozilor de la usturoiul de toamnă”, „fusul sau tuleiul usturoiului de toamnă”, „mlădițele cele tinere și lungi [de usturoi] care ies primăvara și la capătul căroră e sămînța”, cuvînt pe care îl consideră cu etimologia necunoscută, dar făcînd remarcă : „Dacă forma **fuștiu** e cea primitivă, s-ar putea să avem a face cu un sens figurat al cuvîntului **fuște**, din al cărui plural **fuști** s-a putut reface un singular **fuștiu** > **fiștiu**”. SCRIBAN, D. tratează termenul **fuște** (cu varianta **fuști**) cu două sensuri învechite : „ciomag” și „suliță” și unul regional : „fuștel (la ceapă și la războiul de țesut)”.

Între răspunsurile la chestiunea 6013 = „cozile de ceapă (frunzele verzi)” din *Chestionarul ALR II* (răspunsuri publicate în ALRM SN I h 130, **Foi de ceapă**) s-au înregistrat și **fustă** „care face sămînță” în punctul 723, **fuste** [s, p] „care poartă sămînța” în punctul 728 și **fuști** [p m] în punctul 899. În primele două puncte menționate s-au mai notat și **frunză**, **frunze** „cele fără sămînță” în punctul 723 și **foi de ceapă** în punctul 728, iar materialul publicat le-a reținut doar pe acestea, omițînd termenii **fustă** și **fuște**, înregistrînd însă pe **fuști** din punctul 899. Acest fel de a proceda al redacției volumului este cu atît mai inexplicabil, cu cît pe hartă figurează și răspunsuri ca **strujan**, **tuleu** (în punctul 551) sau **dudă** (în punctul 836), care nici ele nu pot fi considerate răspunsuri exacte pentru ceea ce Emil Petrovici, anchetatorul ALR II, într-o redactare nepublicată a acestui material, numea „cozi de ceapă (feuilles de l'oignon)” și formula (ambiguu) întrebarea : „Cum numiți la ceapă ceea ce crește mare și verde în sus din pămînt?” **Fuște** [s, p] și **fuști** [p m], ca și varianta **fustă** (care este un singular refăcut) înseamnă, cum ne arată și explicațiile de pe fișele din punctele 723 și 728, „cotorul de ceapă în virful căruia se fac semințele” și ele constituie noi atestări pentru sensul pe care CADE și SCRIBAN, D. îl considerau subsumat, sub 3., lui **fuște**, iar DA îl lucra, cum am văzut, ca un cuvînt aparte. Atestarea, ca răspuns la chestiunea 6013, a formei **fuște** impune considerarea lui **fuștiu** și **fiștiu** (vezi DA) ca variante lexicale ale acesteia, sensul consemnat aici fiind o extensie semantică (și nu un sens figurat) al vechilor sensuri ale lui **fuște**, sub care trebuie tratat, așa cum s-a și procedat în CADE și SCRIBAN, D.

O formă **fusti** „ceapă crescută” mai apare și ca răspuns incidental la chestiunea 847 = „curechiul neformat, căpățină mare, fluștan” din ALR I, în punctul 764. Dar răspunsurile la această chestiune mai oferă și alte date. Nștiind exact *cum* a fost formulată întrebarea (cum nu știu în general, deoarece *Chestionarul* nu ne spune decît ce s-a întrebat), presupunem că, deoarece chestiunea precedentă (= 846) urmărește termeni pentru „căpățină de varză”, prin opoziție cu aceasta, întrebarea pentru chestiunea 847 a fost uneori decodată și ca referindu-se, implicit, la varza care nu este utilizabilă comestibil, indiferent din ce motive. Probabil astfel s-au putut înregistra răspunsuri ca *răsad, curechi sterp*, [curechi] *nemvelit, brusturi, foi, curechi lung, frunzar, varză crescută, curechi crescut, varză crescută în sus, o dudă, varză cu fus, face fus, lung în sus, înfloreste, varză de sămînță* etc. Este evident că ele au în vedere planta aflată în stadii de dezvoltare diferite. Ținînd seamă de răspunsuri ca cele din punctele 229 (*crescut în sus*), 537 (*face fus*), 825 (*varză cu fus*) etc., putem explica și înregistrarea unora ca **fusti** [s] [sugerat] în punctul 700, **fusti dă vârză** [p] în 986, **fûște** [p] în 690 (niște ~), **fûștă** în 725 (o ~ de vârză) și **fiști** în 508 (un ~), toate referindu-se, credem, la varza al cărei cotor a crescut în sus (și pe care vor apărea florile).

La aceeași realitate trebuie să se refere și derivatul **fustân**, înregistrat de asemenea ca răspuns la întrebarea 847, în punctul 730, 740, cu variantele **foștân**, -i în 402, **fluștân**, -i în 746, 940 [sugerat], [ezită], **fluștâni** [p] în 571 (~ de *euréchi*), **floștân**, -i în 215, 217, 350 [sugerat], 354 (~ de *euréchi*), **flostân**, -i în 270, precum și adj. **fiștiós** în 508 și **îmfustăt** în 516. În formele cu -l- am considerat posibilă apariția acestei consoane prin „despicare” (vezi S. Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, 1959, p. 121). Precizăm, pentru acest fenomen, că între termenii notați ca răspuns la întrebarea 847 s-a înregistrat, în Transilvania, și **vojói**; două puncte situate în aria sa de răspîndire (= 283 și 320) evidențiază forma **vlojói**.

Răspunsurile la cele două întrebări din ALR I și ALR II aduc noi atestări pentru sensul 3. al lui **fuste**, completîndu-l, cum am văzut, cu un subsens, și conturează aria de răspîndire a termenului (în accepțiile precizate), a variantelor și derivatelor menționate într-o zonă largă, cuprinzînd Maramureșul, nordul Transilvaniei, Moldova, Muntenia și Dobrogea.

Noiembrie 1989

DOINA GRECU

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

Dacă etimologia unor adjective de tip participial¹, terminate în -at și provenind de la substantive, este just menționată în dicționarele limbii române: **colțat** (*colț* + suf. -at), **dințat** (*dinte* + suf. -at), **inelat** (*inel* + suf. -at), **pelinat** (*pelin* + suf. -at), **pintenat** (*pinten* + suf. -at), **rădăscat** (*rădașcă* + suf. -at), **rămurat** (*ramuri*, pl. lui *ram* + suf. -at), **rotat**

¹ Pentru detalii și bibliografie, vezi Theodor Hristea, *Derivarea regresivă postparticipială în limba română*, în LR, XXIX, 1980, nr. 5, p. 497—500.

(*roată* + suf. *-at*) etc., etimologia altora, din aceeași categorie, nu este întotdeauna la fel interpretată, în sensul că derivarea nu apare marcată de sufixul *-at*. Acest sufix, după cum se știe, dă derivatului semnificația generală „care este ca obiectul exprimat de substantivul bază, cu înfățișarea sau în forma acestuia”. Pentru exemplificare semnalăm câteva situații de acest fel: *mansardat* „care se află la mansardă” (DLR : de la *mănsardă*), *măciucat* „cu măciucă” (DLR : de la *măciucă*), *mărgelat* „care este împodobit cu mărgele” (DLR : de la *mărgele*), *măzărat* „cu bobul mare ca mazărea” (DLR : de la *mazăre*), *meleat* „răsucit în spirală ca o cochilie de melc” (DLR : de la *mele*), *moțat* „care are moț” (DLR : de la *moț*), *rotilat* „în formă de roată” (DLR : de la *roată*), *săbiat* „care este ca o sabie” (DLR : de la *sabie*), *talentat* „care are talent” (DLR : de la *talent*) și altele.

În afara celor de mai sus există și cazuri de adjective în etimologia cărora nu se recunoaște etimonul de la care ne-am aștepta să derive. În acest sens ne-a reținut atenția adjectivul *roșcat*, derivat (după DLR) de la *roșcă* + sufixul *-at*.

Roșcat are sensuri adjectivale și substantivale dezvoltate. Menționăm (după DLR) principalele înțelesuri ale termenului : I. Adj. 1. Cu reflexe roșietice (*Și fulgeri purced adeseori din nori roșcăți și turburi*. CALENDARIU (1814), 83/4, ca primă atestare). (Despre părul oamenilor) Blond sau castaniu bătind în roșu. (Despre părul sau blana animalelor) Galben-castaniu bătind în roșu. 2. (Despre față ; p. e x t. despre oameni) Roșcovan, rumen. II. Subst. 1. S.n. Culoare care bate în roșu. 2. S.m. și f. Nume dat animalelor domestice cu părul roșcat.

În ce privește substantivul *roșcă*, acesta înregistrează după același dicționar următoarele sensuri și atestări : 1. Persoană cu părul roșcat sau cu fața roșcată (POLIZU, GHETIE, R.M., BARCIANU, ȘĂINEANU, D.U.). 2. Nume dat animalelor cu părul roșcat (DDRF ; JIPESCU, 0.51 ; LIUBA-IANA, M.115 ; H I 139, II 79, 88, 131, 243, VII 259, IX 284, X 85, XI 7, XII 112, XVII 34).

După cum observăm, sub aspect semantic adjectivul *roșcat* este cu mult mai extins ca sensuri și arie de circulație decît substantivul *roșcă*. De asemenea, și din punct de vedere al vechimii atestărilor între cei doi termeni există deosebiri (atestările de la *roșcat* sînt anterioare celor de la *roșcă*).

În acest caz nu considerăm că adjectivul *roșcat* își are proveniența în substantivul *roșcă*, ci mai degrabă el trebuie pus în legătură cu *roșu*, fapt menționat și de unele dicționare ale limbii române (TDRG ; DEX : cf. *roșu*, *roșcă* ; SCRIBAN, D., VASILE BREBAN, *Dicționar general al limbii române*, 1987 : de la *roșu*). O formă ca **roșuat* din cauza hiatului era greoaie și ea ca atare nu s-a impus în limbă. Termenul *roșcat*, conținînd consoana *-c-*², s-a putut naște prin analogie cu forme ca : *bășicat*, *mușcat*, *pișcat*, *tărcat*³.

² O explicație similară, pentru prezența lui *-l-* din *catifelat* (denumit de autor „interfix”), vezi la Theodor Hristea, *art. cit.*, p. 498.

³ În legătură cu *tărcat* face precizarea că etimologia dată în general de lucrările lexicografice de pînă acum (cf. magh. *tarka*) nu este suficientă pentru a explica forma românească a cuvîntului. Ni se pare mai convingătoare etimologia : — Din magh. *tarka*, format după modelul cuvintelor românești în *-at*.

La acestea mai adăugăm și faptul că în general nuanțele unei însușiri de bază sînt exprimate de cele mai multe ori printr-un derivat al cuvîntului care indică însușirea sau trăsătura fundamentală (ex. *alb-albicios*, *alburii* „care bate în alb”; *albastru-albăstriu*, *albăstrii* „care bate în albastru”; *galben-gălbui*, *gălbui* „care bate în galben”; *negru-negricios* „care se apropie de negru”; *verde-verzui* „care bate în verde”; *mare-măricel*, *mărișor* „care este destul de mare”; *mic-micuț*, *micuțel*, *mititel* „de dimensiuni sau de proporții mici”). Aceste exemple ne fac să credem că și de la *roșu* s-a format *roșcat* (cf. și *roșiatic*, *roșcoran*) cu sensul de bază „care bate în roșu”.

Noiembrie 1989

VALENTINA ȘERBAN

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

ELIPSĂ GRAMATICALĂ ȘI GLISARE

D. D. DRAȘOVEANU

1. *Definiția*. Elipsa, după cum se știe, este definită fie prin termenul *omitere*¹, fie prin aproximativ sinonimul acestuia, *suprimare*².

Citeva adnotări :

a) dacă avem în vedere factorul „intenționalitate”, mobil al elipsei, atunci *definien*s-ul mai potrivit ar fi *suprimare* :

b) deși definită prin „act” (suprimarea), elipsa este în mod curent înțeleasă ca „rezultat” (al suprimării), anume ca „absență”; neajunsul este ușor de înlăturat, adoptînd modelul — oferit de numeroase definiții — „actul de a... și rezultatul lui”; în acest fel, pe de o parte, s-ar pune în evidență relația cauză—efect, pe de alta, s-ar obține posibilitatea referirii, în descriere, exclusiv la act sau exclusiv la rezultat. (În acest caz, sensul lui *elipsă*, evident, nu s-ar limita la cel etimologic.)

c) Adjectivul *eliptic* este folosit cu două sensuri, opuse : 1) „din care absentează”, ex. *expresie eliptică*³, și 2) „care absentează”, ex. *predicat eliptic*⁴.

1.1. Elipsa gramaticală și alte fenomene ale absenței.

Latinescul *definire* însemnînd „a stabili margini”, tot de definiție ține și fixarea sferei elipsei, sferă care ar trebui să intre în relație de excludere cu ale celorlalte fenomene de „absență”. Această delimitare, pe unele porțiuni, nu este ușoară⁵; faptul este explicabil, dat fiind specificul domeniului. La rîndul lor, nici cele de mai jos nu-și propun decît ca prin cîteva precizări să motiveze încadrarea unora dintre structurile de sub **3.1.** : de ce, de exemplu, în *Ion a votat pentru*., nu avem suspensie, ci elipsă.

1.1.1. Deosebirea dintre *elipsă* și *brevilocvență* (*brahilogie*) se ridică la opoziția dintre *existența* unui fapt de limbă suprimat (*elipsa*) și *inexistența* unui asemenea fapt (*brevilocvența*), inexistență fie absolută, fie rezultată prin dispariția lui nu numai din vorbirea interioară, ci chiar din conștiința vorbitorului : în fața cartonașului cu *6 lei/kg*, nici în vorbirea

¹ GA, p. 397.

² Dragomirescu, s.v. *elipsa*.

³ GA, p. 403.

⁴ „Subiectul și predicatul sint eliptice, deduse din...”, GA, p. 69; folosirea adjectivului cu sensul 2) o considerăm nerecomandabilă; de altfel, în DEX, s.v. *eliptic*, acest sens nu este consemnat.

⁵ „Uneori e greu de delimitat elipsa” (GA, p. 400). Vezi, *ibidem*, § 940 și § 941.

interioară nu se realizează structura „aceste mere costă”⁶ și nu se realizează, întrucât este suplinită situațional, de contextul extraverbal.

1.1.2. Limita dintre *elipsă* și *subînțelegere* nu pune probleme: *elipsa* — *absență prin suprimare*, *subînțelegerea* — *absență prin nonrepetare*.

1.1.3. Limita dintre *elipsă* și *suspensie* ar fi cea dintre *suprimare* și *noncontinuare* (= *întrerupere*); „definite” însă prin acești termeni, sferele celor două fenomene intră într-o relație de aproximativă identitate: *suprimarea* produce și ea o *întrerupere*, iar segmentul *suspendat* este și el unul *suprimat*; în plus, segmentul *suspendat* — cel mai frecvent, terminal — *nu este numai terminal*⁷. Deosebirea — în afară de mobilurile afective, cuprinse în descrieri, dar necuprinse în definiții — nu rămâne a fi decît una de ordin „suprasegmental”: *suspensia* comportă o anumită *intonație*, marcată în scris prin cele trei puncte... de *suspensie*.

Remarcă. O trăsătură distinctivă în plus s-ar putea obține raportînd cele două fenomene la „telegramă”: *elipsa* este *proprie* și *caracteristică* telegramei, pe cînd *suspensia* este *improprie* acesteia.

(Despre *elipsă* și *subiectul inclus*, vezi *infra*, 3.1. (4).)

2. *Distanță* și *ocupanți*. Adevăr saussurian axiomatic, vorbirea, ca semnificant, nu cunoaște decît o singură dimensiune, *linia*, *lungimea*⁸. Elementele constitutive ale vorbirii, în planul menționat, ocupă — sînt *ocupanți* — fiecare cîte un segment din această lungime, o *distanță*.

Abrevierile din cele ce urmează: *c.* = complement; *D* = *distanță*; $((D))$ = *D* lăsată de ocupantul suprimat, în *elipsa* de tip *a*; $((D))$ = *D* lăsată de ocupantul suprimat, în *elipsa* de tip *b*; *E* = *elipsă*; *eps* = element predicativ suplimentar; *np* = nume predicativ; *Oc.S* = ocupant suprimat, în *E* de tip *a*; *Oc.1S* = primul ocupant, suprimat, în *E* de tip *b*; *Oc.2* = ocupant ulterior, glisat pe *D*, $((D))$, lăsată de *Oc.1S*; *Td* = transformandum; *Tt* = transformatum.

2.1. Suprimarea unuia (sau a mai multora) din acești *Oc.* nu înseamnă *ipso facto* și suprimarea *D* deținute de *Oc.* respectiv. Pentru a urmări ce se întîmplă cu *D*, comparăm exemplele de mai jos, considerate ca *Tt*: *a laudă înțelepciunii* și *b cinci la puterea*...

Ca notă comună, constatăm că și în *a*, și în *b*, *Td* conține cîte un *Oc.* (*adusă* în *a*, *ridicată* în *b*), absent din *Tt*.

Diferența. În *a*:

1) *Oc.*, după suprimarea sa, lasă în *Tt* un gol⁹, o *D* ce rămîne liberă, neocupată, dar reală: *laudă (D) înțelepciunii*.

2) *Oc.*, chiar absent din *Tt*, face parte din structura supusă analizei; altfel, *înțelepciunii* nu ar fi c. indirect (datival), al verbului absent¹⁰ (*adusă*), ci atribut (datival) al substantivului *laudă*.

⁶ Exemplul și comentariul, după Pușcariu, p. 126. Vezi, tot acolo, și alte exemple. Sugestivă pentru deosebirea dintre *elipsă* și *brevilocvență* este comparația aceluiași autor: *brevilocvența* — „coada ursului, scurtă din fire”, *elipsa* — „coada tăiată a cîinelui” (autorul își cere iertare „pentru această comparație trivială”), p. 127.

⁷ Pentru exemple, vezi Dragomirescu, s.v. *elipsa*, și GA, p. 402.

⁸ Saussure, p. 103.

⁹ Pușcariu — trimițînd la K. Bühler — folosește cuvîntul *goluri* cu alt sens, anume sensul pe care-l are în sintaxa actuală termenul *poziție* (vezi Pușcariu, p. 149—161).

¹⁰ GA, p. 163.

3) Spre deosebire de *b*, *el*, *Oc.*, își păstrează calitatea relațională de termen sau de relator, inclusiv funcția.

În *b*:

1) *D*, rămasă după suprimarea lui *ridicat* (*Oc. 1S*), nu se păstrează liberă, ca în *a*, ci este ocupată de un alt *Oc.*, *la puterea*; vom spune despre *la puterea* că a glisat¹¹, de la dreapta la stînga, constituindu-se într-un *Oc. 2* (— ca al doilea).

2) În analiză, *Oc. 1S* nu face parte din structura supusă analizei; el este căutat în *Td* numai cînd se urmărește explicarea structurii lui *Tt*: în exemplul nostru, prin *Oc. 1S* (*ridicat*) se explică ocurența locativului *la* la dreapta substantivului *cinci*.

3) Prin glisare — totdeauna, de la dreapta la stînga — *Oc. 2* preia funcția lui *Oc. 1S*: în exemplul nostru, *Oc. 1S* — atribut; *Oc. 2* devine, din c. de loc, atribut.

3. Deosebirile constatate impun clasificarea elipsei. Criteriul se subînțelege; *E* de tip *a* — neurmată de glisare, *E* de tip *b* — urmată de glisare. În ce-l privește pe *Oc. S*, am spune că în *a* el rămîne la suprafață, iar în *b* trece în adîncime.

3.1. *E* — factor fie necesar, fie util în interpretarea sintactică. Pentru lista de exemple de mai jos, reținem numai dintr-un grup de a căror interpretare sintactică nu se poate face fără a se recurge la *E*.

E de tipul *a*.

a) Prin *E*, conținutul unor structuri se pune în concordanță cu „logica lucrurilor”.

(1) *Este căsătorit (D) cu doi copii*. Fără *Oc. S*: și este, înțelesul ar fi absurd. Notă: *cu copii* nu a glisat, nu este deci *cps*, ci *np*, într-o structură eliptică.

(2) *O cumpăr, fiindcă (D)-mi va fi necesară*. Fără *Oc. S*: știu / anticipez că, subordonata ar fi o cauzală posterioară regentei sale.

b) *E* — argument sintactic

(1) Imposibilitatea *E* în *La școală învățăm [lucruri(?!)] de toate* îi exclude lui *de toate* funcția de atribut „pe lingă un complement... eliptic”¹² și obligă la acceptarea unui c. *partitiv*¹³.

(2) *Juxtapunere* și *pseudojuxtapunere*. Comparăm structurile: 1) (*D*) *ai carte, ai parte* și 2) *ba intră, ba iese*; în 1), juxtapunerea este manifestarea unei posibilități, aceea de suprimare a *Oc.*, conectivul *dacă*; în 2), unde *E* este inexistentă, juxtapunerea este manifestarea unei necesități; se impune, de aceea, cu privire la juxtapunere, deosebirea dintre *pseudojuxtapunere*, ex. 1), și *juxtapunere* (cea autentică), ex. 2).

(3) *Nici Ion (D) nici Maria...*; *A învățat (D) deci a știut*. Prin faptul de a nu fi fost văzută conjuncția și ca *Oc. S*, *nici* și *deci* au fost și mai sint considerate conjuncții și nu adverbe¹⁴.

(4) Subiectul *inclus* „în desinența verbului” este imposibil de imaginat. În termenii *E*, ai *D*, întocmai ca subiectul de pers. 3, și cel

¹¹ Despre „glisare”, pe larg, vezi Drașoveanu, 1989, 2.4.1.

¹² GA, p. 400.

¹³ Drăganu, p. 84.

¹⁴ Pe larg, despre calitatea de adverbe a lui *nici* și *deci*, vezi Drașoveanu, 1968, p. 29—30.

de pers. 1 și 2 poate fi Oc.S, care lasă, prin suprimare, o *D* la fel de *extrapredicativă*, la fel de *neinclusă*...¹⁵.

(5) Locuțiunea verbală *a ține minte* este cert tranzitivă (*țin minte povestea*), fapt care pune în discuție funcția lui *minte*¹⁶: dacă *minte* ar fi c. direct (cum ar rezulta din testul *ce țin?*), ar însemna ca el să blocheze valența acuzativă a monotranzitivului *țin*, producând intransitivitatea locuțiunii, intransitivitate contextuală: pe scurt, c. direct este ori *minte*, ori *povestea*: c. direct fiind *povestea*, *minte* este altceva, și anume c. de loc: *țin (D) minte*, în care *D* a rămas reală (Oc.S: *în*); precizăm că aici, prin *E*, se explică sintactic o structură a limbii române contemporane, ceea ce nu e totuna cu existența sau inexistența lui *în* din această structură în conștiința vorbitorului.

c) În termenii *E* pot fi formulate *generalizări* cum sint:

(1) Nu tot ce rămâne după suprimarea lui *a fi* — chiar dacă acesta este asemant — este *eps*. În (*D*) *bolnavă, Mariei i-a fost imposibil...*, *bolnavă* nu este nici atribut, pentru că nu se acordă și în caz cu *Mariei*, nu este nici *eps*, pentru că nu a glisat pe *D* lăsată de Oc.S: *fiind*; *bolnavă* este o propoziție (aici, cauzală) „redușă la *np*”.

(2) Ce rămâne după suprimarea lui *a fi* semantic nu este *eps*. În *pe fetiță o văd (D) acolo, acolo* nu glisează pe *D* lăsată de Oc.S: *fiind, aflându-se*, ci rămâne c. de loc al verbului suprimat¹⁷.

(3) Adverbele nume predicative nu sint predicative. În (*D*) *probabil*, predicativ, purtător de predicatie, este Oc.S: *este*¹⁸.

d) Prin *E* se rezolvă *incompatibilități* gramaticale.

(1) *B. a îndrăznit (D) un șut...* Fără Oc.S: *să tragă*, ar însemna ca *un șut* să fie c. direct al lui *a îndrăzni* or, *a îndrăzni*, chiar dacă ar fi tranzitiv, cum îl dau dicționarele¹⁹, nu poate avea c. direct exprimat prin substantiv.

(2) (*D*) *De-astea s-au mai văzut*. Fără Oc.S: *lucruri*, ar însemna să acceptăm drept subiect o construcție prepozițională, în timp ce subiectul este legic nominal. *De-astea* nu a glisat, rămânând atribut *partitiv*.

(3) *N-am încotro (D)*. Fără golul predicativ²⁰ (*să mă duc, ...*) sau infinitival (*mă duc*), ar însemna ca adverbul relativ, c. de loc în subordonată, să fie c. direct al lui *am* (incompatibilitatea ar fi între adverb și c. direct)²¹.

(4) 1) *A votat pentru (D)*, 2) *A votat contra (D)*. Fără admiterea golului acuzativ din 1) și a celui genitiv din 2), ar însemna ca *pentru* și *contra* să nu fie prepoziții, ci adverbe; ele nu sint, nici în asemenea structuri, adverbe, ci prepoziții. Argument semantic: ca orice prepoziție, ele sint *poziționante*, a „ceva” față de „ceva”; al doilea „ceva” este, în structurile discutate aici, un Oc.S: *a votat pentru [plecarea în excursie]*.

¹⁵ Mai pe larg, vezi idem, 1982, p. 41.

¹⁶ Locuțiunile sint sintactic analizabile.

¹⁷ Idem, 1989, 2.4.1., 2).

¹⁸ Idem, 1973, p. 268, 2.1.

¹⁹ DEX, s.v. a îndrăzni.

²⁰ Despre regimul verbal-personal (= predicativ) al conectivelor subordonante, interpropoziționale, vezi Drașoveanu, 1968, p. 20–22.

²¹ Pentru excepțiile de tipul *invață rusește*, vezi GA, p. 153.

(5) *Au discutat însă (D) fără să ajungă la un rezultat. Fără al doilea au discutat*, am avea două conjuncții la un singur predicat; ar însemna ca propoziția a doua să fie simultan și coordonată prin *însă*, și subordonată prin *fără să* ²².

e) *E* motivează ocurențe: în ex. *N-a venit (D) decât Ion*, Oc.1S: *altecineva* îl motivează pe *decît* ²³.

E de tipul **b**.

a) Prin *E* ca moment penultim al transformării — ultimul este glisarea — se explică integral *eps* obținut (și nu primar). Oc.1S — verbul *a fi* asemantîc — poate fi: *fiind — o căd ((D)) voioasă, să fie — cărțile acelea meritau ((D)) citite, și este — lumină este ((D)) destulă*. *Eps* este, în termenii de mai sus, ai *E*, un Oc. glisat, un Oc.2.

b) *E* explică, uneori argumentează, schimbările de funcție ale subordonatelor.

(1) *((D)) că a zis ce-a zis este...*, în care Oc.1S: substantivul-subiect *faptul*, de unde subordonata, din *atributivă*, a devenit *subiectivă*.

Observație. Pe *faptul* de aici, existent în structura lui *Td*, nu-l vom confunda cu substantivul *faptul* prin care echivalăm o subordonată: în *Cînd se culcă devreme este pentru că...*, *faptul* nu există în *Td* (**faptul cînd...*), ci este un echivalent creat de noi pentru a argumenta, a verifica funcția subordonatei. *Cînd se culcă...* aici *subiectivă*.

(2) *Am găsit-o ((D)) cum o știi*. Oc.1S: un adjectiv, de ex. *voioasă*, iar Oc.2, din modală a adjectivului, a devenit *predicativă* suplimentară.

(3) *În il doare ((D)) unde s-a lovit.*, Oc.1S: subiectul *locul*, deci subordonata, din *atributivă*, a devenit *subiectivă*.

Observație. Dacă Oc.1S este *acolo* atunci Oc.2 este subordonată de loc pentru că preia funcția lui *acolo*.

(4) *În Nu-i ((D)) unde să stai.*, subordonata, de asemenea, din *atributivă* (a lui *locul*), a devenit *subiectivă*.

c) Substantivele care nu denumesc procese sînt incompatibile semantic cu prepoziții locative *la dreapta* lor. În ciuda acestei incompatibilități, prin *E* ocurența lor devine explicabilă; exemple (adăugîndu-le celui de la 2., b): *floare ((D)) la ureche, vacanță ((D)) la mare, o întîmplare ((D)) în munți*, în care Oc.1S este ușor de dedus, *prinsă, petrecută*.

3.2. O structură ce nu poate fi încadrată integral nici la *E* de tip **a**, nici la *E* de tip **b** este *De-aș ajunge!*. Trăsăturile, două, îi sînt contradictorii: 1) Prin *de (dacă)* ea este subordonată; ca subordonată, presupune o regentă suprînată; am fi deci în prezența unei *E* de tip **a**. 2) Ca intonație, ea este *exclamativă*, iar exclamative nu pot fi decît principalele (regente sau nu); admițînd-o ca principală, ar însemna să o admitem ca a fi glisat pe *D* rămasă după suprimarea regentei; am fi deci în prezența unei *E* de tip **b**; 2') dar și glisarea, și calitatea de principală sînt împiedicate de *de* care, ca orice conjuncție — spre deosebire de adverbele și pronumele interogative / exclamative / relative —, nu poate

²² Despre relația „1 la 1” între conjuncțiile subordonatoare și predicatele subordonatelor, vezi Drașoveanu, 1971, p. 329, 3.4.0.

²³ Despre astfel de omiteri, vezi Crașoveanu, p. 154—155.

fi exclamativă. Lăsind să vorbească faptele, structura are un caracter *hibrid*: este o propoziție *subordonată*²⁴ (— dată fiind conjuncția) *exclamativă* (— dată fiind intonația, aceasta, preluată de la regenta suprimată); ea rămâne eliptică, eliptică de regentă, iar ca *E* se încadrează la *E* de tip *a*, fără glisare.

BIBLIOGRAFIE

- Crașoveanu D. Crașoveanu, *Observații asupra complementului de excepție și a subordonatei corespunzătoare*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 151—158.
- Dragomirescu Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975.
- Drașoveanu 1968 D. D. Drașoveanu, *Observații asupra cuvintelor relaționale*, în CL, XIII, nr. 1, p. 19—32.
- 1971 D. D. Drașoveanu, *O categorie sintactică — unicitatea*, în CL, XVI, nr. 2, p. 325—335.
- 1973 D. D. Drașoveanu, *Sintagma verb + adjectiv — o certitudine?*, în CL, XVIII, nr. 2, p. 265—277.
- 1982 D. D. Drașoveanu, *Nominativul și acuzativul — schițe sintactice cu adnotări*, în CL, XXVII, nr. 1, p. 37—46.
- 1989 D. D. Drașoveanu, *Propoziții contrase și propoziții abreviate (II)*, în CL, XXXIV, nr. 2, p. 123—134.
- Drăganu N. Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, 1945.
- GA Gramatica limbii române, vol. II, Editura Academiei R. S. România, București, 1963.
- Pușcariu Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, 1940.
- Saussure Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1971.

ELLIPSE GRAMMATICALE ET GLISSEMENT

(Résumé)

L'article contient trois parties : dans 1., à titre de définition, l'ellipse (*E*) est confrontée à d'autres phénomènes d'absence ; dans 2., *E* est divisée en *E* non suivie et en *E* suivie de glissement ; dans 3., sont présentés, par des exemples commentés, les problèmes syntaxiques qui trouvent leur solution par *E*.

Noiembrie 1989

Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

²⁴ Pentru o încadrare diferită, vezi GA, p. 401.

INTERJEȚIA LA ÎNCEPUTUL POEZIEI ROMÂNEȘTI*

EUGEN CÂMPIEANU

Studierea sub raport stilistic a unei părți de vorbire cum e interjecția prezintă mai multe avantaje. Mai întâi, poate fi străbătut întregul text supus observației, poezia mai degrabă și mai ușor decât proza, extrăgându-se pe fișe de lucru lexicale toate interjecțiile întâlnite, ori de câte ori apar ele, pentru a se stabili astfel și frecvența lor. Fiind, apoi, relativ puține la număr, ele permit cu mai mare facilitate urmărirea și identificarea diverselor nuanțe de sens, fapt deosebit de important mai ales pentru interjecțiile polisemantice. O asemenea cercetare contribuie, printre altele, la mai buna definire a interjecției ca mijloc stilistic specific, precum și la stabilirea specificității stilului poetului, a preferințelor și a gustului estetic al epocii respective, ajunsă la un anumit grad de dezvoltare poetică. Aducând cercetarea până în perioada actuală a creației poetice¹, se va putea constitui și o perspectivă istorică atît în privința modului de folosire a interjecției, ca parte de vorbire și mijloc stilistic, cît și în ceea ce privește evoluția stilurilor literare individuale. Pentru studiul de acum am luat în considerare poeziile primilor trei Văcărești — Ienăchiță, Alecu și Nicolae Văcărescu —, ale lui Costache Conachi, Iancu Văcărescu, Vasile Cîrlova, Grigore Alexandrescu, Cezar Bolliac și Anton Pann.

Frecvența absolută sau procentuală a unui lexem într-un text oarecare depinde desigur și de dimensiunea textului. Într-un text redus sau minim ea poate fi ușor pusă sub semnul accidentalului ori ar primi explicații legate în mod strict de relațiile sintagmatice în care este așezat lexemul respectiv.

Dintr-un asemenea neajuns pot izvari și considerațiile noastre privind utilizarea interjecției la Ienăchiță, Alecu și Nicolae Văcărescu. Astfel, la Ienăchiță Văcărescu se poate spune că apare doar o singură

* Sursele folosite: Grigore Alexandrescu, *Fabule și alte scrieri*. Ediție îngrijită de I. Fischer. Prefață de P. Marcea, București, 1967; Cezar Bolliac, *Scrieri*, vol. I. *Meditații. Poezii*. Ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu. Prefață de Mircea Scarlat, București, 1983; V. Cîrlova, *Ruinurile Tirgoviștii*. Ediție îngrijită și prefața de Marin Sorescu, Craiova, 1975; C. Conachi, *Scrieri alese*. Ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, 1963; Anton Pann, *Scrieri literare*, vol. II. Text, note, glosar și bibliografie de Radu Albala și I. Fischer. Prefață de Paul Cornea, București, 1963; *Poezii Văcărești* (Ienache, Alecu și Nicolae), *Opere*. Ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, București, 1982.

¹ O dovadă a schimbărilor petrecute în decursul timpului ne oferă și compararea datelor noastre cu cele puse la dispoziție pentru aspectul contemporan al limbii române literare de Aphonse Juilland, P.M.H. Edwards și Iléana Juilland, *Frequency dictionary of rumanian words*, London — Haga — Paris, 1965.

interjecție : *oh*, cu două atestări, o dată exprimînd durere și regret, iar a doua oară asociindu-se sentimentului de durere cel al implorării, într-o altă relație contextuală. Pe lângă acest *oh*, apare apoi o dată substantivul *oftările* și verbul *oftînd*. Atît. În privința încărcăturii semantice a celor două variante putem observa încă de pe acum că atît substantivul, cît și verbul diluează conținutul lor afectiv, încercînd să-l conceptualizeze, ceea ce conduce la eliminarea, parțială sau totală, a unor nuanțe semantice particulare determinate de variabilitatea contextului în care sînt întrebuințate. Ele oferă în schimb avantajul expresiv al conștiinței că sentimentul nu este numai simțit, ci și nominalizat lingvistic.

Poate tocmai această ultimă explicație ar constitui argumentul de bază care ar motiva preferința lui Alecu Văcărescu pentru formațiile substantivale (*oftături*, *oftări* și *ofuri*, la sentimentul comun de durere asociindu-se, primului, cel de iubire, celui de al doilea regretul, iar ultimului jeluirea) și cel verbal (*a ohta*, exprimînd durerea și dragostea), atestate fiind toate cele patru derivate cîte o singură dată. În raport cu acestea, *ah* apare de două ori, prima dată exprimînd admirație și iubire, iar a doua oară, în plus, și speranța. Pe lângă acestea, mai apare interjecția *na* o singură dată, cu valoare predicativă și sens indicativ, precum și *iată*, tot cu o singură atestare, ca semn al destăinuirii durerii.

Nicolae Văcărescu ne surprinde : puține interjecții folosește și el, ca și ceilalți doi, dar, spre deosebire de aceștia, preferința lui se îndreaptă spre cu totul alte interjecții : *daleo*, o dată exprimînd bucurie, satisfacție și speranță, iar în celelalte trei atestări ale sale afecțiune, atașament ; menționăm că o dată apare repetată : *daleo*, *daleo* — și *oleo* — *leo* !, ca semn al îndemnului, al dorinței de vitejie. Mai este utilizată de două ori interjecția cu valoare predicativă *vai*, cu sens admirativ, și *ah*, o singură dată, pentru exprimarea disperării. Deși foarte puține, interjecțiile specifice lui N. Văcărescu ne permit încadrarea acestuia, a poeziei sale — toate apar în poezia *Durda* — , într-un anumit spațiu geografic : cel muntenesc și oltenesc.

De fapt, la toți cei trei Văcărești numărul și frecvența interjecțiilor întrebuințate rămîn foarte reduse. Ceea ce-i ascamănă mult este și faptul că interjecția se reliefează pe fundalul ori în finalul unor propoziții și fraze exclamative, al unor strofe sau poezii chiar, foarte numeroase în economia generală a textului. Exclamația reprezintă, așadar, procedeul stilistic de bază pe care se grefează interjecția, parte de vorbire ce înalță exprimarea afectului pe o treaptă maximă de intensitate. Iată, de exemplu, cum se încheie poezia *Amărită turturca* a lui Ienăchiță Văcărescu : „Dar eu om de-naltă fire,/ Decît ea mai cu simțire,/ Cum poate să-mi fie bine ? ! / *Oh*, amar și vai de mine !”.

În poezia *Ielele* a lui Iancu Văcărescu strofe și grupuri de versuri se încheie de repetate ori prin interjecția onomatopeică *hurur brumb* ! : „Umbre se plimbă,/ Vîntul se schimbă,/ Neguri s-adună,/ *Maluri răsună*,/ *Chiote* ! / *Țipete* ! / *Chicote* ! / *Urlete* ! / *Hurur brumb* ! *Brumb* ! (bis)”.

Prin poeziile lui C. Conachi ciștigăm un text mult mai întins și, o dată cu acesta, posibilitatea unor diferențieri cantitative și de nuanțe semantice în utilizarea interjecțiilor. Frecvența maximă o atinge *ah* : 111 atestări. Urmează apoi, neașteptat de mult, *vai* . . . : 39 de atestări,

din care : *vai mia* (12)², *vai de mine* (10), *vai mie* (7) — raportările la persoana întâi, a poetului, însumând 29 de apariții — , *vai de tine* (2), *vai de dînsul* (2), *vai de dînsa* (2), *vai fie* (1), *vai nouă* (1), *vai de fiii* (1) și *vai de cin'* (1). Văietările poetului sporesc dacă luăm în considerare cele 20 de derivate de la interjecția *vai* : 11 substantive — *vaiete* (5), *vaiet* (3), *vaietul* (1) și *văitare* (2) — și 9 verbale, toate la un mod personal, forma *mă vai* fiind atestată de 5 ori. Preferința lui C. Conachi pentru asemenea derivate este ilustrată și de cele 17 atestări ale derivatelor de la interjecția *of*, interjecție pe care poetul nu o utilizează nici măcar o singură dată : 8 derivate substantive — *oftat* (4), *oftatul* (1), *oftare* (1) și *oftări* (2) — și 9 verbale, din care 4 gerunzii. Apare și, doar de 3 ori, derivatul substantival *ahtul*, de la atît de frecventa interjecție *ah*.

Apreciind aceste frecvențe, putem concluziona că poezia lui C. Conachi are o puternică notă de lirism, că poetul este stăpînit de trăiri sufletești puternice, chiar dacă unele poartă amprenta clară a simulării, pe care le exprimă lingvistic fără rețineri.

În ordinea scăzută a frecvenței urmează apoi interjecția *o*, cu 30 de atestări.

Dacă *vai* și derivatele sale substantive și verbale, precum și derivatele similare de la *of*, sînt mai simple sub raportul încărcăturii lor semantice, ele exprimînd în mod obișnuit sentimentul de durere, tristețe, milă sau regret, interjecțiile *ah* și *o* se impun și prin bogăția sentimentelor exprimate, prin polisemantismul lor afectiv. Distribuind aceste nuanțe afective³, vom constata că interjecția *o* apare cu nuanțele : dragoste (21), evocare (20), durere (9), regret (6), celelalte nuanțe fiind puțin reprezentate : plăcere (3), admirație (2) ; disperare, tristețe, milă, fericire, adresare, invocare — toate avînd cîte o singură atestare.

Mult mai bogată sub raportul polisemantismului este interjecția *ah* : dragoste (95), durere (56), regret (24), tristețe (16), evocare (14), admirație (12), adresare (5), fericire (4), plăcere (4), implorare (3), necaz (3), jale (2), dor (2), teamă (2), disperare (2), dorință (2), iar milă, invocare, rugămintă, surpriză și satisfacție înregistrînd cîte o atestare.

Fată de nuanțarea semantică bogată a celor două interjecții, prin care C. Conachi îi depășește pe predecesori și care la urmași va fi cultivată cu și mai mare insistență și pricepere, inventarul interjecțiilor utilizate de poet rămîne totuși sărac. Mai apar : *iată* (7), cu sens indicativ și funcție predicativă, *amar mie* (4) și *amar mia* (2), pentru exprimarea durerii, *na* (1) în funcție predicativă, *adio* (1) și *fătul meu* (1).

Iancu Văcărescu menține preferința pentru interjecția *ah*, cea mai des întîlnită în poeziile sale. Totalul de 32 de apariții în text se distribuie, sub raport semantic, în următoarele nuanțe : dragoste (22), dorință (14) — nuanță ce este întîlnită doar la C. Conachi și numai de 2 ori — , durere (11), admirație (6), speranță (4), disperare (3), uimire (3), tristețe (3), fericire (2), îndemn (2), aprobare (1) și evocare (1).

Interjecția *o*, ce urmează în ordinea descrescîndă a frecvenței, polisemantică și ea, atestată de 18 ori, este înregistrată cu următoarele

² În paranteză trecem de fiecare dată numărul de apariții în text.

³ În discuțiile privind nuanțele semantice ale interjecțiilor, fiind vorba de polisemantism, numărul de frecvență nu mai corespunde cu numărul de apariții în text.

nuanțe semantice: admirația (11) — nuanță specifică acestei interjecții, cel puțin pentru Iancu Văcărescu —, evocare (7), plăcere (6), dragoste (4) — toate aceste patru nuanțe distincte întâlnindu-se pe fundalul semantic al unei semnificații pozitive unice, adresare (2), rar dorință, durere, disperare, fericire, lamentare și invocare apărind câte o singură dată.

Mai puțin frecventă și nuanțată este interjecția *a*. Întâlnită de 7 ori, nuanțele semantice ale lui *a* sînt: dragoste (3), satisfacție (2), surpriză (2); dorință, admirație, plăcere, adresare și teamă câte o singură dată.

Iancu Văcărescu poate fi considerat, așadar, moderat pe linia diversificării semantice a celor trei interjecții.

Continuă să *ofteze* (1) și, mai ales, să *ohțeze* (8) și el, cu preferință aproape exclusivă pentru derivatul verbal, mai potrivit, se vede, prin dinamismul acestei părți de vorbire, cu modul în care dorește să-și exteriorizeze dragostea îndurerată și să-și strige „văietăturile”; față de interjecția de la care a pornit, monosilabica *vai*, derivatul substantival mai adaugă cuvîntului 2 (*văietări*), 3 (*văietare*) sau chiar 4 silabe (*văietătură*), ceea ce conduce la insistența poetului asupra sentimentului exprimat.

Dacă interjecția *na* (2) rămîne ne semnificativă ca frecvență și funcție, sînt alte cîteva ce apar pentru prima dată acum: *aidi* (11), de mai multe ori repetat în serii de cîte trei, pentru exprimarea îndemnului, *ia* (3), cu aceeași nuanță semantică, *măi* (1), care la A. Pann va face „carieră”, *bre! bre!*, *ha! ha! ha! ha!*, *ei hi! ei hu!* și *chiiu* câte o singură dată. Singulară în peisajul poeziei lirice românești, rod al unei inventivități descătuse, este și asocierea onomatopeică *hurur brumb*, pentru imitarea unei vorbiri nedefinite, asociere ce apare, de cîteva ori și în repetiție, ca refren, în aceeași poezie, *Ielele*.

Textul poetic al lui V. Cîrlova este foarte redus. La fel de puține sînt și interjecțiile utilizate: *iată* (3), pentru exprimarea îndemnului și cu funcție predicativă, *vai* (2), ca expresie a durerii și a regretului, *o* (2), cu nuanțele semantice evocare, regret și admirație, și *frate* (1), pentru apropierea afectivă a adresării. Reținut și nediversificat pe linia exprimării interjecționale a sentimentelor, V. Cîrlova atestă un registru liric limitat, în care expresia sentimentului erotic lipsește cu desăvîrșire.

Grigore Alexandrescu va depăși în multe privințe obiceiul înaintașilor săi. Fără a se defini nici el ca un poet erotic, lirica sa dovedește o atitudine echilibrată, un control și o stăpînire a stărilor afective exprimate.

Variabilitatea interjecțiilor utilizate este minimă, fără a face dovada nici unui exces imaginativ. Mai frecvente sînt interjecțiile afective prin excelență: *o* (12) și *a* (10), surprinzînd într-un anumit fel puținătatea lui *ah* (1). Urmează apoi *iată* (5), *ia* (3), *vai* (2), *adio* (2), *zău* (2), iar *e*, *ei*, *bravo* și derivatul verbal *oștînd* cu o singură atestare. Artă poetului se dovedește și prin polisemantismul bogat al celor două interjecții fundamentale în opera sa, *o* și *a*. Acestea au nu mai puțin de 15 nuanțe semantice diferite, ce diversifică cu multă subtilitate exprimarea afectivității: regret (9), dorință (6), durere (5), speranță (5), adresare (4), surpriză (3), dragoste (2), invocare (2); admirație, disperare, uimire, tristețe, aprobare, bucurie și împotrivire cu cîte o singură atestare.

Pe linia nuanțării semantice merge și C. Bolliac, cu deosebire în privința interjecției *o*, cu o frecvență mult superioară tuturor celorlalte interjecții folosite de el: *o* (41), *oh* (11), *ah* (7), *iată* (6), *vai* (5), *ia* (4), *na* (4), *of* (2), *măi* (2), *ei* (2), *ași* (2), *a*, *aman*, *hă* și *căhă* avind câte o singură atestare. Nuanțele afective ale lui *o* sînt în număr de 19: admirație (12), durere (9), plăcere (8), dorință (8), evocare (7), regret (6), invocare (5), dragoste (5), milă (3), tristețe (3), urare (2), reproș (2), adresare (2), speranță, amenințare, aprobare, revoltă, satisfacție și rugămintă cu câte o atestare fiecare. Observînd și mai puținele nuanțe semantice ale lui *oh* și *ah*, precum și ale celorlalte interjecții, poezia lui C. Bolliac nu se impune atenției noastre prin exprimarea sentimentului erotic, ci alte trăiri încearcă sufletul poetului.

Puțin inventiv în privința inventarului interjecțional — doar *hă* și *căhă* i-ar putea fi atribuite în exclusivitate —, C. Bolliac se remarcă prin folosirea interjecției *oh* de 11 ori, interjecție ce, surprinzător, dintre poezii studiate de noi, numai la A. Pann mai apare, doar o singură dată, și la Tenăchiță Văcărescu, de 2 ori. Lui C. Bolliac i s-ar putea recunoaște deci, mai mult decît celorlalți doi amintiți acum, meritul de a fi pus în circulație poetică interjecția *oh*. Celelalte interjecții întrebuițate de C. Bolliac nu stîrnesc un interes deosebit.

Cu Anton Pann statutul întrebuițării interjecției dobîndește un profil distinct. În principal, motivația se află în specificul poeziei lui A. Pann, poezie narativă, epică, în mulțimea și dimensiunea versurilor ce alcătuiesc volumul *Povestea vorbei*, precum și în măsura dezvoltării limbajului poetic.

Printr-o parte, redusă, a interjecțiilor sale, A. Pann se încadrează în perioada ce-i premerge. Astfel, interjecția *ah* totalizează o frecvență de 21, distribuită, uneori polisemantic, pe nuanțele semantice obișnuite: regret (9), durere (7), admirație (5), dragoste (3), tristețe (3), dorință (2), reproș (2), evocare (1) și plăcere (1). În schimb interjecția *of*, aproape absentă, spre surprinderea noastră, în limbajul poetic al celorlalți, la A. Pann are o frecvență de 27, repartizată, în general, pe aceleași nuanțe semantice ca *ah*. Preferința lui A. Pann se îndreaptă însă spre interjecția *o*, atestată și la înaintași. Față de aceștia, A. Pann sporește deosebit de mult nuanțele ei semantice, acestea ajungînd la 23: regret (17), admirație (15), durere (9), milă (9), mirare (7), supărare, necaz (7), plăcere (6), implorare (5), tristețe (4), evocare (4), adresare (3), reproș (3), dispreț (3), invocare (3), dorință (2), dragoste, teamă, rugămintă, ironie, satisfacție, surpriză, simpatie și recunoștință intrunind fiecare câte o singură atestare.

Mai reținem cîteva interjecții întîlnite și la alți poeți discutați, dar care la A. Pann totalizează o frecvență mult mai ridicată, impunîndu-se astfel, prin reluarea lor, atenției cititorului: *vai* (86), *ia* (65), *iată* (40), *na* (38). Caracteristice lui A. Pann pot fi considerate și alte interjecții care la alți poeți nu depășesc o singură atestare sau cel mult două: *hai*⁴ (41), *e* (30), *ei* (23), *bravo* (25), *zău* (20) și *măi* (19).

⁴ *Hai* (12), *ai* (12), *haide* (3), *aide* (3), *haida* (1), *haidem* (1), *haideți* (2) și *aideți* (7). La Iancu Văcărescu apare doar *aide* (11).

Nu puține sînt acelea ce apar pentru prima dată la A. Pann : *mă* (53), *iacă* (79) și *iacătă* (4), *aoleo* (25)⁵, *de!* (3), *dec!* (1), *no* (3), *măre* (2), *ait* (3), *hait* (1), *fa* (3), *ura* (3), *u* (4), *u!u!* (1), *u-iu* (1), *u!a!* (1), *uf* (1), *aferim* (1), *poftim* (1), *nani*, *nani* (2). Profilul interjecțional specific poeziei lui A. Pann este întregit de frecvente cuvinte exclamative cu statut de interjecție : *frate* (45)⁶, *soră* (2), *fătul meu* (25), *copile* (1), *fiică* (1), *mamă* (19)⁷, *tată* (6)⁸, *cumătră* (4), *nepoate* (1), *vere* (1), *fetico* (3), *doamne* (18), *drace* (2), *naiba* (1), precum și de foarte numeroasele și diversele interjecții onomatopeice : *mîr* (1), *gîr-mîr* (2), *gîra-mîra* (3), *bîr* (1), *era* (1), *cucu* (2), *bizi* (3), *mor* (3)⁹, *sî* (1), *sî-i* (3), *miau* (2), *hor* (3), *bîldîbîc* (1), *clanța-clanța* (1), *tîrța-pîrța* (1), *lipa-lipa* (1), *buf!* (1), *cîr* (3), *tronc* (1), *hodorog-tronc* (2), *poe* (1), *șap* (1), *plici* (2), *tpu* (3), *pfiu-iu* (1), *tpiu!* (1), *ha* (2), *ha*, *ha* (1), *ha*, *ha*, *ha* (2), *piu*, *piu*, *piu* (1), *hop*, *hop* (1), *puf!* (1), *clonc* (1), *lo*, *lo*, *lo* (1), ca și de interjecțiile folosite pentru îndemnul animalelor : *hăis* (1), *cea* (1), *hăis!* *cea!* (3), *odîr* (1), *ho!* *ho!* (2), *halt* (1).

Categoriile de interjecții utilizate pentru prima dată în poezie de A. Pann atestă originalitatea și îndrăzneala poetului, puternic ancorat în limbajul popular, ce-i oferea nu numai subiecte de inspirație pentru *Povestea vorbei*, ci și mijloace lingvistice de exprimare a afectivității, precum și de constituire a unor imagini plastice, senzorial-concrete.

Pornind de la datele cantitative ale interjecției la poezii observate, considerăm că acestea sînt elocvente pentru a face o primă și fundamentală comparație între ei, cu scopul de a găsi asemănări și diferențe ale stilului lor, de a surprinde atitudini stilistice specifice epocii de început a poeziei românești. Nu ne-am propus acum o abordare teoretică a statutului stilistic al interjecției, și deci o exploatare bibliografică a problemei, și nici comentariul pe text al nuanțelor semantice ale interjecțiilor, interese ce ar fi depășit cu mult intențiile noastre. Sînt sarcini pe care le vom îndeplini însă cu alt prilej.

THE INTERJECTION AT THE COMMENCEMENT OF ROMANIAN POETRY

(Abstract)

The article discusses the interjection in the poetry of the three Văcărești poets — Ienăchiță, Alecu and Nicolae —, of Costache Conachi, Iancu Văcărescu, Vasile Cîrlova, Grigore Alexandrescu, Cezar Bolliac and Anton Pann. The first three, together with V. Cîrlova, use very few interjections, which appear as an exclamatory content of some lines,

⁵ *Aoleo* (11), *aoleu* (9), *aolio* (4) și *aolică* (1).

⁶ *Frate* (31), *frați* (3), *fîrtate* (1), *frăție* (1), *frăioare* (9).

⁷ *Mamă* (12), *maică* (1), *măiculiță* (4), *mamușoară* (1), *dragul mamei* (1).

⁸ *Tată* (3), *tătuță* (2), *draga tatii* (1).

⁹ Multe asemenea interjecții apar în repetiții : *mor*, *mor*, *mor*; *hor*, *hor*, *hor*; *cîr*, *cîr*, *cîr*; *tpu*, *tpu*, *tpu*.

verses or even poems. Through C. Conachi the interjection acquires both a remarkably quantitative and a remarkably semantic differentiation. The polysemy of some common interjections is observed. Iancu Văcărescu enlarges their polysemy and Gr. Alexandrescu demonstrates a balanced attitude towards and a command and control of the emotional states expressed. C. Bolliac continues the semantical shading of the interjection, without identifying himself as a love poet. A. Pann, although epic — indeed perhaps for that very reason — develops even further the interjectional polysemy and enriches their inventory to an unexpected degree.

Martie 1988

*Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31*

IPOSTAZE ALE NEMURIRII: LUCEAFĂRUL ȘI HYPERION

RODICA MARIAN

0.1. Analizînd dualitatea Luceafărului¹ constatăm o anume diferență semantică instalată — prin dezvoltarea ei textuală — în chiar proprietatea esențială a personajului, care este nemurirea și care rămîne — la nivelul evenimentului alegoric narat — singura coordonată care poate fi considerată invariabilă. Fiînd sensibil subsumată unor elemente cotextuale distincte, nemurirea se detașează, astfel, în două moduri prin care personajul își conștientizează condiția superioară, una reprezentîndu-l în ipostaza Luceafărul, alta în cea de Hyperion.

Reîntoarcerea „în locul lui menit din cer” încheie ciclul unei prefaceri ale cărei semne distinctive le-am analizat în demonstrația anterioară, relevînd și implicînd dimensiunea nemuririi. Această distanță se înscrie, după cum am văzut, între siguranța lui A FI NEMURITOR, proprie Luceafărului („Eu *sunt* nemuritor”), și certitudinea problematică a lui A SE SIMȚI NEMURITOR în cadrul limitelor unei lumi asumate („Ci eu în lumea mea mă *sînt* / Nemuritor și *rece*”), prin care Hyperion domină finalul poemului.

0.2. Am arătat, de asemenea, cum se propagă o consonanță între verbul ce supraordonează calitatea de *nemuritor* și sensul atributului *rece* din final, circumscris în lumea hyperionică prin glosarea² ‘nepăsător, imperturbabil, impasibil’, spre deosebire de toate celelalte apariții în text ale termenului *rece*, înscrise în lumea Luceafărului și derivînd metaforic din sensul concret ‘lipsit de căldură...; care dă senzația de frig’. Această răceală este a luminii cosmice, dar și a frigului degajat din privirile celui „mort frumos cu ochii vii”, dovedind că nemurirea Luceafărului vine de dincolo de moarte, încorporînd-o ca veșnicie a naturii neînsuflăte în acel *nimb* ce-i apare atît de *străin* și de *trist* Cătălinei.

0.3. În segmentul final, numele Hyperion este preluat și de „nara-tor”, care adoptă deci esența exprimată în semantica internă a acestui nume, cea cunoscută numai de asa-numitul demiurg. Dar acest Hyperion — ieșit din dialogul cu divinitatea — păstrează pentru ipostaza finală a nemuririi asocierea sa la afirmația „Noi... *nu cunoaștem moarte*”. Verigă foarte importantă, prin care înțelesul nemuririi ambivalentului Luceafăr — Hyperion se dezvoltă în legăturile semnificative ale textului, *ne-cunoașterea morții* este un punct strategic care va determina schimbarea predicatului emblematic a *fi nemuritor* (incluzînd coordonata semantică majoră a

¹ P. Nedelcu, *Cercetări semantice în dualitatea Luceafărului și dezvoltarea lor textuală*, în CL, XXX, 1989, nr. 2, p. 161—169.

² *Dicționarul limbii jeclice a lui Eminescu*, București, 1968, s.v. *rece*.

glacialității din lucirea „fără de viață”) cu cel de *a se simți nemuritor* într-o lume interioară, bine cunoscută, deci izolată de vastitatea cosmică a naturii neinsuflăte.

Afirmind acestea, avem desigur în vedere semnificațiile distincte ale expresiei *a nu cunoaște moarte* față de *a fi nemuritor*, spre deosebire de *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* (DE), care le consideră perfect echivalente. Nu numai din motive privind semantica textuală, evidente și ele, recurgem la o explicație deosebitoare, ci mai ales din necesități privitoare la dubla ipostază textuală a personajului Luceafăr—Hyperion.

0.4. Conform viziunii dublei ipostaze, *a fi nemuritor* aparține ‘lumii’ Luceafărului, pe cînd expresia *a nu cunoaște moarte* este integrabilă comuniunii neființei absolute cu esența personajului, revelată chiar de noul nume, Hyperion, ca prim cuvînt al discursului divin. Prima parte a acestui logos în pură formă dramatică interferează în semantica lui de adîncime dedublarea personajului Luceafărul—Hyperion, încercînd să-i reveleze și să-i conștientizeze acestuia fața lăuntrică. În demonstrația următoare — centrată și concentrată pe strofele 75—81 — vom urmări detalierea acestei diferențe semnificative. Concluzia cea mai importantă, avansată în bună parte mai sus, privește încercarea demiurgului de a zădărnici dorința de moarte a celui care știe că *este* nemuritor prin asimilarea esenței sale la *acel noi... nu cunoaștem moarte*. Sensul textual exprimat prin verbul *cunoaștem* este aici același cu cel ilustrat în versurile „Căci unde-ajunge nu-i hotar,/ Nici ochi spre a cunoaște”, deci, după glosarea din DE a acestuia din urmă: ‘a pătrunde cu mintea, a ști’.

0.5. Identificarea acestui sens al verbului *a cunoaște*, din contextele de mai sus, este întărită de forma negativă similară (*nu cunoaștem ; nici ochi spre a cunoaște*, care reia anterioara negație *nu-i hotar*). De altfel folosirea expresiilor negației revine cu aceeași insistență în descrierea a ceea ce în variante a fost numit „Al *neființei* adăpost / Și al uitării oarbe” (O. II, 433)³, ca și în definirea poziției eternității față de tot ceea ce este efemer: „Căci unde-ajunge *nu-i hotar*,/ *Nici ochi spre a cunoaște*,/ Și vremea-ncearcă în zadar / Din *goluri* a se naște./ Nu e *nimic...*” și mai apoi: „Noi *nu* avem *nici* timp, *nici* loc,/ Și *nu* cunoaștem moarte”. Așadar prin *a nu cunoaște* demiurgul urmărește a întări convingerea Luceafărului — care știe că *este* nemuritor —, dar nu are liniștea de a nu dori ceea ce nu cunoaște.

1. Discursul demiurgic aduce personalitatea eroului titular într-o lumină bipolară, punîndu-i în relief pe de o parte postura de astru, iar pe de altă parte ipostaza unui alt fel de nemurire, cea hyperionică, opusă celei dintii, printr-un conectiv cu sens adversativ categoric: „Iar tu *Hyperion rămîi*”. Astfel, argumentele pe care le-am folosit și cu alte prilejuri pentru a demarca cele două entități ale ambivalentului Luceafăr—Hyperion se regăsesc și în substanța celor două teze aparent nemotivat juxtapuse în strofele 77—81. Reamintim aceste contexte. Mai întîi existența veșnică a naturii, inclusiv a materiei cosmice, reiterată într-o perpetuă revenire: „Din sînul vecinicii ieri / Trăiește azi ce moare,/

³ Am folosit ediția M. Eminescu, *Opere*, vol. I și II, ediție îngrijită de Perpessiciu, 1939—1943, pentru toate citatele din poezia lui Eminescu, inclusiv textul considerat definitiv al Luceafărului.

Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare". Față de această nemurire a Luceafărului se distanțează Hyperion, cel care *nu cunoaște moarte* și care *rămâne* oriunde ar *apune*.

1.1. Petru Creția făcea recent o subtilă observație privitoare la existența celor două teze din prima parte a vorbirii demiurgului, aflate într-un raport de noncongruență, chiar de factură logică⁴. Aceste teze ar fi, în esență, următoarele: a) incompatibilitatea dintre etern și efemer și b) eternitatea formelor, tiparelor efemerului. Judecînd ansamblul discursului demiurgic, precum și scopul primordial datorită căruia se integrează în strategia întregului text, în lucrarea citată se ajunge la ideea insuficienței relaționări a celor două teze, fără a se căuta legătura posibilă la un alt nivel, cel de adîncime, al textului.

1.2. Or, în viziunea ambivalenței Luceafărului—Hyperion, și mai ales a consecințelor ei în planul semantic al celor două modalități de nemurire în care ființa sa se înfășoară, ambele percepute și de conștiința celorlalți eroi ai poemului, aceste două coordonate ale expunerii „părintelui” cerese au o profundă justificare și întrepătrundere ideatică. Din acest punct de vedere pledoaria celui interpelat prin „Doamne” vizează ambele fețe ale eroului, așa cum au fost ele disociate, în general și *nu în acest context*, de Zoe Dumitrescu Bușulenga⁵. Această din urmă interpretare remarcă cu finețe apariția în discursul demiurgului a celei de a doua fețe a Luceafărului, cunoscută numai „părintelui” său, „cu numele ascuns de Hyperion”, păstrînd așa-numitul „fenomen” Luceafărul în celelalte zone ale textului. Așadar Luceafărul este „fața... de aparență, ... cea întoarsă spre pămînt și vizibilă numai ochilor pămînteni [s.n.] care-l numesc Luceafăr”, față care „intră în jocul atracțiilor iluzorii constituit de viața muritorilor, și în perspectiva finitului, destinului, suferinței, dar și iubirii”⁶. Numai că această aparență, integrată în lumea existenței fenomenale, în sens kantian, cuprinzîndu-l și pe Luceafăr, ca și planetele și sorii, este vizibilă ochiului atotștiutor al creatorului, care o vede și pe aceasta, din moment ce vorbește cu atita insistență despre ea.

1.3. Pe de altă parte, analiza poetic-semantică a întregului text — mai ales a ultimelor două segmente-act în care apare numele *Hyperion* — susține și întărește ideea conform căreia fața hyperionică i se revelează eroului numai prin intervenția persuasivă și autoritară a demiurgului. Astfel, din perspectiva de cunoaștere a cuplului de pămînteni, reprezentat exponențial și contrastiv de reacțiile Cătălinei (atît cele din vis cît și cele din trezie), Hyperion va rămîne o abstracție inaccesibilă. Dovada textuală incontestabilă a acestei alte ‘lumi’ — cea a esenței hyperionice și a demiurgului și care rămîne necunoscută eroinei — este reapariția numelui Luceafăr în secvența finală, pus în direcția legătură cu percepția Cătălinei: „Ea îmbătată de amor,/ Ridică ochii. Vede/ *Luceafărul* [...]”. Argumentul este elocvent mai ales pentru că entitatea numită *Luceafărul* apare aici după ce „naratorul” reluate în secvența finală de două ori numele Hyperion.

⁴ P. Creția, *Editarea operei poetice a lui Eminescu. Bilanțul unui veac (VII)*, în „Viața românească”, LXXXII, 1987, nr. 12, p. 17—24.

⁵ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu și romantismul german*, București, p. 131.

⁶ *Ibidem*, p. 134.

1.4. Revenind la dubla ipostază a *Luceafărului* — *Hyperion* reflectată în prima parte a vorbirii „Părintelui” ceresc, să examinăm contextele care devin indirect suportul acestei dualități, fiind totodată și argumentele celor două teze considerate a nu fi îndeajuns de întrepătrunse logic. O primă constatare, care, din perspectiva acestor rezerve, ar putea fi considerată ciudată, privește întinderea mare a tezei așa-zis parazitare față de cea fundamentală.

Iată care este *ordinea* eternă în care se integrează nemurirea *Luceafărului*: *Dir piară oamenii cu toți, / S-ar naște iarăși oameni* (76); *Cînd valuri află un mormînt / Răsar în armă valuri* (77); *Din sinul vecinicului ieri / Trăiește azi ca moare, / Un soare de s-ar stînge-n cer / S-aprinde iarăși soare*; */ Părint pe ocoli a răsarî / Din urmă moartea-l paște, / Căci toți se născ spre a muri / Și mor spre a se naște* (79–80). Această figură „retorică” este surprinsă și de P. Creția atunci cînd afirmă în legătură cu teza evidențiată că „vorbește cu el ca și cînd ar fi devenit deja, sau pur și simplu ar fi, o ființă pieritoare”⁷. Chiar neexplicitat fiind, acest fapt nu nedumerește, ci, în opinia noastră, lămurește dimensiunea de existență fenomenul a *Luceafărului*, supus și el, în lumea aparențelor, veșnicei stingeri și aprinderi, morții și renașterii.

1.5. Așadar, vedem cum elocința demiurgului induce celui căruia îi vorbește ideea că pare o natură trecătoare, asimilîndu-l, în acest moment, eternității create, care, după cum inspirat se exprimă A. Guillerrou, este eternitatea „ființei, patetică, dedicată suferinței, întretăiată de moarte”⁸. În concepția acestui autor, există, de altfel, și cele două feluri de eternități, pe care stăruim și noi a le explicita. Ele *nu sînt însă* atribuite personajului *Luceafărul* — *Hyperion*, ci lui Dumnezeu — o veșnicie nedureroasă și indiferentă — și ființei, pe de altă parte, a cărei „eternitate” este marcată de suferință. Este important de remarcat că cercetătorul francez susține incoerența textului definitiv numai prin prisma personajului titular, al cărui caracter ambiguu îi apare ca proeminent. Ceea ce ni se pare a nu fi prea departe de recunoașterea dublei sale apartenențe, mai ales pentru că se precizează — cu multă pătrundere — : „*Hyperion e hărțuit între eternitatea care e apanajul său inalienabil, — și care va fi și refugiul său, — și eternitatea noastră suferindă, pe care el și-o închipuie greșit ca o etapă spre neant*”⁹.

1.6. Avansăm mai sus ipoteza că dezvoltarea ideii referitoare la veșnicia tiparelor efemerului în fața celui căruia abia i se revelase esența incompatibilă cu orice formă a efemerului — primul cuvînt al demiurgului fiind numele *Hyperion* — are o complexă funcționalitate, degajînd, în profunzime, o deschidere de sensuri subiacente. Evantaiul acestor nuanțe, identificînd probabil o anume figură, își aduce plusul de semnificație pe două canale. Mai întîi, printr-un procedeu de implicație-incluziune, i se spune indirect celui care era numit *Luceafărul* că este o natură trecătoare, așa încît nemurirea lui nu diferă în esență de ciclica revenire a morții ființelor pieritoare. Ceea ce-l desparte de oameni este *sfera lui*

⁷ P. Creția, *art. cit.*, p. 22.

⁸ A. Guillerrou, *Genza interioară a poeziilor lui Eminescu*, Iași, 1977, p. 376.

⁹ *Ibidem*.

de sus, aparența sa astrală distanțându-l de îngustimea ciclului uman. Totuși, textul asimilează limpede semantica unor construcții în care se vorbește despre soarta celor vremelnici : „... S-ar naște iarăși *oameni* ... Răsar în urmă *valuri* ... Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși *soare*”. Deși sînt cuprinși deopotrivă în acel „*toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște*”, oamenii, valurile și soarele se deosebesc. Este deci semnificativă folosirea singularului marcînd unicitatea soarelui. Tot astfel era desemnat și Luceafărul, cu indeterminarea absolută a articolului nehotărît : „Dar un *Luceafăr* răsărit...”. Valoarea stilistic-semantică a multiplicării în „*visul de luceferi*”, din limbajul lui Cătălin, este demistificatoare în raport cu unicitatea Luceafărului, integrîndu-l în pluralul unificator al genului său, dar numai în accepția acestui personaj.

1.7. Al doilea canal de semnificație degajat din figura aproximată mai sus ar privi încercarea de a-l convinge pe cel insetat de repaosul primordial că în lumea în care aspiră să reîntre — și în care se integrează de fapt ca aparență — moartea nu este definitivă. În acest fel se combate indirect însăși chintesența cererii de împlinit, arătîndu-i celui care imploră neantul și dragostea că acestea în lumea aparențelor sînt incompatibile. Neantul nu poate fi dat de supremul creator nici unei ființe, legea implacabilă a existenței include în tiparele ei veșnice pînă și entitatea timpului și a luminii solare : „Din sinul vecinicului ieri / Trăiește azi cemoare, / Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare ; / *Părînd pe veci a răsări / Din urmă moartea-l paște, / Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște*”. Se pot pune în evidență în aceste strofe, ca și în toate celelalte de tipul *veșnică trecere prin aceleași tipare*, reminiscențe ale dramei existenței întregi, cu mult mai extinsă în prima variantă a poemului, și care, așa cum pertinent a demonstrat A. Guilleimou, se regăsesse în ambiguitățile textului definitiv. Astfel, solidaritatea naturii — om și cosmos — cu însăși divinitatea era limpede exprimată : „Că mii de oameni neam de neam, / Că soarele și luna / *Se nasc și mor în sfîntul Brahm / În care toate-s una*” (O. II, p. 389).

1.8. Dacă moartea definitivă este imposibilă și incredibilă din punctul de vedere al acestei divinități — orice autoanulare este absurdă —, nici moartea-renaștere nu se poate potrivi esenței personajului. În această privință, textul nu lasă nici un dubiu. Structura de adîncime este textualizată prin conectivul adversativ *iar*, limpezind în plan semantico-sintactic relația dintre cele două ipostaze ale eroului. Și este cu atît mai elocvent acest fapt textual, cu cît marcarea opoziției dintre esența revelată sub numele Hyperion și oameni se exprimase încă de la începutul vorbirii demiurgului tot printr-un conectiv adversativ : „Tu vrei un *om să te socoți, / Cu ei să te asameni?* / Dar piară oamenii cu toți, / S-ar naște iarăși oameni”. Contrastul subliniat de *dar* era prefigurat de însăși semantica celor două interogații retorice anterioare, conturînd stilistic o uimire neprefăcută, din moment ce Hyperion fusese avertizat puțin înainte să nu ceară „semne și minuni”. Așadar, pentru Hyperion, a se crede om ori a se compara cu oamenii echivalează cu o „minune” imposibilă, dacă acceptăm glosarea dată în DE construcției metaforice ‘*a nu avea chip și nume*’ = a fi imposibil de conceput, a fi greu de imaginat’.

1.9. Din dinamica primei părți a discursului demiurgic se desprinde, în urma analizelor pe care în parte le-am expus mai sus, o curioasă sinuo-

zitate a opozițiilor definitorii pentru natura lui Hyperion. După prima descriere identificatoare care urmează numelui Hyperion — cu o semnificație asupra căreia vom reveni — apare în strofa 76 primul *dar* care-l opune formelor efemere prin care trec viețile și morțile oamenilor. Urmează dezvoltarea și explicitarea acestei teze, cu rezonanțe ce amintesc fondul filozofic al variantei originare (A) a poemului, respectiv drama existenței în genere, în care oameni și astru se supun deopotrivă legii ineluctabile a trecerii. Textul definitiv nu insistă însă asupra acestei solidarități, cu toate că reflexele ei — nu chiar atât de dispersate — se pot identifica în simpla enumerare a actanților acestor strofe (76—80). Așadar *oameni, valuri, ieri și azi* (personificări ale timpului ireversibil) și *soarele*, ce este plasat la sfârșitul enumerării, într-un evident crescendo cu valoare intens stilistică, sint cuprinși în acel *toți* final.

Totuși, versurile „Căci *toți* se nasc *spre* a muri / Și mor *spre* a se naște” sînt departe de indianismul explicit al primei variante („Astfel și pasăre și neam / Și soarele și luna / *Se nasc și mor în unu Brahm* / În care toate-s una”, O. II, p. 389), pentru că *toți* din textul definitiv include numai aparența de astru luminos a esenței numite Hyperion. Iar această esență profundă a eroului — asociată demiurgului prin marca textuală congeneră *noi* — se detașează de *ei* — substitut textual al oamenilor dar și al celorlalți actanți cuprinși în *toți* —, printr-o puternică antiteză manifestă pe plan sintactic, semantic și stilistic. Complexă și convergent funcțională, figura antitezei împlinește în acest segment al textului definitiv și necesitatea subiacentă a unei mai subtile demarcații, cea între cele două fețe ale Luceafărului—Hyperion. Totodată, în această primă parte a discursului demiurgic, opozițiile devin prin reluare și dezvoltare semantică structuri cu semnificație suplimentară, cîștigînd nuanțe independente pe fiecare treaptă nouă a relevării celor două naturi puse în contrast.

2. Să revenim acum asupra alcătuirii antitezei desfășurate în prima parte a răspunsului celui implorat de Luceafăr prin vocativul *Doamne*. Primul nivel de opoziții se instalează implicit pe plan semantic și explicit pe plan sintactic, conectivul *dar* contrapunîndu-l pe Hyperion (care apare din abis nu singur, ci *c-o-n-treagă lume*) destinului oamenilor circumseris de veșnica trecere prin moarte și viață. Această primă opoziție dezvoltă paralel și amplificator o altă pereche antinomică, prin funcția ei textual-semantică, polaritatea dintre *tu* și *ei*, intensificată apoi în varianta *ei* — *noi* (*Tu* vrei un om să te socoți? / *Cu ei* să te asameni?” și „*Ei* numai doar durează-n vînt / Deșerte idealuri ... *Ei* doar au stele cu noroc / Și prigoniri de soarte, / *Noi* nu avem nici timp, nici loc / Și nu cunoaștem moarte”). Desfășurată ascendent, opoziția etern—efemer atinge aici, la sfârșitul strofei 78, o tensiune maximă, acumulînd, printr-un subtil procedeu al substituirii unuia dintre termeni, un efect cel puțin echivalent cu neașteptata transformare a lui *tu* în *noi*.

2.1. Perceperea la lectură a unui punct culminant, asemănător celui care anunță finalul, este explicabilă la o mai atentă analiză chiar prin introducerea devierii marcată prin *noi* în loc de *tu*. În contextul acestei prime părți a vorbirii demiurgului, antiteza „suverană” *tu* — *ei* produsese un lanț de figuri izomorfe, lanț care se vede rupt prin modificarea punctului de valoare al eniștorului, explicit marcat acum în text prin acel *noi*,

care-l implică și-l dezvăluie în acest moment strategic al textului. Este de altfel singurul loc din discurs în care demiurgul vorbește despre sine, făcând acest lucru indirect și asociativ. Posibilul portret textual al demiurgului, asupra căruia vom reveni cu altă ocazie, se deosebește astfel de cel al esenței asociate prin *noi*, mai ales pentru că Hyperion are — în chiar cuprinsul replicii demiurgului — încă alte două descrieri identificatoare, care nu concordă într-un tot cu lipsa circumstanțelor ființei introduse după acel unificator *noi*.

Considerându-l pe *noi* ca o deviere de la opoziția inițială *tu — ei* putem justifica tensiunea maximă de la sfârșitul celei de-a patra strofe a discursului demiurgic, știut fiind că orice fel de *shifters* poate rupe lanțul de izomorfisme anterior. S-ar putea explica mai apoi și perceptibila breșă ivită în structura de suprafață, la nivelul linear al discursului, după strofa 78 și înainte de reluarea tezei privind eternitatea formelor efemerului. Altfel spus, acest *fortissimo*, susținut de un *crescendo* care ridică tema incompatibilității la cel mai vibrant accent dramatic, lasă loc unui firesc *respiro*, în care se întoarce și se impune de acum dominator tema secundă, cea a veșnicei treceri prin neschimbate tipare. Această „alunecare” a temelor în prim-planul desfășurării simfonice a segmentului de text — îndreptățind cu cel mai mult temei metafora exegetică a structurii muzicale prin care uneori întreg poemul a fost surprins în caracteristici relevante¹⁰ — mai are o revenire a temei reflectate în opoziția inițială, încheind astfel ciclic această parte a discursului demiurgic.

2.2. Creînd impresia unui bloc unitar, mai ales prin limbajul gnomie¹¹ care redă dezbaterea filozofică (din spațiul strofelor 75—81), fragmentul asupra căruia insistăm are o organizare a formelor de expresie caracterizabilă prin alternanța ideilor reliefate, prin modulările tematice ce se pot încadra în fenomenul repetării. Astfel, cele două teze despre care vorbeam la început se interferează, potențându-se reciproc; tema majoră este evident teza incompatibilității dintre etern și efemer, impunându-se ca dominantă încă de la începutul segmentului prin deschiderea polarității evidente între Hyperion, pe de o parte, și oameni, pe de altă parte. Dar ca și în unele construcții simfonice, alături de această temă melodică, cu ritm și curgere continuă, se însinuează o temă ce pare a la început parazită, susținând însă statornic rezonanțele din plan secund, și care pe parcursul revenirilor începe să sune echilibrat și distinct, mareînd o a doua temă.

Iată cum s-ar împărți cele 26 de versuri — ce subîntind segmentul comentat aici — din punctul de vedere al celor două teme corespunzând în bună parte celor două teze filozofice ce se complinesc în vorbirea demiurgului. Deschiderea este apanajul temei majore: „Hyperion, ce din genuni / Răsai c-o-ntreagă lume, / Nu cere semne și minuni / Care n-au chip și nume; / Tu vrei un om să te socoți, / Cu ei să te asameni? / Dar piară oamenii cu toți, / S-ar naște iarăși oameni”. Ultimele două versuri,

¹⁰ Construcția simfonică a poemului a fost remarcată și comentată de diverși autori: G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. V, București, 1939, p. 252; D. Popovici, *Poezia lui Eminescu*, București, 1969, p. 330; Șt. Munteanu, *Limba română artistică*, București, 1981 (cf. cap. *Luceafărul*, p. 103); P. Constantinescu, *O catedră Eminescu*, Iași, 1987, p. 251.

¹¹ Șt. Munteanu, *op. cit.*, p. 98.

deși răspund funcției de contrast cu lumea întreagă a lui *Hyperion*, introduc subiacent ideea că moartea în ordinea existenței nu este, de fapt, repaosul definitiv pe care Luceafărul și-l dorește cu atîta ardoare, spre care setea lui de iubire aspiră atît de mult. Aceste „accente” nu pot, deocamdată, concura cu semnificația dominantă care opune eternul ca lume suficientă sieși — o lume întreagă — destinului de veșnică trecere a oamenilor. Mai ales că zădărnicia a tot ce este perisabil apare ca un comentariu în următoarele versuri: „Ei numai doar durează-n vînt / Deșerte idealuri — ”. Este un tablou dezamăgitor pentru cel care rîvnește condiția umană. Ceea ce urmează însă după linia de pauză este evident o revenire a temei secunde — așa-numita teză b) — care se strecurase în versurile anterioare: „Dar piară oamenii cu toți, / S-ar naște iarăși oameni” și care sună acum ca un adevăr mai generalizat: „Cînd valuri află un mormînt / Răsar în urmă valuri”, întărind atracția poetului pentru motivul veșnicei înnoiri din universul pieirii.

2.3. Strofa 78 readuce acordurile temei majore, conducînd-o la acel *forte* de care vorbeam, reluînd într-o variație expresivă stanțele de la începutul strofei anterioare, acum fundal dramatic al opoziției cu divina neființă: „Ei doar au stele cu noroc / Și prigoniri de soarte, / Noi nu avem nici timp, nici loc, / Și nu cuneăstem moarte”.

După acest triumf al temei majore se ridică din ce în ce mai puternică tema a doua, pînă acum secundară, a cărei proiecție în suprafața textului ocupă acum exclusiv, și fără alternanțe, spațiul strofelor 79 și 80. În locul *oamenilor* și al *valurilor*, care simbolizează elocvent caducitatea destinului omenesc, tema veșnicei treceri cuprinde acum eternitatea timpului și a naturii cosmice, reprezentată prin soare: „Din sinul vecinicului ieri / Trăiește azi ce moare, / Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare”. Similitudinea construcției din ultimele versuri cu cele care definesc soarta oamenilor și a valurilor este evidentă, incluzînd și accentul semnificativ pe veșnica renaștere. Totuși, destinul soarelui, în textul definitiv, pare să-l rețină mai intens pe poet, pentru că începutul strofei 80 se referă tot la el, inversînd însă accentul: „Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare; // Părînd pe veci a răsări / Din urmă moartea-l paște”.

Din observarea faptului textual al revenirii inversate asupra soarelui se pot extrage cîteva consecințe importante. Mai întîi, rostul stilistic și semnificația lui dezvăluie insistența asupra motivului însuși, în care recurența morții își capătă locul de pendant al nașterii-renăștere. Dintre variațiile motivului, aceasta este singura formulare în care moartea vine „din urmă”, în accent reliefat. Cu toate acestea, semnificația schimbării nu se detașează de formulările anterioare, fiind numai un preambul pentru o nouă reafirmare a veșniciei tiparelor prin care tot ce este existență trece, păstrînd totodată pentru sfîrșitul strofei recurența renașterii: „Părînd pe veci a răsări / Din urmă moartea-l paște, / Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște”.

A doua consecință este legată de semantica contextuală a versului „Părînd pe veci a răsări”, care, deși se referă la soare, pare să-l desemneze textual pe cel care s-a numit pînă aici Luceafărul sau chiar pe *Hyperion* care „Răsare și străluce”, „Dar un luceafăr răsărit / Din liniștea uitării”

„*Răsai c-o-ntreagă lume*”. În varianta A tema formelor eterne ale trecerii includea și soarele și stelele : „Dar soarele perind pe cer / Din nou s-ar naște soare... // Și dacă stelele-ar pieri / S-ar naște iarăși stele” (O. II, p. 382—383). Eludind precizarea privind integrarea Luceafărului în destinul, trecător și el, al cosmicității, textul definitiv este, prin sugestie, mai expresiv. Această încifrare, fără îndoială, intenționată și corespunzând concepțiilor poetului despre poeticitate¹², dezvăluie, paradoxal, mai fidel gândul dinții și structura de profunzime a textului. Aparența eroului care s-a numit *Luceafărul* este revelată lui însuși astfel, *părînd pe veci (a răsări)* semnălizînd tocmai conștientizarea acestei aparențe, pentru a putea să-i contureze, prin distanță, mai nuanțat, esența hyperionică.

2.4. Sugerarea distanței care separă cele două feluri de nemurire spre sfîrșitul segmentului de care ne ocupăm poate fi repetată și fără a apela la sprijinul variantelor. Analogia cu o structură muzicală, în care figurile textual-retorice se contopesc, devine funcțională din perspectiva semnificației integratoare dacă extragem toate sensurile care se interpun între prima opoziție a entității numite Hyperion și ultima contrapunere a aceluiași Hyperion exprimată la sfîrșitul fragmentului : „*Iar tu Hyperion rămîi / Oriunde ai apune...*”.

În același fel în care opoziția lui Hyperion față de condiția umană introducea tema secundă a eternității formelor efemerului, tot așa dezvoltarea ascendentă a acesteia din urmă — în spațiul strofelor 79—80 — se constituie ca un fundal al unui nou contrast, de data aceasta între condiția trecătoare a cosmicității și netrecătoare natura a lui Hyperion. Integrarea infinității cosmice în implacabila lege a trecerii este limpede redată la scara destinului celui *un soare ce pare pe veci a răsări*, deși *din urmă moartea-l paște*. Așadar, nemurirea și infinitatea naturii cosmice sînt o aparență veșnică. Conectivul adversativ *iar* este incontestabil semnul acestei noi opoziții : „Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște. / *Iar tu Hyperion rămîi / Oriunde ai apune...*”. Chiar și termenul *apune* trimite, prin semantica lui internă, la posibila asimilare cu *soarele* care *se stinge și s-aprinde iarăși*.

2.5. Numai că, spre deosebire de soare, Hyperion rămîne el însuși *oriunde ar apune*, ceea ce înseamnă că stingerea nu-i alterează unicitatea ; și mai înseamnă că rămîne ceea ce a fost de la început, așa cum *a răsărit* din genuni *c-o-ntreagă lume*.

Simetria definirii prin opoziție este perfectă, delimitînd începutul segmentului și sfîrșitul lui, dîndu-i unitate și coeziune. Este de asemenea cu deosebire semnificativ că prima opoziție îl prezintă pe Hyperion ca *răsărit* („ce din genuni / *Răsai c-o-ntreagă lume*”), iar cea din urmă îl pune în postura unui apus posibil („Oriunde ai *apune*”). Ipoteetica stingere este însă nealterantă pentru Hyperion, pe cînd prin stingere soarele dispăre și se reaprinde alt soare. Unicitatea lui Hyperion este deci de două ori opusă naturii trecătoare — cea de a doua contrapunere fiind elocventă prin achizițiile dobîndite în ambele laturi ale elementelor incompatibile. Mai întîi, Hyperion cîștigă un statut pe care la începutul opoziției nu îl

¹² Despre poezie, Eminescu preciza că „nu are să descifreze, ci, din contra, are să încîfreze o idee poetică în simbolele și hieroglifile imaginilor sensibile”: M. Eminescu, *Despre cultură și artă*, Iași, 1970, p. 47.

avea, cel al consubstanțialității cu absolutul demiurgic. Pe de altă parte, termenul opus lui Hyperion se dovedește a fi întreaga existență, nu numai condiția de existență umană. Și această existență îl include în sine și pe Luceafăr, cel care era conștient de nemurirea sa, dar nu și de esența sa inalterabilă numită Hyperion.

HYPOSTASES DE L'IMMORTALITÉ : LUCEAFĂRUL ET HYPERION

(Résumé)

Centré sur la première partie du discours demiurgique (strophes 75—81), l'article met en évidence la confrontation entre les deux modalités dans lesquelles le personnage *Luceafărul* — *Hyperion* prend conscience de sa condition supérieure. Cette différence significative se manifeste aussi sur la coordonnée textuelle de *l'immortalité* rendant distinctes deux hypostases du héros : Luceafărul et Hyperion. L'analyse sémantico-stylistique met en évidence deux types d'immortalité : celui qui est propre à *l'apparence* du héros (Luceafărul), par rapport à celui qui se révèle à lui à travers son essence appelée Hyperion.

Noiembrie 1989

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

Noul Testament, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei. Reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Preasfințitului Emilian episcop al Alba Iuliei, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988, 907 p.

Aducerea în actualitate a roadelor trecutului nostru cultural, în planul confruntărilor peste veacuri, oferă revelația consonanței preocupărilor culturale fundamentale, cum ar fi unitatea limbii, în polida unor hotare nefirești, și cultivarea ei, ridicarea nivelului de cultură al națiunii, promovarea valorilor autentice la nivelul standardului european.

Cunoscut și recunoscut de timpuriu ca model privind principiile teoretice și realizările în planul calității limbii în traducere, *Noul Testament* de la Bălgrad, reeditat recent, este repus în valoare și se oferă studiului, lecturii și admirației unui larg public.

Textul propriu-zis este însoțit de mai multe studii care valorifică în mod substanțial potențele lui. Ne vom opri asupra unora din ele.

Ediția se deschide printr-un *Cuvînt înainte* semnat de episcopul Emilian Birdaș. Studiul face o trecere în revistă a creștinismului în spațiul daco-roman și românesc la nord de Dunăre, pentru a stăruia apoi asupra organizării bisericești în Transilvania. Primul ierarh cunoscut pînă acum în teritoriile intracarpătice a fost arhiepiscopul Ghelaspie, a cărui mențiune s-a descoperit într-o inscripție datînd din anul 1377, pe al doilea strat de pictură din biserica mănăstirii Rîmneț — jud. Alba. De la Ghelaspie pînă la Simion Ștefan sînt amintiți ierarhi și domnitori, traducători, copisti și tipografi care au transpus sub diverse îmbolduri părți din *Sfînta Scriptură* în limba română.

La 4 martie 1643 este așezat în scaunul Mitropoliei Bălgradului Simion Ștefan. Împiedicată să se realizeze pe plan arhieresc prin îngrădirile impuse de principele și superintendentul calvin, păstoria mitropolitului transilvan se împlinește pe tărîm cultural. *Noul Testament de la Bălgrad* este o operă care își depășește timpul, fiind utilizat în traduceri ulterioare ale *Legii Noi* în românește.

În ampla contribuție semnată de prof. V. Cîndea, *Noul Testament în limba română ca act de spiritualitate și cultură*, privitor la traducerea textelor sacre în limbile naționale, este punctată rezerva bisericii atît în Orient, cit și în Occident. În spațiul culturii românești, inițiativele pe acest tărîm au ca începuturi încercări individuale, care s-au încheiat cu introducerea limbii române în toate manifestările vieții spirituale, prin acceptarea treptată a naționalizării cultului, mai întîi prin demersuri din partea puterii laice, am sublinia noi, și apoi și de către ierarhia bisericească.

V. Cîndea îl apără pe Simion Ștefan de învinuirile de a fi un ierarh de lege calvină, dezavuinnd și părerile despre presupusa ignoranță a mitropolitului, care, deci, nu ar fi avut nici un merit în traducerea *Noului Testament*. Comentariile celor 24 de predoslovii fac referiri la părinții bisericii, la Sf. Ioan Hrisostom, Sf. Athanasie cel Mare, Sf. Ieronim, ceea ce îl absolvă de reproșul de a fi acceptat teza calvină de a înlătura din învățătura Bisericii Ortodoxe Sfînta Tradiție. În ce privește ipoteza lipsei de instrucție a mitropolitului, lansată de N. Iorga și reluată și de alți istorici ai literaturii noastre vechi, aceasta trebuie cel puțin nuanțată prin raționamente de bun-simț. Mitropolitul, în mod obiectiv, a trebuit să aibă instrucția necesară unui preot, apoi a unui arhieru.

Din studiul lui M. Păcurariu, *Mitropolitul Simion Ștefan, slujilor al Bisericii și al poporului român*, am reține, pe linia celor de mai sus, încercarea de a-i atribui ierarhului transilvănean nu predoslovie semnată, ci cea adresată cititorilor, precum și introducerile la cărțile *Noului Testament*, pentru care a fost utilizată, probabil, ediția latină a *Bibliei* din 1587, apărută la Viena, și care conținea scurte introduceri la fiecare carte.

Dacă în ce privește statura intelectuală a lui Simion Ștefan rămînem mai departe în domeniul speculațiilor, organizarea lucrului literar și deci calitatea traducerii rămînem coloane de bază ale patronajului mitropolitului.

În studiul lingvistic, Florica Dimitrescu conturează poziția *Noului Testament* privitor la crearea unei limbi literare unitare, atît ca fruct al valoroaselor idei din prefața adresată cititorilor, cit și prin participarea la traducere a unor cărturari de dincolo de munți (Silvestru, cel puțin, era muntean).

Problema izvoarelor este extrem de complicată. Dacă informația din foaia de titlu cu privire la izvodul grecesc și slovenesc este completată, în prefața adresată principelui, cu cel latinesc, acestea nu rămân singurele surse. Dintre cele trei izvoare de bază, confirmarea, prin mijloacele criticii textuale interne, a celui latin nu se pare de semnificație specială, în sensul conștiinței prezente la toți românii, al cărui ecou s-au făcut cronicarii evului nostru mediu în formularea alt de cunoscută „noi de la Rim ne tragem”. Studiul discută și sursa maghiară, precum și fragmente scripturale traduse anterior în românește. Față de acestea din urmă este evidențiată cursivitatea, sintaxa și topica mai liberă a textului de la 1648.

Referitor la cele 23 de predoslovii, la care trebuie adăugate *Summa Apocalipsului* a lui Ioann și *Summa capetelor*, este exprimată, cu rezerve, ideea că influența *Vulgatei* tipărită la 1587 la Viena ține mai mult de o anumită organizare a materialului, decît de o preluare propriu-zisă de texte. Chestiunea rămîne însă deschisă și doar un studiu comparativ detaliat ar putea aduce mai multă lumină.

Este de asemenea subliniată importanța gloselor ca efort conștient al cărturarilor traductori de a îmbogăți limba prin neologisme și, de asemenea, de a le explica.

Concluzia studiului este că *Noul Testament de la Bălgrad*, „prin calitatea traducerii sale, a jucat un rol de prim ordin în întărirea unității limbii și a culturii noastre, contribuind la impunerea unei norme, îndeosebi lexicale, supradialectale” (p. 96).

Ultimul studiu, *Alba Iulia, important centru tipografic românesc, locul apariției Noului Testament din 1648*, semnat de Eva și Iacob Mărza, completează fericit ediția cu un istoric concentrat al tipografiei bălgrădene, de la primele atestări documentare, la jumătatea secolului al XVI-lea (1567), pînă la transferarea secției românești la Păgăraș și apoi la Blaj, unde, în condițiile create de reluarea legăturilor spiritual-culturale cu Roma, cu semnificații profunde pentru toate provinciile românești, își reia activitatea în jurul anului 1750.

Dalia Lucia Aramă semnează *Nota asupra ediției*. Textul este însoțit de o transliterare a trimiterilor marginale făcută de V. Mică, de un capitol de *Note* și de un *Glosar*.

Textul este transpus în alfabet latin de Ileana Zărnărescu, Dalia Lucia Aramă și Stela Nicolau.

Ediția se încheie cu facsimile: mostre în mărimea originalului, p. 726–734, și textul integral, în mărime de 1/4, p. 735–903.

Vom face, în continuare, cîteva observații de principiu și de detaliu, care vor putea contribui la îmbunătățirea unui nou tiraj sau la reeditarea altor comori ale trecutului nostru cultural. Ediția poartă pe alocuri amprenta unei nesincronizări între compartimente.

Foaia de titlu a lucrării indică drept an al tipăriturii 1983, pe cînd fila care precede materialul ilustrativ la *Cuvîntul înainte* indică „— ediție critică 1987 —”, iar nota asupra ediției vorbește chiar de „*Noul Testament de la Alba Iulia din 1986*” (p. 107).

Foaia de titlu a textului transcrie numele principelui Transilvaniei în varianta *Gheorghe Racofi*, în titlul predosloviei adresată aceluiași princip, *Gheorghe Rakóczi*, iar la stema principelui *G(heorghe) R(akofi)*, pentru *Gheorghe Racofi*.

Citind de la fila 36^r, Matei, capitolul 27, versetul 6, studiul de limbă are varianta: „Iară mai marii popilor luară acei arginți, ziseră nu să cade aceștia a-i pune în corban” (p. 84), față de textul ediției: „Iară mai marii popilor luară acei arginți, zisă: Nu să cade aceștia a-i pune în corvan...” (p. 170).

În legătură cu principiile transcrierii textului, ne exprimăm rezerva față de soluția adoptată: „Pentru redarea textului românesc a fost folosită, în general, metoda transcrierii interpretative...” (p. 105). Oscilația între transcrierea interpretativă și transliterare este de fapt numai de principiu, pentru că s-a aplicat în principal metoda transliterăției, așa cum o indică cuprinsul cărții: „Transliterare de... revăzută de...” (p. 904), fiind un alt exemplu al neconcordanței între compartimentele lucrării. În citatul de mai sus, spre exemplu, *aceștia* este transliterat, avînd astfel desinență de feminin plural, în loc de masculin plural, cum o pretinde raportarea la *arginți*.

Referitor la *š* slova *t*, nota asupra ediției menționează că s-a redat prin *ea*, deoarece „și astăzi în Transilvania, și nu numai acolo, *leage, besearcă, vream* etc.” (p. 106) se pronunță ca atare. Afirmăția surprinde, realitatea graiurilor din zona Mureșului prezentînd în poziția metafoniei un *e* deschis. Din această perspectivă, o formă precum *leagei* (f. 298, rîndul 1), cu *e* în poziția metafoniei, tipărit cu *e* și nu cu *t*, nu e de mirare că nu suscită nici un comentariu.

Transliterarea, comodă și justificabilă pentru o perioadă de început a reeditării textelor vechi, este simplificatoare și, de fapt, a fost, principal, abandonată. Reiterarea ei pune și mai mult problema perfecționării metodelor de transpunere a textelor chirilice în alfabetul latin. S-ar impune un simpozion pe această temă, care ar putea fi organizat chiar la Alba Iulia.

Lucrarea se cuvine a fi salutată ca un eveniment editorial prin care se pune la îndemina unui public larg un monument de limbă și cultură de primă mărime.

Septembrie 1989

Anton Goția

Universitatea din Cluj-Napoca
Facultatea de Filologie
Str. Horea, 31

DUMITRU NICA, *Teoria părților de vorbire. Cu aplicații la adverbe*, Iași, Editura Junimea 1988, 188 p.

Lucrarea lui Dumitru Nica are două părți care, deși par distincte, sînt totuși strîns legate între ele: a) *Teoria părților de vorbire* și b) *Adverbul în limba română. Prezentare funcțională*.

Partea primă are șase capitole. În primul, *Terminologia*, se face o prezentare a termenilor folosiți pentru conceptul de părți de vorbire, atît în lucrări străine cit și în gramaticile românești. În capitolul al doilea, *Privire istorică*, autorul își propune să demonstreze că „un istoric al părților de vorbire reproduce în mic istoria gramaticii înseși” (p. 10). De aceea, urmărește problemele gramaticii la greci și latini, la hinduși, în evul mediu și Renaștere. Bazat pe o informație foarte bogată, ne prezintă fidel părțile de vorbire recunoscute în perioadele respective. Credem că alături de multe lucrări străine putea fi amintită și *Istoria sintaxei* a lui Nicolae Drăganu. Privirea istorică se continuă apoi cu epoca modernă, căreia i se acordă, pe bună dreptate, un spațiu mai întins. Sînt prezentate părerile unor lingviști ca B. Delbrück, Rodolfo Lenz, J. Vendryes, A. Meillet, A. Sechehaye, Charles Bally, Otto Jespersen, Viggo Brøndal, Louis Hjelmslev, Leonard Bloomfield, Ferdinand de Saussure, André Martinet, Eugenio Coseriu. Părerea fiecăruia din cei amintiți, cu privire la criteriile de încadrare a unui cuvînt la o parte de vorbire sau alta, este fidel redată, așa încît ne putem face o părere precisă asupra concepției fiecăruia.

Capitolul se încheie, în mod firesc, cu părțile de vorbire în gramaticile românești mai importante din ultimele două secole. Credem că ar fi putut fi amintit aici și articolul lui Al. Ionașcu, *Cu privire la clasificarea cuvintelor în părți de vorbire*, în LR, IV, 1955, nr. 2 (pe care autorul îl citează în partea a doua a lucrării, cînd vorbește despre adverb), precum și contribuția noastră, *Considérations sur le rapport entre la langue et la pensée*, în *Actes du X^e Congrès international des linguistes*, Bucarest, 28 Août — 2 Septembre 1967, I.

În capitolul al treilea se ocupă cu criteriile de clasificare, care constituie „un aspect central în teoria părților de vorbire” (p. 53). Acestea fiind „prin natura lor neomogene”, nu se poate vorbi de o singură clasificare, ci de mai multe, simultane, bazate pe criterii diferite. În continuare sînt prezentate *criteriul formal*, *criteriul semantic* și *criteriul funcțional* (sau *sintactic*). Fiecare parte de vorbire are o funcție sintactică primară și una sau mai multe secundare. Și autorul conchide: „Existența mai multor criterii (formal, logic-semantice și funcționale) nu constituie un obstacol în organizarea cuvintelor în părți de vorbire, cum s-a afirmat adeseori, ci, dimpotrivă, reprezintă un sprijin în clasificarea lor” (p. 67).

Critica organizării cuvintelor în părți de vorbire formează capitolul al patrulea. Se arată că a fost criticată clasificarea tradițională deoarece îi lipsea un criteriu unic. Au fost criticate apoi clasificările care aveau la bază criteriul logic potrivit căruia „părțile de vorbire corespund categoriilor realității”. Erorilor gramaticii logice, antilicicizmul i-a impus alte erori, cum au demonstrat Eugenio Coseriu și G. Ivănescu. De aceea autorul acceptă concluzia lui Jespersen că „fenomenele gramaticale pot și trebuie apreciate din puncte de vedere diferite, care de multe ori sînt complementare”.

În capitolul al cincilea se susține că „părțile de vorbire sînt categorii lingvistice și gramaticale universale” și de aceea au definiții universale. Astfel, „nu se definește substantivul în limba română ori în franceză, ci substantivul în gramatică, fiind un concept gramatical” (p. 73).

În ultimul capitol al primei părți, *Centru și periferie în organizarea părților de vorbire*, se arată, pe bună dreptate, că „părțile de vorbire nu trebuie privite [...] ca niște cutii închise ermetic între care nu există nici o zonă ori punct de contact . . .”, ci „cunosc o rețea întinsă de relații și interpenetrații” (p. 75). „Vom depista, așadar, continuă autorul, în fiecare parte de vorbire un nucleu, un centru reprezentat de un set deschis de cuvinte, purtător preponderent al caracteristicilor formale, semantice și funcționale ale clasei și una ori mai multe subclase periferice, mai puțin stabile și care nu conțin toate caracteristicile clasei respective și nici în întregime lor” (p. 77).

Partea a doua a lucrării, *Adverbul în limba română. Prezentare funcțională*, este o aplicare a ideilor teoretice expuse în prima parte, cu referire specială la adverb.

În capitolul întâi se face o prezentare generală a adverbului, a locului pe care îl ocupă între celelalte părți de vorbire, acesta nefiind o clasă omogenă. Cu toate acestea, autorul este de părere că „o prezentare funcțională a adverbului românesc se poate realiza prin aplicarea celor trei criterii amintite: formal, semantic și funcțional, între care există relații foarte strânse” (p. 83). Bazat pe aceste criterii, autorul distinge diferite tipuri de adverbe.

În capitolul al doilea, *Clase funcționale de adverbe*, autorul distinge următoarele categorii de adverbe: calificative, circumstanțiale, cantitative, substituite, particule, de modalitate, fiecare din aceste grupe având mai multe subgrupe, ceea ce justifică afirmația că „*clasa adverbului este de fapt o clasă de clase*” (p. 164). Constatările la care ajunge D. Nica ne ajută să înțelegem de ce cuvinte care în aparență sînt atît de diferite sînt încadrate totuși acestei părți de vorbire.

Cartea cuprinde o foarte bogată bibliografie, bine folosită, adeseori bine reinterpretată, ceea ce dă lucrării, mai ales în partea a doua, o notă personală. Mai cuprinde apoi un rezumat în limba franceză și un indice de autori.

Toate acestea ne îndreptătesc să spunem că lucrarea lui D. Nica este o carte bună și foarte utilă.

Noiembrie 1989

Mircea Zdrengea

Universitatea din Cluj-Napoca

Facultatea de Filologie

Str. Horea, 31

VASILE FRĂȚILĂ, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Editura Facla, 1987, 207 p.

Sub acest titlu, autorul reunește o mare parte din studiile și articolele pe care le-a publicat în unele reviste de specialitate sau în culegeri colective apărute în țară și străinătate.

Bazindu-se în bună parte pe materialul cules personal mai ales în satele din valea inferioară a Tirnavelor, dar și pe cel publicat în culegeri de texte dialectale și folclorice, în atlaselor lingvistice sau în glosare, în prima parte a volumului, intitulată *Lexicologie*, autorul discută o serie de cuvinte populare și regionale, aducînd precizări, de cele mai multe ori exacte și interesante, referitoare la etimologia, variantele și aria lor de răspîndire.

Sînt explicate pentru prima oară unele cuvinte moștenite din latină (*cari—cari, care—mare, caru mamii* < lat. *carus* ‘drag’, *dămindăciune* ‘poruncă’ < lat. *demandatio, -onem, fleși* ‘(despre prune, struguri, roșii etc.) a zdrobi, a strivi’ < lat. **flexire, piură* ‘a se plînge, a se vîieta, a se vîicări’ < lat. *piulare, plu* ‘turtit, lătăreț’ < lat. **plutus* < *plutus* < *plautus* etc.), împrumutate ori calchiate din slavă (*domă* ‘vorbă domoală, taifas, flecăreală’ < bg. *dûma, mir* ‘lume’ < slăvon. *mirû, griu* ‘viață’, cale după slăvonul *zito* ‘cereale, griu’ etc.) sau derivate românești (*bărătale* < *bărăta, buclucos* < *bucluc, a (se) cânți* < *cantă, ciudenie* < *ciudă* etc.).

Dînd dovadă de intuiție, simț etimologic și o bogată informație bibliografică, autorul supune unele cuvinte unei minuțioase analize, propunînd noi (și convingătoare) soluții etimologice (ca, de exemplu, *braniște* ‘frate de mină’ (< sl. **bratište* < *bratû*, cu suf. slav vechi sau bulgăresc *-išt-*) sau aducînd argumente în plus în favoarea unora dintre etimologiile propuse pînă acum (ca, de exemplu, *dărăpăna* ‘(despre păr) a smulge’, care ar reprezenta o formă coruptă a verbului *a depăra* ‘a smulge părul din cap’ < lat. *depilare*).

Ca și alți lingviști, Vasile Frățilă îl consideră pe *pedestra* ‘cu defect fizic, infirm, schiop, schilav, olog, cerșetor’ element moștenit și, pentru a justifica păstrarea nealterată a lui *d*, în locul formei latine atestate *pedester*, propune forma **pedēster* sau admite posibilitatea ca reflexul românesc al lui *pedester* să fi fost influențat în structura sa fonetică de verbul *a pedepsi*.

Multe articole lexicografice aduc noi atestări ale unor cuvinte cunoscute și bine explicate de diverși autori sau de dicționare (cum ar fi, de exemplu, pentru *ceai* ‘logodnă’, *dăunos* ‘lacom’, *mușată* ‘frumoasă’ etc.), atestă noi variante lexicale sau sensuri ale unor astfel de cuvinte (*abor* ‘vîoi, iute, harnic’ < hrăbor, hrăbor, *ajurmila* ‘numele unui joc de copii’ < *ajumil* (a), *chelfed* ‘decolorat, deschis la culoare, fad’ < *colfăd, cocenit* ‘sfîrșit’ < *concenit* ‘idem’ < *concent* ‘a sfîrși’, *învăscă* ‘a înfășura, a înveli’ < *a învește, neblejnic* ‘prosti, bleg, neajutorat; neputincios, prăpădit’ < *neblejnic, văratic* ‘(despre om) vorbăreț, popular, lăstet’) sau corectează afirmații referi-

toare la aria de circulație a unor elemente moștenite (ca, de exemplu, *dipt* 'bucate, hrană', păstrat nu numai în dacoromână, ci și în dialectele sud-dunărene). În cazul acestor categorii de cuvinte articolele puteau fi mai concentrate, dacă autorul ar fi renunțat la reproducerea (de multe ori inutilă) a atestărilor și citatelor ilustrative din DA și DLR, precum și a explicației etimologice. Citeva articole puteau chiar să nu fie incluse în volum, neaducând nimic nou (*flamă, iniepta, lumea ochilor* etc.).

Partea a II-a, intitulată *Toponimie*, reunește câteva studii consacrate numelor de locuri. Coroborând datele oferite de documentele istorice și de arheologie cu cele lingvistice, autorul analizează vechimea toponimelor din zona Tirnavelor, stabilind mai multe straturi: autohton (*Mureș, Olt*), latinesc (*Sincel, Sumat*), slav (*Tirnaa, Țiligrad, Glogoveț* etc.), maghiar (*Măndrade, Muierău* etc.) și săsesc (*Sona, Blegubeș* etc.), datorate populațiilor care au locuit sau s-au stabilit aici în diferite epoci.

Bazându-se pe faptul că hidronimele *Ibru* existente în Gorj și Transilvania au corespundente în hidronime balcanice care continuă nume antice atestate, autorul presupune că și toponimele românești ar putea continua toponime dacice care n-au avut șansa de a fi atestate. Prudent, nu exclude însă posibilitatea ca ele să fie, cum par de fapt a fi, creații slave.

După ce discută câteva nume de așezări omenști și de locuri din teritoriul unor sate bănățene, autorul își încheie contribuțiile toponimice cu un documentat articol consacrat cuvintului *PADEȘ*.

V. Frățilă urmărește mai întâi răspindirea geografică și, pe baza documentelor istorice, vechimea toponimelor *Padeș*, apoi atestările documentare ale antroponimului omofon, și, la sfârșit, prezintă etimologia. Toponimele sint explicate corect de la apelativul corespunzător *padeș* 'mic platou', atestat în Rîu de Mori din Țara Hațegului și împrumutat din slavă. Cum am arătat în comunicarea susținută la cel de-al IV-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 1975, aria de răspindire a toponimului se întinde până în Maramureș și apelativul *padeș* 'terasă, platou' este încă viu în mai multe localități din Țara Hațegului.

În ultimul studiu din volum este analizat pe larg rolul lui Gustav Weigand în promovarea și dezvoltarea onomasticii balcanice.

Lucrarea se încheie cu un foarte util indice de cuvinte.

În legătură cu unele explicații sau afirmații ale autorului avem câteva nelămuriri și observații.

Azăvadă 'adăpost improvizat împotriva vîntului' (Băbiciu OT, Teiș OT) este raportat la bg. *zavel* 'loc adăpostit de vînt', partea finală a termenului românesc explicindu-se, „probabil, prin apropiere de cuvinte terminate în -adă, de tipul *zăpadă, livadă* etc.". Forma aceasta, care se întâlnește și în alte localități ale Olteniei (vezi NALR — Olt., vol. III, h. 413/991; vol. IV, h. 762/996, h. 767/995, h. 770/994), este o creație românească cu prepoziția *a* din *zavadă*, cunoscut și el în Oltenia (vezi, de ex., NALR — Olt., vol. IV, h. 767/948) și explicat în CADE din *zăvează* 'perdea' (< vsl. *zavěsa*), dar comparat și cu *zavat* 'zăvadă', pe care îl derivă din bg. *zavělu*.

Explicînd toponimul *Bălină* de la „apelativul *bălină* 'loc mlăștinos sau mocirlos lângă un rîu. Un fel de bălțiș, dar de o natură mai permanentă' HEM 3075, consemnat numai în documentele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea" (p. 126), autorul reproduce, după DA, cele două citate din HEM, fără să observe că în acestea nu e vorba de apelativ, ci de toponimele *Băline*, *Bălină*. Oricum ar fi, *bălină* este încă viu, însemnînd 'loc apăsos, umed, mocirlos' (Scundu VL, Jidoștița MH: CHEST. IV, 63/73, 856), 'baltă' (Balș OT: NALR — Olt., vol. II, h. 332/934).

V. Frățilă sugerează posibilitatea formării cuvintului *călcăză* (existent în sudul Banatului cu sensul de 'calce' și în aromână cu sensul de 'rodul pămîntului') pe teren românesc din *calce*, „cu sufixul -(-d)ză, ca în *bucăză, căcărează, călbăză, spelează* etc." (p. 128—129), scăpînd din vedere un lucru esențial, anume că -ză este un sufix neaccentuat. Din *calce* cu suf. -ză am avea **calcează*. Dacă într-adevăr ar fi vorba de o creație românească de la *calce*, sufixul este -ează, ca în *căcărează, foază, spelează* etc. Ar mai rămîne însă de lămurit transformarea fonetică de la **calcează* la *călcăză*.

Despre verbul *a despinteca* 'a spinteca' se afirmă că „este consemnat de dicționare (cf. DM și DEX), cu mențiunea «rar», fără a fi însoțit de vreun citat ilustrativ" (p. 44), uitîndu-se faptul că în aceste dicționare nu se dau citate.

„Pentru etimologie", autorul raportează pe *dodă* 'mină', cunoscut în limbajul familiar de pe valea inferioară a Tirnavelor și în Sanislău SM, la alb. *dorë* (pl. *duar*) 'mină' și la derivatul alb. *dočë, dočëk* '1. minuță; 2. un joc de copii', afirmînd că el ar fi luat naștere „prin reduplicarea primei silabe do > dodo, apoi > dodă, prin încadrarea la declinarea I, atras probabil de mină" (p. 47). Așadar ar fi vorba de o formație românească de la un cuvînt albanez, lucru foarte puțin probabil. Mai adăugăm că *dodă* se întâlnește și în jurul Clujului, fiindu-ne cunoscut din Bonțida CJ (vezi CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 120), Năsal CJ etc.

Apreciind că *fuscă* (pl. *fuște*) 'lujerul cepei cu sămînță' (Tirgșor PII) e același cuvînt cu v. rom. *fuște* 'bită, toiag' (p. 51), autorul afirmă (p. 52) că această formă s-a reconstituit din *fuște* considerat ca un plural feminin, după modelul *muscă* — *muște*, *giscă* — *giște*, *broască* — *broaște*, evoluția semantică de la 'bită, toiag' la 'lujerul cepei cu sămînță' făcîndu-se ușor, „ceapa cu sămînță avînd forma unui toiag”. Cu un băț, cu un toiag seamănă nu numai lujerul cepei cu sămînță, ci și cel al usturoiului sau al altor legume, fapt pe care foarte bine l-au putut observa și strămoșii noștri romani. În ce privește forma *fuscă*, ea a putut fi refăcută și din *fuști*, pl. masc. al lui *fuște* (după modelul *pască* — *paști*, *pușcă* — *puști* etc.), creîndu-se ulterior pluralul normal *fuște*. În ce privește evoluția semantică, credem că ea n-a avut loc în limba română. La acest lucru s-au gândit I. A. Candrea și Ov. Densușianu, care, în CDDE, înregistrează cuvîntul *fuște* cu sensurile 1. 'băton, gourdin; javelot', 2. 'tige d'oignon', compariîndu-l, pentru înțelesul al doilea, cu *fusticuli allii* 'queues d'ail', care apare la Paladiu, *fusticulus* fiind un derivat de la *fustis*, -em. Ținînd seama și de faptul că *fusto*, continuatorul lui *fustis* în limba italiană, înseamnă 'organo assile delle piante cormofite che si sviluppa in direzione opposta alla radice e porta le foglie; caule, tronco'¹, avem dreptul să presupunem că lat. *fustis* avea, pe lângă sensul de 'lemn rotund' par, bătărag; băț, ciomag, bită², și pe acela de 'tulpină de usturoi, ceapă etc.', sens care s-a putut păstra și în limba română.

Respingînd explicarea variantei *mașteră* ca o creație românească din *maștehă* (< v. sl. *mašteha*), sub influența substantivelor terminate în -*eră* (ca *peșteră*, *meșteră*), V. Frătilă afirmă, în termeni categorici, că această variantă este împrumutată dintr-o formă **maștera* 'mamă vitregă', rezultată din contaminarea lui *mașteha* 'mamă vitregă' cu *dășter* 'fiică', fie în slava veche, fie în bulgara medie, într-un grai „transplantat mai tîrziu în Transilvania de centru și de sud” (p. 69). Chiar dacă am accepta posibilitatea contaminării acestor cuvinte, tot se impun măcar două observații. Dacă ea a avut loc în slava veche, forma *dășter* trebuie precedată de asterisc, fiind reconstituită, pentru că, după cum se arată la p. 68, la nominativ sg. există doar forma *dăști*. Dacă ea s-a produs în bulgara medie, pătrunderea ei în Transilvania, unde are o mare arie de răspîndire, nu se poate datora numai șcheilor de la Cergău Mare și Cergău Mic de lingă Blaj și celor din Bungard și Rusciori de lingă Sibiu.

Mulgăreafă este atestat de DLR cu sensurile: 1. adj. (și substantivat, f.) 'mulgătoare', după BUDAI-DELEANU, LEX., și 2. 'strungă (la stîna)' după ALR I, 1796/87, din Săvișin AR. Întîlnindu-l într-o colindă culeasă din Bichiș AR, în care se relatează cum un dalb păcurar cere o fată dar este refuzat de părinții acesteia printre altele pe motivul că: „Sara-i dimineața/ Tot cu mulgăreafa/ Oile mulgîndu/ Mieii d'alergîndu”, V. Frătilă, după ce precizează că „din context nu reiese destul de clar” dacă cuvîntul are sensul 1. 'oile mulgătoare, oile cu lapte', 2. 'vasul în care se mulg oile' sau 3. 'locul unde se mulg oile, strungă', pentru sensurile 2 și 3 consideră „mai plauzibilă” derivarea „de la *mulgară* (pl. *mulgări*) 'oile cu lapte, oile mulgătoare' [...] cu suf. -*ăreafă* (< lat. -*aricia*), deoarece derivatele arătînd 'locul unde stau animalele' se fac de la substantive și nu de la verbe” (p. 73), citînd, în continuare, „asemenea derivate” înregistrate din sudul Banatului: *Boureafa* < *bou* + *-ăreafă*, *Mătricăreafa*, *Slăpăreafa*, *Văcăreafa* etc.

Dar, după cum vom arăta pe larg într-o viitoare contribuție, *boureafa* și *văcăreafa* sînt cuvinte moștenite din latină, nu derivate românești. Nu este exclus ca și *mătricăreafa* să fie element moștenit. Derivatele arătînd 'locul unde stau animalele' se fac și de la verbe: *bătătură*, *culcătoare*, *hodinilor*, *merezătoare*, *muieleore*, *muscăril*, *șezătoare*, *zăcălău*, *zăcătoare* etc.³.

Revenind la *mulgăreafă*, se pare că sensul din poezie este cel de 'vas în care se mulg oile', cuvîntul putînd fi rezultatul unei contaminări dintre verbul *mulge* și subst. *strungăreafa* 'vas mic care se pune între ațele găleții și în care se mulg oile' sau 'găleată în care se mulg oile'.

Din moment ce forma *trastie* 'slujbă religioasă ce se face în săptămîna dinaintea paștilor, denie', prezintă transformarea lui *s* din grupul consonantic *st* urmat de *i* în *ș*” (p. 88), ea trebuie literarizată în titlu TRASTIE, pentru a nu-i deruta pe lexicografi. Cu același înțeles *trastie* circula și în județul Cluj (la Bonțida, Năsal etc.).

Dacă grafia maghiară *Sumetley* este corectă, nu putem vorbi de un toponim românesc *Sumat*, ci *Sumat*, așa încît ambele ipoteze emise pentru explicarea lui *Sumat* (p. 109—110) se înlătură de la sine.

¹ Vezi Mañlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. II (D—H), Bologna, Zanichelli, 1980; Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, decima edizione, Milano, Zanichelli, 1981.

² Vezi G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.

³ Vezi ALR II, s.n., vol. II, h. 318: Teofil Teahă, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 218, 244.

Bazată pe o bogată informație de specialitate română și străină, scrisă într-un limbaj plăcut, cartea cercetătorului timișorean este o contribuție lingvistică meritorie, care atestă realele calități de etimologist ale autorului.

Noiembrie 1989

Dumitru Loșonfi

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

MARIANA NEȚ, *O poezică a atmosferei*, București, Editura Univers, 1989, 364 p.

Caracteristica subiacent polemică a acestei foarte serioase cercetări — persistind și dincolo de posibile schimbări în perspectiva de analiză — vine dintr-o fundamentală și deplină convingere în rostul acului interpretativ postulat, credință care, deși inexistentă la nivelul expresiei cărții cu care debutează tinăra cercetătoare Mariana Neț, este creatoare de „atmosferă” și parte constitutivă în schema pe care cartea însăși o presupune.

Începînd chiar cu semnificația intitulării, unde utilizarea articolului nehotărît nu este întimplătoare, poezica pe care ne-o propune Mariana Neț respiră temeinicie, dar și deschidere, suplețe și originalitate. În același timp, prin întregul conținut ideatic al demonstrației, studiul întreprins aici — fiind centrat pe descrierea unui tip particular de lume — trebuia să-și asume o anume îndrăzneală. Atmosfera, ca temă a unui demers circumscris poezicii, debindește o necesară autonomie, cu atât mai mult cu cât este prima abordare și teoretizare a fenomenului.

Se cuvine spus, înainte de toate, că autoarea reușește cel mai adesea să convingă în ceea ce intenționează și în parametrii pe care și-i impune. Orice altă poezică a atmosferei, desigur posibilă, va fi eventual complementară și, într-un fel sau altul, tributară celei semnate de Mariana Neț. Nota aparte a întregului demers se distinge printr-o marcată discreție, determinată de factorii particulari ai unei strategii discursive deschise, în sensul procesual al clarificărilor, ferindu-se de tentația unei pledoarii exprese și delimitatoare, ca aceea concepută de exemplu de Jean Burgos în a sa *Pentru o poezică a imaginarii*, titlu de asemenea semnificativ (versiunea românească apărută la București, Editura Univers, 1988).

Așadar, avem de a face cu o temeritate conferită de abordarea unui concept complex cum e acela de atmosferă, într-un cadru minuit și ilustrat cu acurție și subsidiară cuioaștere a domeniului unor teorii preexistente. Dintre acestea, poate cea mai fecundă în premisele adoptate este semantica referențială încorporînd teoria lumilor posibile. Oferind un teren solid și încă prolific în sugestii, varianta elaborată de S. I. Petőfi stă, după părerea noastră, la baza complexului conceptual cu care se operează, bineînțeles adaptat specificului temei (de exemplu: *lumea sau sub lumea* de atmosferă dintr-un text, atmosfera ca proiecție a subiectivității personajelor, în sensul lumilor lor posibile etc.).

Cea mai importantă demarcație — interesînd conținutul conceptului de atmosferă — se construiește în jurul binomului atmosferă referențială și atmosferă de limbaj, elementele cărui sînt de fapt — cum pertinent se observă (vezi p. 160—162) — într-o relație dialectică. În această privință credem ceva mai mult, și anume că cele două planuri, chiar dacă se disociază obișnuit în funcție de factorii pragmatici implicați în actul lecturii, colaborează în unele cazuri, potențîndu-se reciproc, fără ca preponderența unuia sau altuia dintre planuri să fie decisivă pentru definirea mecanismului atmosferei dintr-un text literar. Pentru oportunitatea acestei observații credem că pledează și posibilitatea de a circumscrie subclasa de atmosferă a fantasticului poetic, de tipul baladei culte (cum ar fi creația lui Radu Stancu sau a lui Șt. Aug. Doinaș), iar pînă la urmă chiar și o operă ca cea a lui Borges, care, deși tipică pentru *limbajul poetic asumat* (cf. p. 15 și 166—169), pare a nu fi totuși lipsită și de o atmosferă degajată tocmai de substanța lumii construite în text.

În organizarea demonstrației de ansamblu, poezica Marianei Neț acordă un spațiu prioritar atmosferei referențiale, care este descrisă în capitolele I—V, în timp ce atmosfera de limbaj ocupă numai capitolul VI (p. 160—169), bine articulat însă și dens în idei. Justificarea acestei discrepanțe cantitative o găsim chiar în textul cărții: „Implicarea în atmosferă este în primul rînd un fenomen social și abia în al doilea rînd un act individual” (p. 16) și „Atmosfera construită prin limbaj este în primul rînd un fenomen de idiolect, pe cînd cea referențială ține mai ales de sociolect” (p. 161). Apare firesc, deci, interesul pentru atmosfera referențială, cea care, după cîte înțelegem, determină și caracterul istoric (p. 14) al conceptului.

Cu toate acestea, atmosfera de limbaj are toate șansele de a deveni cap de afiș, dacă ne limităm la analiza sincronică a fenomenului, știut fiind că optica receptorului contemporan este mai sensibilă la trăsăturile formale ale textelor artistice (autoarea face ea însăși această

observație la p. 15), defavorizind în schimb substanța semantică actualizată. Numai că, parcă preîntîmpinînd remarcă de mai sus, prin care voiam să deplasăm accentul spre atmosfera de limbaj, Mariana Neț ne avertizează că aceasta din urmă este „predominant o atmosferă de gradul al patrulea, este o lume ‘efemeră’, rezultată din multiple reflectări, atît din perspectiva emițătorului, cit și din cea a receptorului” (p. 163—164).

Totuși, folosind chiar stăruitoarele nuanțări ale autoarei, ne putem întreba, la rîndu-ne, dacă (auto)parodia, care se manifestă în textul literar de atmosferă numai la nivelul limbajului (p. 133), nu se supune și ea dependenței de perspectiva adoptată, permițînd trecerea de la un grad la altul? Este ceea ce analiza sagace a romanului *Don Quijote* o și demonstrează peremptoriu. Așa încît, revenind, sugerăm precizarea că și atmosfera de limbaj poate avea grade mai „tari” de atmosferă, cum ar fi cele de gradul I sau II.

În legătură cu disponerea interpretării într-o ordine care pornește de la pragmatică spre semantică, atestînd deci calea îndeobște acceptată a unui demers semiotic, remarcăm omisiunea dimensiunii sintactice. Luarea unei asemenea decizii — neformulată în mod explicit de autoare — s-ar putea pune în legătură cu neîncrederea în relevanța componente sintactice pentru analiza semiotică a atmosferei. Totuși, fiind vorba de atmosfera creată în și prin texte verbale concrete, sintaxa și-ar putea găsi locul într-o dezvoltare salutară a capitolului VI.

Interesul preferențial pentru atmosfera referențială se conjugă cu accentul constant menținut asupra receptării, precum și asupra confluențelor acestui fenomen cu domeniul pragmatic și retoricii particulare a textului de atmosferă, aceasta din urmă concepută în ‘sensul unor convenții instituționalizate social și istoric (dar și afectiv), aparținătoare tot teritoriului pragmatic. Orientarea derivă și din abordarea diacronică (atît la scara microtextului, cit și la cea a macrotextului) a fenomenului de atmosferă, fixat ca moment proliferant numai o dată cu preromantismul. Secolele XVII și XVIII sint, de fapt, caracteristice pentru dominația teoriilor pragmatice ale poeziei, așa cum se constată și în tipologia propusă de M. H. Abrams (*The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, New York, 1953).

Dependența exclusivă a atmosferei de receptor, idee adesea reluată de-a lungul cărții, se nuanțează prin ceea ce autoarea numește relația specială dintre emițător și receptor în textele de atmosferă. Această relație, coroborată cu lumile construite în text, conduce la definirea atmosferei ca „o categorie de tranziție” (p. 23), deci ca o lume intermediară. Într-o atare viziune, (sub)lumea posibilă a textului de atmosferă rămîne interdependentă de alternativa ei reală, ceea ce pare a fi în contradicție cu caracterul ei de lume închisă, imuabilă, auto-referențială, din perspectiva abordării semantice (p. 83—87). Precizăm că nu despre o auto-referențialitate care ar privi supralicitarea emițătorului este vorba, deoarece, în acest caz, credem că s-ar genera o atmosferă (auto)referențială de limbaj. La nivelul interpretării referențiale, tipul de textualizare autoreferențial nu „rupe” intențiile locutorului de cele ale receptorului. Auto generîndu-se însă, lumea de atmosferă pare să nu trîmîtă la nimic exterior sieși. Se conturează așadar o discrepanță între statutul de lume intermediară și cel de lume „fixă, imuabilă, autosuficientă, o mulțime guvernată de legi proprii” (p. 87). Cu toate acestea, la o analiză mai atentă, putem descoperi că este vorba doar de o aparentă inadvertență, dacă recurgem la explicația definitorie conform căreia „atmosfera este un efect gradual al lumii textului, caracterizat prin zone de intensitate maximă... și zone de intensitate minimă” (p. 25). Totuși, acestea din urmă, asigurînd interferența atmosferei cu celelalte mulțimi textuale, nu coincid cu trecerea de la actual la imaginat.

Pentru înțelegerea capitolului *Grade de lumi, grade de atmosferă* putem recurge la o comparație cu sistemul de ipoteze pe care Carmen Vlad l-a numit *scală de veridicitate* (*Semiotica criticii literare*, București, 1982, p. 144) și în care este implicată o anumită ordine de dependență a raporturilor dintre lumea reală sau universul empiric și lumea construită a textului. În statutul gradualităților de atmosferă, așa cum sint ele prescrise și descrise de Mariana Neț, „scala” pare să fie înlocuită cu fenomenul reduplicării: „Orice lume de atmosferă... apare prin reduplicarea unei/unor lumi de atmosferă de grad inferior” (p. 111). Încercînd să sintetizăm incitantele considerații privitoare la relevanța celor patru grade de atmosferă (p. 94—132), ne vedem constrînși a ne întoarce la ceea ce autoarea a numit, mai la începutul demonstrației teoretice, caracteristica cea mai importantă a textelor de atmosferă, „aceea că reactualizează un univers pe care receptorul l-a cunoscut mediat” (p. 31). Pornind de aici, devine explicit gradul II, definit prin *asumarea* atmosferei, respectiv prin actualizarea a două modele (= două scheme de generare), grad predominant în literatura de atmosferă și în lumea actuală, precum și gradul IV, realizat prin transpunerea (= dedublarea) lumii de gradul II. Atmosfera de gradul III, care apare prin implicarea agentului uman sau a personajului literar fără ca acesta să conștientizeze acest act, ar aparține unui grad zero de mediere corespunzător regăsirii unui univers imaginat sau cunoscut nemijlocit dintr-o experiență trăită și de emițător și de receptor. Lumea de gradul III, prin excelență necreatoare de atmosferă,

se integrează — paradoxal — acestui sistem de mediere, prin caracterul ei metatextual, explicator al mecanismelor atmosferei.

Cu totul remarcabile prin finețe și flexibilitate ne par a fi considerațiile și exemplificările care revin asupra fenomenului de dublare, din cele mai variate orizonturi de interpretare ale implicațiilor lui în atmosferă (p. 33, 48—49, 102, 111, 126).

Structurându-se pe o spirală dialectică, într-un demers epistemologic în care teoria se validează prin practica analitică a textului literar, cartea Mariane Neț se împlinește cu patru substanțiale analize, fiecare reprezentând exemplar o anume viziune asupra atmosferei. Aici, temperamentul de analist al cercetătoarei, de o specială clarviziune, atinge incontestabile reușite, dovedind o vocație a echilibrului dintre sinteză (cu abstracte și operante decelări) și analiza elastică aplicată textului concret.

Noiembrie 1989

Redica Marian

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

„Caiet de semiotică”, 6, 1987, Timișoara, 1989, 158 p. (multigrafat)

Apariția celui de-al șaselea volum al publicației timișorene „Caiet de semiotică” îl introduce pe cititorul de specialitate în spațiul unor încercări de (re)evaluare a unor cercetări de poetică și semiotică, încercări care acoperă o arie tematică diversă.

Dacă parcurgerea superficială a contribuțiilor acestui volum nu lasă să se observe imediat o arie tematică omogenă, studiul atent permite, în schimb, sesizarea și decuparea unor entități semiotice și poetice recurente în marea majoritate a articolelor, a unei viziuni de ansamblu unitare, trimițând, desigur, la finalități diferite, în funcție de specificul abordării. Putem remarca, spre exemplu, recurgerea frecventă la noțiunile de hipotext, hipertext și intertext, în studii în care convergența rezultatelor este aparent inexistentă.

Poate nu întimplător volumul se deschide cu articolul Olimpiei Berca privitor la relația titlu—text (*La relation titre—texte. Sur la prose de Sorin Titel*). Găsim aici mai curînd un indiciu al unui fenomen semiotic a cărui pregnanță crește progresiv: delimitarea titlului ca marcă textuală immanentă procesului de decodare a textului ca atare. Pornind de la considerații fundamentate pe teoriile avansate de Gerard Genette, Leo Hoek, Michel Riffaterre, autoarea articolului își axează cercetarea asupra unui caz particular (proza lui Sorin Titel). Dincolo de aceasta, reținem, în aspectul general al abordării acestei relații, depășirea mai vechii teorii asupra titlului ca simplu semnal comunicativ (cu rol informațional și persuasiv) și încadrarea acestuia într-o categorie a semnelor metalingvistice, ca „semnal” al unui anume tip de comunicare, intrucît trimite nu la o realitate extralingvistică, ci la un alt semn lingvistic. Microtext autosuficient (în formularea lui Duchet), titlul întreține cu cotextul „une relation de dependance contextuelle et d'indépendance textuelle” (Hoek, apud Berca, p. 1).

Din punctul de vedere al actelor de vorbire, sint menționate următoarele funcții ale intitulării: funcția informativă (enunț locuționar), performativă (anticipativă, modalizatoare, de ficționalizare) și persuasivă (în cadrul căreia titlul se definește prin efectul perlocuționar).

Un studiu axat pe coordonate cu totul diferite este cel al Mariei Foarță, (*Poe)etica versificării*. O posibilă convergență cu cel precedent se realizează prin conceptele genette-iene de *hipotext*, respectiv *hipertext*. Abordarea se înscrie în afara intertextualității, fiind analizat raportul între un hipotext A, generator al unui hipertext B, potrivit părerii că versificarea și prozificarea reprezintă un caz tipic de hipertextualitate. Studiul analizează hipertextualitatea ca transcendță textuală, ca proces ce are loc în structura de adîncime a mecanismului textual, antrenînd paratextualitatea, metatextualitatea și arhitextualitatea. În pluralitatea relațiilor transtextuale angrenate în acest proces are loc o rescriere care implică, de fapt, o mutație ontologică. Această rescriere începe chiar de la titlu, ca indice paratextual. Remarcăm, în acest sens, însuși titlul articolului, (*Poe)etica versificării*, anticipînd, sub aparență ludică, dubla finalitate a studiului: mutația ontologică mai-sus amintită, incoerentă rescrierii, și calitatea titlului de a marca relațiile de hipo- și hipertextualitate.

Argumentația teoretică pornește de la exemple particulare de rescriere a unui text în limitele unei arhitextualități diferite (poemul *Aventurile lui A. G. Pym* : roman din volumul *Areal* de Șerban Foarță), rescriere mediată de un indice paratextual: titlul. Concluzia care se desprinde din studiu este că, în demersul transtextualizant al versificării, resimbolizarea implică nu numai lectura poetică a hipotextului, ci și o serie întreagă de relații intertextuale.

O cercetare bazată pe același eșafodaj teoretic este cea a Doinei Pașca Harsani din articolul *Le parti pris de l'écriture*. Demersul este, în esență, același — transformarea textuală a unui hipotext în hipertext (exemplificată printr-o creație a lui Gerard de Nerval). Procesul de transtextualizare este urmărit aici în chiar mecanismul său intim — respectul transformărilor minimale — la nivel sintactic, lexical sau chiar fonetic, urmate de transformarea semantică în sine, totul încadrându-se în ceea ce G. Genette denumește *transstilizare*, cu scopul obținerii unui hipertext la o căruia valoare este incontestabilă.

Rescrierea este urmărită și în studiul Smarandei Vultur, *Rescriere și refigurare într-un caz de poem în replică*. „Traducere infidelă”, urmărindu-se, de această dată, intenționalitatea rescrierii și a schimbărilor figurative (de ordin retoric, stilistic) care au loc și care generează o *transfocalizare* („deplasare în perspectiva de narare” (p. 137)) și o *transstilizare*, adică „o transpoziție ce este o schimbare de stil, acompaniind adesea practica traducerii” (p. 137). Aceste două procese determină o transgresare de la epic la liric, transgresare care nu se poate sustrage coerenței textuale.

Procesul de refigurare și cel de transformare a hipotextului în hipertext se realizează prin deplasarea accentului de pe elementul microtextual pe paradigma care asigură coerența hipertextului.

Preluând terminologia lui G. Genette și valorificând polisemia termenului de *translucidență*, o parte din articole demonstrează capacitatea autorilor lor de a examina și testa considerații teoretice prin aplicații la textele particulare, din unghiuri de abordare originale.

Urmărind, alături de Margareta Gyuresik (*Poestire, discours, metadiscours*), fenomenul dedublării povestirii discursului în romanul realist — respectiv depășirea univocității semantice în procesul generării de poli-textuali. Analiza pornește de la considerațiile lui G. Genette asupra unui anumit mod de lectură intertextual al romanului lui Stendhal. De la aceste considerații, autoarea articolului detectează poli care circumscriu lectura romanului realist unui nou mod de decodare. Se introduce opoziția dintre efectul de *autenticitate* și cel de *distanțare*, vizând, în esență, tehnica multiplicării punctelor de vedere, refuzul disjunției textuale. Coexistența acestor două efecte produce în roman discursul ironic.

Opoziția dintre efectul de *exhaustivitate* și cel de *comprimare* definește oscilațiile scriitorului între o lume descriptivă și una „semantic accelerată”, oscilațiile care impun o schimbare în orizontul de așteptare al cititorului, confruntat, dincolo de simplul enunț textual, cu tipuri de enunțuri metalingvistice (care își asumă, respectiv se distanțează de propriul lor cod). Din această perspectivă, investigația romanului realist îl impune ca pe un roman ce suferă un fenomen de redublare pentru a fi receptat în modernitatea valorilor sale.

Cele două studii consacrate poeziei și prozei lui M. Eminescu pun accent pe structurile semantice (Simona Constantinovici, *M. Eminescu, Lacul. Convergențe și structuri semantice*), respectiv pe încadrarea textului într-o perspectivă semantic-paradigmatică (Simona Făgărășanu, *Poetica și simbolică gestului la Eminescu*).

Analiza, din punctul de vedere al structurii semantice, a poeziei *Lacul* inscrie nivelul sintagmatic al textului într-o paradigmă semantică definibilă între doi poli: real (al prezentului) și imaginar (al dorinței). Pornind de la supoziția că „fiecare strofă a poeziei este o reetajare prin înjumătățire a două versuri lungi”, cercetarea se axează pe detectarea simetriei fonice care marchează nivelul real și a opoziției de nivele care delimitează planul imaginar. Depășind semnificația pur fonetică, analiza textului evidențiază relația dintre simetria lexicală și geometricismul paradigmei *cercului*.

Cel de-al doilea studiu consacrat lui Eminescu urmărește „contextele în care gestul își prelungește efectele în planul profund al spiritualității poetice” (p. 67), raportând limbajul gesturilor nu la semnificații pur afective, ci la structura de adâncime a paradigmei semantice a textelor și, în ultimă instanță, la gesturi arhetipale.

O interesantă perspectivă de abordare a codurilor teatrale ne-o oferă Pia Brinzeu. Articolul pornește de la întrebarea dacă arta teatrală, ca fenomen cu caracter atât semiologic, cât și sociologic, este sau nu comunicare. Răspunsul este afirmativ și, distanțându-se de definiția dată teatrului de către L. Prieto („comunicare asupra comunicării prin comunicare”), autoarea propune o altă alternativă, conform căreia teatrul comunică „pentru că este supus unui proces de codificare și decodificare independent de asimetria dintre emițător și receptor” (p. 16). Ni se oferă o clasificare a codurilor teatrale în spectaculare și extraspectaculare, care sînt restrictive, respectiv permit decodificarea conștientă a textului dramatic și implică un proces de hipercodificare, generator de noi conotații. Intenția autoarei este salutară pentru că, înscriind procesul de codificare a artei teatrale într-o perspectivă semantic-paradigmatică, oferă noi modalități de receptare.

Și, în sfîrșit, un studiu mai obișnuit, și, ca atare, cu atât mai bine venit, ni-l oferă Ivan Evseev (*Semiotica ghicitorii*) — o încercare de abordare exhaustivă a elementelor din

simbolistica universală care sînt recurente în cîmilitura românească. Cercetarea pornește de la premisa că „folclorul, în totalitatea sa, este un sistem semiotic complex în care acționează o mulțime de subsisteme și coduri provenite din semantizarea culturală sau din reinterpretarea unor ocupații tradiționale” (p. 59).

Studiile incluse în fascicula 6 a „Caietului de semiotică” trădează — cum spuneam — opțiunea comună în planul teoriei asumate, reflectînd, în același timp, suplețe analitică și capacitatea de a proiecta asupra textelor unghiuri noi, revelatoare în raport cu obiectul impus cercetării, dar și cu cercetarea însăși.

Grupul timișorean de semioticieni ne oferă, prin acest nou „Caiet”, imaginea reconfortantă a interesului, statornic manifestat, pentru sondarea spațiului semnic.

Noiembrie 1989

Mirela Păcurariu

Universitatea din Cluj-Napoca

Facultatea de Filologie

Str. Horea, 31

„Romanische Forschungen”, 100. Band, Heft 1—3, 1988, 342 p.

O revistă consacrată limbilor și literaturilor romanice care împlinește o sută de ani de apariție — din 1883, cu cîteva întreruperi în perioade de război — ar fi tentată, pe drept cuvînt de altfel, să-și întrețină cititorii în numărul său 100, mai ales, ba chiar exclusiv, despre propria contribuție la studiul și cunoașterea limbilor și literaturilor romanice, la dezvoltarea romanisticii, despre realizările care îi explică perenitatea. Cu toate acestea, alta a fost opțiunea revistei „Romanische Forschungen”.

Într-adevăr, după un cuvînt înainte de două pagini semnat de directorul Wido Hempel, în care se amintește marea șansă pe care a avut-o revista de a fi fost condusă doar de patru directori într-un veac și editată doar de două edituri în aceeași perioadă — ceea ce i-a asigurat o rară continuitate cu, precizăm noi, benefice consecințe asupra ținutei sale —, următoarele 342 de pagini sînt puse la dispoziția unor reviste care continuă să apară de mai mult de zece ani, consacrate în întregime sau în parte romanisticii, și care nu sînt organul unor instituții universitare, ai căror directori (editori) au fost invitați să „redacteze portretul propriei lor reviste”. A rezultat astfel o galerie de portrete reprezentînd 59 de reviste din Germania și din alte țări, din țările de limbă romanică sau nu, din Europa și din cele două Americi, galerie în care figurează și „portretul” revistei gazdă (p. 282—294, sub semnătura lui Heinz Fuchs).

Sînt, de fapt, prezent(at)e 11 reviste din Republica Federală a Germaniei, 10 din Franța și 10 din Italia, 6 din Statele Unite ale Americii, 3 din Spania, 2 din Mexic și cîte una din următoarele țări: Anglia, Argentina, Belgia, Brazilia, Canada, Cehoslovacia, Chile, Columbia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Olanda, Peru, Portugalia, Republica Democrată Germană, România, la care se adaugă o revistă franco-germană.

Ar fi practic imposibil de redat bogăția de informații, imaginea complexă a presei mondiale de romanistică altfel decît trimițînd la acest număr al centenarului revistei „Romanische Forschungen”. Să spunem totuși că prezentările, mergînd de la 2 la 20 de pagini, conțin în general date asupra evoluției revistelor, asupra profilului lor, al fondatorilor, directorilor și colaboratorilor care și-au lăsat amprenta asupra acestora, asupra contribuției respectivelor reviste la dezvoltarea romanisticii. Impresia generală este aceea a unei mari varietăți (limbi și/sau literaturi, o singură sau mai multe limbi și/sau literaturi, o perioadă sau întreaga istorie a limbilor și/sau literaturilor romanice etc.) și a unei mari deschideri (cea mai mare parte a revistelor sînt deschise colaborărilor venind dinspre toate orizonturile geografice și conceptual-metodologice).

În încheiere am dori să formulăm două regrete, care nu privesc „Romanische Forschungen”: cei cei mai mulți dintre autorii prezentărilor (cu una sau două excepții) nu au indicat adresa revistei lor și că de pe vechiul pămînt latin al României o singură revistă, cea care găzduiește aceste rînduri, a răspuns amabilei invitații lansate de „Romanische Forschungen”, și urarea ca „Cercetări de lingvistică” să publice în paginile sale și recenzia volumului nr. 200 din „Romanische Forschungen” și, dacă se poate, reciproc.

Noiembrie 1989

Ioan Baci

Universitatea din Cluj-Napoca

Facultatea de Filologie

Str. Horea, 31

RADU FLORA

(1922—1989)

În luna septembrie a încetat din viață Radu Flora, profesor la Universitatea din Belgrad, șef al catedrei de limba și literatura română la Facultatea de Filologie.

S-a născut în localitatea Satu Nou (Banatsko Novo Selo) de lângă Panciova; studiile secundare le-a făcut la Panciova și Virșet, cele universitare, limba română și alte limbi romanice, literatura română, la Universitatea din București (1942—1945) — avînd ca profesori, printre alții, pe Al. Rosetti și T. Vianu —, apoi la Universitatea din Belgrad, unde obține licența (1948) în limba franceză și gramatica comparată a limbilor romanice. După 3 ani ca profesor în învățămîntul mediu, la Virșet, în 1952 a fost numit profesor la Școala Superioară Pedagogică din Novi Sad, transferat apoi la Zrenjanin, unde a predat literatura română, istoria limbii române și introducere în lingvistică. În 1949 și-a susținut teza de doctorat asupra graiurilor românești din Banatul iugoslav (menționată mai jos), din comisie făcînd parte și Al. Rosetti. Între 1963 și 1987, ca profesor la Facultatea de Filologie din Belgrad, a predat cursurile de limba și literatura română și istoria limbii române. Învățămîntului, în primul rînd, îi este destinată documentata lucrare *Istoria literaturii române* (în două părți, Virșet, 1962—1963), de la primele scrieri pînă în zilele noastre, cuprinzînd și producția literară în limba română din Iugoslavia (reluată și completată în *Literatura română din Voivodina. Panorama unui sfîrșit de veac* (1946—1970), Panciova, 1971).

O atenție deosebită a acordat Radu Flora dialectologiei, mai ales studierii graiurilor românești din Banatul iugoslav. Orientîndu-se după lucrările de geografie lingvistică de la noi, dar și din alte țări, s-a hotărît să întocmească un atlas lingvistic al acestor graiuri, pe care l-a numit *Atlasul lingvistic al graiurilor românești din Banatul iugoslav* (ALBI). Cu două chestionare: I de tip lexical (cu 1052 de întrebări), al II-lea, fonetico-morfologic (cu 218 întrebări) — fără să neglijeze onomastica (pentru toponimie: părți de hotar, hidronime etc.; pentru antroponimie: cele mai frecvente, respectiv mai rare prenume, numele de familie și supranume —, întrebunțînd un sistem de transcriere fonetică asemănător celui al Atlasului lingvistic român, timp de cîțiva ani a anchetat toate localitățile cu populație românească, în număr de 36 (cîteva cu peste trei și chiar patru mii de locuitori), adunînd un material deosebit de valoros, care (în parte cartografiat; era proiectat să apară în șase volume, cu circa 2000 de hărți) ne este cunoscut din cîteva studii și articole publicate de autor în diferite reviste (unele de la noi) și mai ales din teza sa de doctorat, menționată, amplificată și apărută sub titlul *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije* (Graiurile românești din Banat în

lumina geografiei lingvistice, Belgrad, 1969, 528 p., cu 44 hărți anexate), care conține numeroase și valoroase informații referitoare la metoda proprie de cercetare, la profilul graiurilor studiate și locul lor în cadrul limbii române, la lexicul și trăsăturile caracteristice fonetice, morfo-sintactice ale graiurilor respective etc.

Radu Flora a fost statornic preocupat de cunoașterea și studierea relațiilor sirbo(iugoslavo)-române, a relațiilor culturale în sensul larg al termenului, din trecut pînă în zilele noastre. Rezultatele cercetărilor sale sînt cuprinse mai ales în lucrările *Din relațiile sirbo-române* (Panciova, 1964), privire de ansamblu, sub formă rezumativă, și, mai ales, în *Relațiile sirbo-române. Noi contribuții*, cu indicații: „metodologice, istorice, culturale, lingvistice” (Panciova, 1968, 380 p.). Dintre studiile pe care le cuprinde, se impune cel intitulat *Despre comunitatea ierarhică sirbo-română sub jurisdicția Mitropoliei din Sremski Karlovci și despre importanța arhivelor mitropolitane* [...] (p. 204—229). Mica localitate Sremski Karlovci (cunoscută la noi sub numele Karlowitz/Carlowitz, Carlovăț etc., după pacea din 1699), în prezent alipită orașului Novi Sad, fostă reședință a patriarhiei, mai mulți ani a unei mitropolii (acum doar a unei episcopii), a avut un rol important în activitatea bisericească, școlară, culturală românească, prin faptul că Mitropoliei din Sremski Karlovci i-a fost subordonată biserica românească neunită din Banat, Crișana și Transilvania timp de aproape un secol și jumătate (pînă la anul 1864, la crearea Mitropoliei Ardealului), precum și a Bucovinei (din anul 1783 pînă pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea). Informații asupra relațiilor bisericești-culturale ce decurg din această situație au fost și pot fi găsite mai multe în arhivele fostei Mitropolii din Sremski Karlovci; Radu Flora atrage atenția asupra unui „enorm material documentar”, în fondul de peste un milion de documente existent în aceste arhive.

Radu Flora este și unul dintre apreciații scriitori români din Banatul iugoslav, membru al Uniunii scriitorilor din Iugoslavia, din anul 1950. A publicat cîteva volume de versuri, romane, o piesă de teatru, de asemenea numeroase traduceri în limba română sau sirbo-croată.

Merite deosebite și-a cîștigat Radu Flora ca participant și îndrumător în întreaga activitate culturală a românilor din Voivodina. E suficient să menționăm că Societatea de limba română din Voivodina, înființată în anul 1962, al cărei președinte era, avea, după zece ani de existență, 15 filiale, cu un mare număr de membri, cu obligații în „activul profesorilor”, alții în „activul traducătorilor”, alții în „activul literar”, alții în „activul ziariștilor” etc., că Societatea de limba română avea obiective ca: perfecționarea nivelului cadrelor didactice, stimularea creației literare, organizarea de sesiuni științifice (comunicările expuse la a IV-a Sesiune științifică, în localitatea Uzdin, în anul 1975, s-au publicat într-un frumos volum intitulat *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina, III*, Zrenjanin, 1976, 255 p.), participarea la organizarea simpozioanelor relațiilor reciproce sirbo(iugoslavo)-române programate în Iugoslavia sau România (primul a avut loc la Virșet, în anul 1970), publicarea periodicului „Analele Societății de limba română” etc.

Numărul 3—4 al „Analelor” reprezintă un impunător volum, apărut cu prilejul jubileului de 10 ani de existență a Societății și închinat

președintelui Radu Flora, la împlinirea a 50 de ani (de 735 pagini, cu multe contribuții din țara noastră și din alte țări), în care, în articolul omagial, semnat de vicepreședintele Societății, se afirmă: „Prezența permanentă și influența fecundă pe care activitatea [președintelui] a lăsat-o în aproape toate domeniile fac din Radu Flora o epocă în viața culturală a românilor din Voivodina” (p. 10). Prin aceasta el a fost o prezență și are un loc binemeritat în cultura românească.

Noiembrie 1989

Ioan Pătruț

MIRCEA HOMORODEAN

(1927—1989)

La 24 august 1989 ne-a părăsit, prea devreme, unul dintre cei mai harnici și pasionați cercetători în domeniul limbii române și al lingvisticii romanice.

Mircea Homorodean a absolvit Facultatea de Filologie a Universității clujene în 1951, specialitatea limba și literatura română, iar în 1976 a devenit doctor în filologie, cu o lucrare despre toponimia văii râului Grădiștii, după ce avea în urmă o bogată activitate științifică, recunoscută și apreciată.

După 12 ani de cercetare în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, din 1963 s-a datorat carierei didactice universitare, ca asistent și lector, ținând cursuri și seminarii de toponimie și filologie romanică, domenii în care, alături de lexicologie—lexicografie, și-a desfășurat cu predilecție și activitatea științifică. În perioada 1969—1972 a funcționat ca lector de limba română la Universitatea «Toulouse-Le-Mirail» (Franța), iar între 1978 și 1982 a îndeplinit aceeași funcție la Universitatea de Stat din Milano (Italia).

În domeniul lexicologiei și lexicografiei a colaborat, ca redactor, la primele două volume din *Dicționarul limbii române contemporane* (1956), și, ca revizor, la *Dicționarul limbii române*, tomul VII, partea a II-a (1969); a publicat mai multe studii și articole în care sînt evidente preocupările sale dialectale și etimologice (cum ar fi studii terminologice miniere, glosar dialectal din Transilvania și altele). Domeniul preferat al cercetărilor sale a fost însă onomastica și mai ales toponimia, în care a formulat opinii noi și a adus contribuții deosebit de valoroase. În calitate de cercetător la Institutul de Lingvistică, a redactat o amplă monografie privitoare la toponimia Văii Jiului (în manuscris), în reviste de specialitate a publicat un număr mare de articole și studii asupra unor probleme teoretice și metodologice ale cercetării toponimelor (principii și metode de adunare a toponimelor și de elaborare a dicționarelor toponimice, tautologiile toponimice, sistemele denominative, criteriile de denominare în toponimia populară etc.) sau în care analizează un bogat și valoros material toponimic cules în numeroase anchete toponimice pe teren. În toate aceste contribuții, Mircea Homorodean a realizat o permanentă legătură a toponimelor studiate cu istoria locurilor respective, precum

și cu configurația geografică a referenților. De fapt, o atare viziune interdisciplinară asupra toponimiei, afirmată explicit în articolul *Între toponimie, arheologie și folclor*, caracterizează și lucrarea sa fundamentală, *Vechea ratră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980 (variantă dezvoltată a tezei de doctorat). Investigațiile de acest gen au fost extinse și în aria romanică, așa cum o demonstrează și frecvențele referiri la diversele dialecte romanice, pe care le conțin cercetările sale din ultimii ani, cercetări în care investigațiile etimologice dobîndesc un loc prioritar. Interesul pentru studiul limbilor romanice s-a concretizat și în redactarea unui curs, multiplicat, de introducere în lingvistica romanică, precum și în studii și articole privind unele paralelisme romanice lexicale și toponimice, corespondențe onomastice romanice franco-române sau genul neutru în limbile romanice.

Toate cercetările lui Mircea Homorodean se caracterizează printr-o vastă documentare, apreciabil spirit critic, erudiție, o bogată și convingătoare argumentare a ideilor formulate și o manifestă dorință de a aduce contribuții inedite pentru dovedirea suplimentară a latinității limbii române și a continuității poporului nostru pe meleagurile vechii Dacii.

Plecarea prematură dintre noi a lui Mircea Homorodean este, fără îndoială, o pierdere mare pentru lingvistica românească și romanică.

Noiembrie 1989

Pompiliu Dumitrașcu

Universitatea din Cluj-Napoca

Facultatea de Filologie

Str. Horea, 31



Reprezentativă în primul rînd pentru activitatea lingviștilor clujeni, revista „Cercetări de lingvistică” apare prin grija Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca. Profilul revistei este larg deschis tuturor domeniilor lingvisticii, dar în special problemelor de lingvistică românească : istoria lingvisticii românești, istoria limbii române, dialectologie, onomastică, gramatică, fonetică—fonologie, lexicologie—lexicografie, filologie, lingvistică generală etc. Acestea sînt, de altfel, și rubricile obișnuite ale sumarelor revistei. De asemenea, „Cercetări de lingvistică” are o secțiune cuprinzătoare dedicată recenziilor și prezentărilor de cărți, în care sînt semnalate și discutate numeroase apariții de lingvistică românească și străină. Sumarul numerelor este completat de cronici ale principalelor manifestări interne și internaționale din domeniul lingvistic, precum și de un indice anual (de materii, de autori și de cuvinte). Revista publică studii și cercetări în limbile română, franceză, italiană, engleză, germană etc.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, tabel și grafice. Explicația figurilor în text se va face în ordinea numerelor. Titlurile citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se vor trimite pe adresa Consiliului de conducere al revistei : 3400 Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 21.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

- Sub redacția IORGU IORDAN, ALEXANDRU GRAUR,
ION COTEANU, *Dicționarul limbii române (DLR)*,
serie nouă, tom. VIII, partea a 4-a, litera P (pogrijenle —
presimțire), 1980, p. 949 — 1342, 50 lei; tom. XI,
partea a 2-a, litera T (t — tocălită), 1982, 376 p.,
75 lei; tom. XI, partea a 3-a, litera T (tocăna — twist),
1983, p. 377 — 764, 77 lei; tom. VIII, partea a 5-a,
litera P (presin — puzzolană), 1984, p. 1343 — 1866,
105 lei; tom. X, partea 1, litera S (s — scabue),
1986, 400 p., 79 lei; tom. X, partea a 2-a, litera S
(seladă — semănările), 1987, p. 389 — 692, 64 lei.
- * * * *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și
Arte*, seria IV, tom. VIII (1986), 1987, 262 p., 21 lei;
tom IX (1987), 1989, 196 p., 16,50 lei.
- ION COTEANU, *Stilistica funcțională a limbii române.
Limbajul poeziei culte*, 1985, 174 p., 17 lei.
- * * * *Studii clasice*, tom. XXV (1987), 1988, 176 p., 17,50
lei; tom. XXVI (1988), 1989, 168 p., 17 lei.
- MIOARA AVRAM, *Gramatica pentru toți*, 1986, 416 p.,
35 lei.
- * * * *Analize de texte poetice. Antologie* (coordonator Ion
Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.
- FLORIN MARCU și CONSTANT MANECA, *Dicționar de
neologisme*, 1986, 1168 p., 165 lei.
- AL. GRAUR, *Puțină gramatică*, [vol. I], 1987, 224 p.,
16 lei; vol. II, 1988, 368 p., 28 lei.
- AL. MAREȘ, *Filigramele hirtiei întrebuințate în țările române
în secolul al XVI-lea*, 1987, 422 p., 1757 fig., 92 lei.
- TIMOTEI CIPARIU, *Opere*, I. Ediție critică de Carmen-
Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, 1987,
476 p., 53 lei.
- Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*,
vol. I, 1987, XXXIV + 286 p. + 420 p. (broșură),
322 lei.
- ION COTEANU, MARIUS SALA, *Etimologia și limba
română. Principii și metode*, 1987, 160 p., 11,50 lei.
- Academia Republicii Socialiste România. Institutul de
Lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al
limbii române. Supliment*, 1988, 198 p., 37 lei.
- * * * *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al
III-lea. *Sufixe, 1. Derivarea verbală*, 1989, 190 p.,
18,50 lei.
- * * * *Dicționar german-român*, ediția a II-a, 1989,
XLVIII + 1184 p., 400 lei.
- MIOARA AVRAM, *Ortografie pentru toți*, 1990, 168 p.,
19 lei.

CL, ANUL XXXV, NR. 1, P. 1 — 108, CLUJ-NAPOCA, 1990